

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TARIMI
VE TİCARETİ

HAZIRLAYAN
AYŞE BORAN

DANIŞMAN
PROF. DR. İLHAN EKİNCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ’NDE MISIR TARIMI VE TİCARETİ” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18 /10/ 2019

Ayşe Boran

16530300004

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ayşe BORAN'ın hazırladığı "19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TARIMI VE TİCARETİ" başlıklı tez 18/10/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan :	Prof. Dr. İlhan EKİNCİ	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri :	Dr. Öğretim Üyesi M. Emre KILIÇASLAN	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğretim Üyesi Özkan Özer KESKİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	

ONAY

18/10/ 2019

Dr. Öğretim Üyesi Yahya TURAN

Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Çalıőmam esnasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Süleyman UYGUN'a, kitaplarını benimle paylaşan Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN'e ve diğer bölüm hocalarıma, bu süre zarfında beni destekleyen arkadaşlarım Esmâ YILDIZ, Fatma KUL, Tülay REYHAN, Nagihan İPEKÇİ ve Engin ZENGİN'e ve son olarak maddi manevi desteklerini her zaman hissettiğim aileme, kardeşim Ayten BORAN'a, sonsuz teşekkür ederim. Bu tez çalışmasında gerekli tavsiye ve düzeltmeleri yapan, danışman hocam Prof. Dr. İlhan EKİNCİ'ye saygı ve şükranlarımı ifade ederim.

Ayşe BORAN

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	vi
TABLolar DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
1. MISIR BİTKİSİNİN BİYOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE BESİN DEĞERLER.....	2
2. MISIRIN ATASI: TEOSİNTE.....	5
3. AMERİKAN YERLİLERİ VE MISIR KÜLTÜRÜ.....	7
4. TÜRK BUĞDAYI.....	10
5. MISIRIN MENŞEİ TARTIŞMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ.....	12
6. OSMANLI DEVLETİ'NDE MISIR TARIMI	18
7. KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR KÜLTÜRÜ	26

1. BÖLÜM

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TARIMI

1.1. ÜRETİM.....	29
1.2. MISIR AŞARININ TOPLANMASI	35
1.3. KİTLİK DÖNEMİNDE TOHUMLUK VE YEMEKLİK MISIRIN TEMİNİ.....	37
1.3.1. Gümrük Vergisi Muafiyeti	46
1.3.2. Ziraat Bankası'nın Çiftçiye Destekleri.....	49
1.3.3. Zahire İhraç Yasağı	54
1.4. MISIR TARIMINI YAYGINLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI.....	60

2. BÖLÜM

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TİCARETİ⁶³

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE AVRUPALI DEVLETLER ARASINDA MISIR TİCARETİ.....	63
2.1. KARADENİZ'DE AVRUPA DEVLETLERİ İLE MISIR TİCARETİ.....	66
2.2. KARADENİZ LİMANLARINDA MISIR İTHALAT VE İHRACI.....	68

2.3. KARADENİZ'DE MISIR TÛCCARLARI	76
2.4. KARADENİZ'DEN İSTANBUL İHTİYACI İÇİN YAPILAN MISIR NAKLİYATI	78

3. BÖLÛM

SAVAŞ, GÖÇ VE MISIR

3.1. BATUM ORDUSUNUN MISIR İHTİYACININ TEMİNİ	84
3.2. MUHACİRLER.....	85
3.3. TEKÂLİF-İ HARBİYE UYGULAMALARI VE ÜÇÜNCÜ ORDU'NUN İAŞE TEMİNİ	89
3.4. MUHTEKİRLER.....	92
3.5. SAVAŞ DÖNEMİ VE SONRASI HALKIN İAŞE SORUNLARININ GİDERİLMESİ.....	95
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108
EKLER.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	122

ÖZET

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİNDE MISIR TARIMI VE TİCARETİ

Coğrafi keşiflerin dünyaya kazandırdığı unsurlardan bazıları da patates, tütün, mısır gibi yeni tarım ürünleridir. Bu ürünler başta Avrupa coğrafyası olmak üzere yayıldıkları yerlerde sosyal, ekonomik yaşamı derinden etkilemiştir. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne girdiği anlaşılan Amerikan kaynaklı bitkilerden biri de mısırdır. Gerek Anadolu'ya geliş güzergâhı, gerekse ilk kez hangi tarihte ekiminin başladığı konularında muhtelif görüşler olmasının yanı sıra, darı ile aynı familyaya ait olduğu için mısırın bir Amerikan bitkisi olmayıp, Osmanlı sınırları içerisinde keşiflerden daha önce de yetiştirildiği iddiaları tartışma konusu olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde kalmık, kalambek, kokoroz ve lazut gibi isimlendirmeleri bulunan mısırın, ancak XVIII. yüzyılda ekimi yaygınlaşarak ticarî bir meta haline geldiği anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde iklimi buğday gibi tahıllar yetiştirmeye elverişli olmayan Trabzon Vilayeti'nin başlıca mahsulü haline gelmiştir. Ancak mısır tarımı başlarda bu bölgede ticari bir boyutta olmayıp, halkın kendi iâşesini temin etmeye yönelik seviyede kaldığı görülmektedir. Arazisinin uyumlu olması nedeniyle başta Çarşamba Kazası olmak üzere, Canik Sancağı'nda bol miktarda yetiştirilen mısır, bölgenin ihracatında yer tutmaya başlamıştır. Ayrıca savaş döneminde, ordu iâşesinin temininde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu tezde, Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir ürünü haline gelen, kültüründe ve folklorunda önemli bir yer tutan mısırın, ekiminin yaygınlaşması, ziraatı, ticareti, halkın iâşesindeki yeri, doğal felaketler, savaş ve kıtlık yıllarında bölge için oynadığı role değinilecektir.

Anahtar Kelimeler; Mısır, Mısır Tarımı, Mısır Ticareti, Doğu Karadeniz, Trabzon.

ABSTRACT
THE CORN AGRICULTURE AND TRADE IN THE BLACK SEA
REGION IN THE 19th CENTURY

The introduction of geographical discoveries before the unique ones are new agricultural products such as potatoes, tobacco and corn. In these products they spread to the European geography, has affected the social, economic life deeply. XVI. One of the American corn plants thought to have entered the Ottoman Empire in the 16th century is corn. If we need to discuss various issues regarding both the developing of Anatolia and the date of cultivation for the first time, the next line was to discover an Ottoman plant belonging to the same family as millet. The corn of the Ottoman Empire, which has names such as *kalmic*, *kalambek*, *kokoroz* and *lazut*, can only be found in the XVIII. Century, cultivation became a commercial commodity. XIX. century, the climate is not suitable for growing cereals such as wheat has become the crop of the province of Trabzon. However, maize farming initially aims to guarantee the people's own food in the menu on a commercial scale at this price. Having a Çarşamba Kaza's where the land should be compatible, corn grown in abundance in Canik Sanjak started to take place in port exports. Moreover, the wartime period had an important place in the provision of army subsistence. In this thesis, the widespread cultivation of corn, which is an important product of the Black Sea Region, which has an important place in its culture and folklore, can play the role of the members of the region during the years of natural disasters, war and famine.

Key Words: Corn, Maize, The Corn Agriculture, The Corn Trade, East Blacksea, Trabzon.

KISALTMALAR

A.DVN	: Divan-1 Hümeyun Kalemî
A.DVN.DVE	: Düvel-i Ecnebiye Kalemî
A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemî
A.MKT.MHM	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret Umum Vilayat Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH.İ.UM	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İ.UM.EK	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH.TMİK.S	: Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-1 Hümeyun Tasnifi
Haz.	: Hazırlayan
Hl	: Hektolitre
HR.H	: Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî
HR.TH	: Hariciye Nezareti Tahrirat
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus

İ.MLU	: İrade Meclis-i Umumi
Kg	: Kilogram
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ŞD	: Şurayı Devlet
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TVS	: Trabzon Vilayet Salnamesi
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Arzuhal Jurnal

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1: İstanbul'da Bazı Yıllarda Mısırın Yıllık Ortalama Fiyat Endeksi	46
Tablo 2: 1847-1853 Yılları Arasında Osmanlı Memleketlerinden İngiltere'ye Yapılan Mısır İhracatı (Quarter)	63
Tablo 3: Osmanlı Devleti'nden İngiltere'ye Gönderilen Tahılların Toplam İhracat Payı İçerisindeki Yüzdeler Değeri	64
Tablo 4: Rusya'dan Çeşitli Yıllarda İthal Edilen Mallar İçerisinde Hububat ve Un Miktarının Yüzdeleri	65
Tablo 5: İngiliz Konsolosu Stevens'in Raporlarına Göre 1842 yılında Tuna ve Rusya'dan Trabzon'a Gelen Hububat Miktarı	70
Tablo 6: 1848 Yılında Trabzon'a Gelen Hububat Miktarı	71
Tablo 7: İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1869-1873 Yılları Arasında Trabzon'dan Vapurlarla Yapılan Mısır İhracatı	71
Tablo 8: 1902 Tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine Göre 1899 Yılında Vapur ve Yelken Gemileriyle Yapılan Ticaret	72
Tablo 9: 1900 Yılında Trabzon Vilayeti'nde Bazı Liman ve İskelelerden Vapurla Yapılan İthalat ve İhracat	73
Tablo 10: 1902 Senesinde Trabzon Vilayeti'nin İskelelerindeki İhracat ve İthalat	74
Tablo 11: 1900'lü Yılların Başlarında ve 1913 Yılında Samsun Mülhakatında Bazı Malların Yıllık Ortalama İhracatı (Ton)	75
Tablo 12: 1884'te Trabzon'da Mısır Ticareti Yapan Ticarethaneler	76
Tablo 13: Trabzon'da Bazı Gümrüklerde Lazutla Beraber Taşınan Emtia Hasılatları	77

GİRİŞ

İnsan, neolitik dönemden itibaren üretici olarak kabul edilir. Bu üretim faaliyetleri tarihi süreç içinde insan-doğa ilişkisini belirleyen en önemli hususlardan birisi olmuştur. Besin üretmek, bitkilerden azami ölçüde faydalanmak, insan yaşam biçimini de değiştirmiş onun yerleşik bir toplum haline gelmesine yardımcı olmuştur. Tarım toplumu olmak insanlık tarihinin en uzun süreçlerinden birisini teşkil eder. Ancak tarihsel süreç başta batı toplumları olmak üzere bu yaşam biçimini köklü değişikliklere uğratmıştır. Ticarileşen ve sanayileşen Batı toplumu insanlık tarihinin köklü değişimlerinde önemli rol oynamaya devam etmektedir.

Tarihin inceleme alanlarından birisi de insan-besin-ticaret ilişkileridir. Bu iktisadi alanda önemine değinilmesi gereken, sonradan ticari niteliğe sahip olacak olan, tarımsal ürün niteliği taşıyan mallardan biri de mısırdır. Tarım ürünleri, toplumların beslenmelerinde, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmeye çalışan ülkelerde, iktisadi, sosyal ve demografik yapının korunmasında önemli rol oynamıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı tarihsel süreçler geçiren insan ve temel besin kaynakları ilişkisi, günümüze doğru geldikçe değişime uğramıştır. Ön Asya'da, buğdayın, Uzakdoğu'da pirincin Amerika kıtasında patates ve mısırın toplumlar üzerinde oynadığı rol ve önemleri bilinmektedir. Coğrafi keşiflerin dünya tarihi üzerinde bilinen ve ölçülebilen etkilerinin yanında farkına varamadığımız birçok derin sonucu olduğu açıktır. Bunlardan birisinin yerele ait bitki ve hayvan türlerinin dünyanın her yerinde görülmeye başlamasıdır. Yeni Dünya ürünlerinden olan patatesin, Avrupa'ya geldikten sonra kış açlığının giderilmesinde ve toplumların gelişiminde oynadığı önemli role dair bilgi çoktur.

19. Yüzyılda Karadeniz Bölgesi'nde Mısır Tarımı ve Ticareti başlığını taşıyan bu tez belirli bir zaman diliminde, sınırlı bir coğrafyada yerel olmayan, sonradan tanıştığı ve üretmeye başladığı bir bitkiyi konu edinmektedir. Hayatına sonradan dahil olmasına karşın Karadeniz halkıyla özdeşleşmiş, kültüründe, ekonomisinde önemli bir yer tutmaya başlamış mısır bitkisinin bu hale geliş sürecini anlamaya çalışmak tezin amaçlarından birisidir.

Karadeniz halkı için, hayatını idame ettirmesinde önemli bir rol oynayan mısırın Osmanlı Devleti'nde tarımının başlaması, yaygınlaşması ve ticari bir ürüne dönüşmesi ile Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri, neden olduğu sosyal olaylara

dair bilgi çok azdır. Mısırın, Osmanlı Devleti'ndeki iktisadî hayata etkisi üzerine daha önce müstakil ve detaylı bir araştırma yapılmamış olması hasebiyle, 19. Yüzyılda Karadeniz Bölgesi'nde Mısır Tarımı ve Ticareti ile ilgili araştırma yapılması gerekli görülmüştür. Kullanılan arşiv belgeleri doğrultusunda, tezin içeriğinde mısırın üretimi, ticareti, kıtlık ve savaş zamanlarında bölge halkının yaşesinde nasıl rol oynadığı konuları, Doğu Karadeniz Bölgesi çevresinde yoğunlaşarak ele alınmıştır.

Mısırın, Osmanlı Devleti'ne tam olarak ne zaman giriş yaptığı ve tarımının yaygınlaştığı konusunda kesin veriler elde edilememiştir. Bunun bir nedeni Osmanlı belgelerinin vergiye esas olması ve bütün ürün çeşitliliğini barındıracak bir vergi sistemi sunmamasıdır. Araştırmada karşılaşılan zorluklardan biri, Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında mısırın, genellikle tek başına ele alınmaması, başka hububat türleriyle birlikte zikredilmiş olmasıdır. Bu olumsuzluktan dolayı, mısır üretimi miktarı tek başına ele alınması zor olduğu gibi, aynı şekilde ticari kayıtlarda da her zaman net değerlere ulaşmak mümkün olmamaktadır.

1. MISIR BİTKİSİNİN BİYOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE BESİN DEĞERLERİ

Mısır, Gramineae veya Poaceae (buğdaygiller) familyasının bir üyesi olan Maydeae oymağına ait bir bitkidir¹. Buğdaygiller familyası içerisinde çiçeklenme biçimi yönünden diğer türlerden farklılık gösterir. Çiçekleri monoik yapıda olup, erkek (tepe püskülü) ve dişi çiçekler (koçan) aynı bitki üzerinde fakat farklı yerlerde bulunmaktadır². Dik ve yüksek gövdeli, geniş şerit yaprakları olan mısırın kökü kalın ve saçaklı olmasının yanında derinlere inebilme kapasitesine sahiptir. Gövdesi bilek kalınlığında ve boğumludur; boğum aralarının içi boştur. Yüksekliği ortalama 180-200 cm kadardır. Yaprakları şerit gibi uzun, paralel, damarlı, sert ve sivri uçludur. Erkek çiçekler gövdenin ucunda salkım başak şeklinde, dişi çiçekler ise yaprakların koltuğunda koçan halindedir. Yumurtalıklara bağlı dişicik sarısı ve tepcikleri püskül denilen iplikler halinde koçanların ucundan aşağıya sarkar meyveleri koçanın üzerinde sıkışık şekilde dizilişine, görünüşüne ve yapısına göre

¹ Betty Harper Fussell, *The Story of Corn*, University of Mexico Press, 2004, s. 15.

² Semra Yankıoğlu, "Mısırın Kökeni ve Tarihçesi", *Melez Mısırla 100 Yıl Çalıştayı*, (Ed. K. Z. Korkut, V. Eser, İ. Başer), Bisab Yayınları, Antalya, 2011, s. 7.

çeşitlere ayrılır³. Botanikçilerin terminolojisinde *Zea Mays L.* olarak ifade edilen bu bitki besin maddesi olarak değerlendirilen taneleriyle aynı adı almıştır⁴.

Değişik özelliklere sahip pek çok tipi bulunan mısır bitkileri tane özelliğine göre başlıca; atdışi mısır (*Zea mays indentata*), sert mısır (*Zea mays indurata*), unlu mısır (*Zea mays amylaceae*), şeker mısırı (*Zea mays saccharata*), cin mısırı (*Zea mays everta*), mumlu mısır (*Zea mays cerantina*) ve kavuzlu mısır (*Zea mays tunicata*) olarak yedi ana grupta ele alınırlar⁵. Mısırın geniş adaptasyon yeteneği nedeniyle dünyanın farklı bölgelerinde kültürü yapılabilmektedir. Mısır, verimliliğin ön planda olduğu ensantif tarım çalışmalarında yetiştirilmeye son derece uygun, güneş enerjisinden kısa zaman diliminde azami seviyede yararlanarak birim alandan yüksek miktarda tane ürünü ve kuru madde üreten bir bitkidir⁶. 50° kuzey enleminden 50° güney enlemlerine, deniz seviyesi ile 3000 metreye kadar olan yüksekliklerde ve ayrıca birçok toprak tipinde tarımı yapılabilmektedir⁷. Anavatanı Amerika olan mısır, binlerce yıldır üretimi yapılmakta olan, tropik, subtropik ve ılıman iklim kuşaklarına özgü, Antarktika haricinde dünyanın hemen hemen her yerinde yetişebilen, tek yıllık sıcak iklim tahılıdır⁸. Bu bitki, dağların en uç yükseltilerine kolayca çıkabilen ve diğer ürünlerin uğramaktan çekindiği bölgelerde yetişebilen bir özelliğe sahiptir⁹. Mısır buğdayı, iklimi sıcak, havası güzel ve toprağı elverişli olan memleketlerde güzel mahsul verir, çayır gibi tarlaya sıkıca ekilirse hayvanat için güzel bir yiyecek olur ve çayıra tercih edilir¹⁰.

³ “Mısır”, *Meydan Larousse*, C. VIII, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 721.

⁴ Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 2, 2006, s. 114.

⁵ “Mısır”, *Ana Britannica*, C. XVI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 48.

⁶ Fatih Öner, *Karadeniz Bölgesindeki Yerel Mısır (Zea mays L.) Genotiplerinin Agronomik ve Teknolojik Özelliklerinin Belirlenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun 2011, s. 1.

⁷ Yankıoğlu, 2011, s. 7.

⁸ Uğur Yiğit, *Karadeniz Bölgesinde Yetiştirilen Mısır (Zea mays L.) Bitkilerinde Zararlı Olarak Tespit Edilen Endoparazit Nematodların Morfolojik ve Moleküler Karakterizasyonlarının Belirlenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ordu 2018, s. 1.

⁹ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550- 1870 Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım*, N. Elhüseyni,(Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 305.

¹⁰ Hüseyin, *Memâliki Osmaniyye'nin Ziraat Coğrafyası*, (Haz. Bekir Gökmen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 82.

Tahıllar, insan kültürünün yükselişinde ve evriminde hayati bir rol oynamıştır. Kurutulmuş tanelerinden çok büyük miktarlarda üretim elde edilebilir. Taşınması nispeten kolaydır ve uzun süre saklanabilir¹¹.

Mısır, doğada en yüksek enerji stokuna sahip bitkilerden birisidir. Mısırı buğdayla karşılaştırmak gerekirse, mısır bir tohumdan 4 ay gibi kısa bir zaman içinde koçanında kendisini meydana getiren tohum gibi yaklaşık 600 ila 1000 tohum meydana getirirken, buğday ise 7-8 ay gibi uzun bir zaman içinde her bitkide ortalama 50 ile 100 tohum meydana getirir. Mısırın bu potansiyele nasıl ulaştığı düşünülecek olursa; birinci neden, mısır tanesinin yüksek oranda enerji depolamasından ve diğer bir neden de kökleri, yaprakları sapları ve çiçek organlarıyla doğada bulunan etkili enerji faktörlerini kullanarak geniş bir üretim sağlama yeteneğinden kaynaklandığı görülür¹².

Mısır tanesini dış etmenlerden koruyarlardan en dış katman, kabuk veya kepek, tane ağırlığının yaklaşık %6'sını oluşturmakta ve hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Tanenin %11,5'ini oluşturan ve tek canlı kısım olan embriyo yağın önemli bir kısmını bulundurmaktadır. Embriyonun yaklaşık %25'i yağ olup mısır yağı doymamış yağ asitlerince zengindir. Embriyo aynı zamanda tohumun çimlenmesi için gerekli olan enzimleri, vitaminleri ve mineral maddeleri de içermektedir. Tanenin geri kalan kısmını yani %82,5'ini ise endosperm oluşturmaktadır. Endosperm çimlenen tohum için enerji (nişasta) ve protein kaynağıdır. Unsu yapıdaki endosperm genellikle yumuşak nişasta olup, kolaylıkla ayrılabilir özelliğindedir. Tanenin boynuz yapısındaki endospermin içerisinde nişasta ve protein karışım halindedir¹³. Tanede yaklaşık %70 nişasta, %10 protein, %5 yağ, %2 şeker, %2 kül ve ayrıca pentazonlar bulunur. Mısır tanesinin mineral madde bileşimi ise kalsiyum, fosfor, potasyum, demir, magnezyum, sodyum, klor, sülfür, iyot, çinko, bakır, kobalt ve florinden oluşur¹⁴.

¹¹ Walton C. Galinat, "Maize: Gift from America's First Peoples", Cordell, S. L., Foster, N. (Ed.), *Chilies to Chocolate : Food the Americas Gave the World*, The University Arizona Press, 1992, s. 48.

¹² Yusuf Kırtok, *Mısır Üretimi ve Kullanımı*, Kocaoluk Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 13.

¹³ Sebahattin Özcan, "Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C. II, S. 2, 2009, s. 2.

¹⁴ Kırtok, 1998, s. 394,395.

Tek yönlü olarak sadece mısırla beslenen halk yeterli derecede protein ve vitamin alamadığından, niyasin (B3 vitamini) eksikliğinden kaynaklanan pellegra hastalığı baş gösterebilmekteydi. Sinir ve sindirim bozukluğu olarak bilinen pellegra, deride yaraların çıkmasının yanında iştahsızlık, kilo kaybı, bitkinlik, zihin bulanıklığı ve huzursuzluk gibi belirtiler vermektedir¹⁵. Bu hastalık ilk önce 1700'lü yıllarda İtalyanlarda rastlanmış, 1800'lerde ise Afrika'da temel gıda olarak mısır tüketilen bölgelerde pellegra salgınları yaşanmıştı. Ancak bu tahıl, Amerikan yerlilerinin beslenme alışkanlıklarındaki en temel gıda olduğu halde neden pellegraya yakalanmadıkları bir soru işareti olarak kalmaktadır¹⁶. Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında ise, mısır ekmeğinin pişirilmesine gereken özenin gösterilmediği durumlarda, halkın sıklıkla hazımsızlık ve mide hastalıklarından şikâyetçi olduğu görülmektedir¹⁷.

2. MISIRIN ATASI: TEOSİNTE

Mısırın orijini henüz tam olarak saptanamadığı çünkü bitkinin ortaya konmuş yabancı bir formu olmadığı görüşünün yanında, mısırın orijinali hakkında araştırmacılar tarafından birtakım teoriler ileri sürülmüş ise de bu teorilerin hiçbirini tatmin edici değildir. Yeni Dünya'da keşfedilmesinden önce kültürünün yapıldığı ve oldukça gelişmiş olduğu anlaşıldıktan sonra Amerika'da üç esas gen merkezinin bulunduğu saptanmıştır. Bu yerler Meksika'nın güney vadileri, Guatemala bölgesi ve Peru'nun yüksek kesimleridir¹⁸.

Mısırın atasının, bugün hâlâ Meksika, Guatemala ve Honduras'ta yetişen *Teosinte* adı verilen yabancı bir ot olduğu düşüncesi baskındır. İlkel mısırlardan yalnızca birkaç karakter farkı olduğu ileri sürülen Teosinte, hücre formu ve genetik yapısı bakımından mısırla aynıdır. Teosintenin, tarih öncesi zamanlarda yaklaşık 8 bin yıl önce Meksika'dan Güney Amerika'nın en uzak bölgelerine kadar yayıldığı düşünülmektedir¹⁹.

Mısırın kökeni ile ilgili mısır genetikçileri, biyologlar ve arkeologlar tarafından uzun zamandır çalışmalar yapılmakta olup farklı görüşlerin varlığı halen

¹⁵ Kuzucu, 2006, s. 115.

¹⁶ Johnson, 2009, s. 98.

¹⁷ *Osmanlı Belgelerinde Vakfikebir*, (Haz. Mehmet M. Polat), Vakfikebir Belediyesi, İstanbul, 2018, s. 126,127.

¹⁸ Kırtok, 1992, s. 2.

¹⁹ Galinat,, 1992, s. 47.

devam etmektedir²⁰. Bu konu ile ilgili yıllardır süregelen tartışmalar söz konusu olmakla birlikte yabani teosinteden geldiği görüşü geniş ölçüde kabul görmektedir. Yerli Amerikan halkları, mısır üzerinde 7000 yılı aşkın bir süre boyunca seleksiyon yaparak, yabani bir bitkiyi kendileri için hayati önem taşıyan bir kültür bitkisine dönüştürmüşlerdir²¹. Yerli Amerikan halkı, bugün mevcut olan genetik ve biyoteknoloji bilgisine sahip olmasa da kendi bilgi, gözlem ve hayal gücünü kullanarak bu bitkinin ıslahında olduğu gibi diğer birçok bitkiyi de evcilleştirerek Avrupalılarla ilk temaslarından çok önce büyük ilerlemeler kaydettiler. Aztek, İnka ve Mayaların kültürlerinin temelleri de bu tam teşekküllü tarımsal faaliyetlerle atılmıştı²². Kırtok, mısırın orijininin eski zaman medeniyetinde kaybolduğunu aktarır ve ona göre mısır bitkisinin yabanisi günümüz insanı tarafından asla bulunamamıştır. Bundan dolayı bu önemli bitkinin ne zaman ve nasıl bir kültür bitkisi haline dönüştürüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Nitekim 1954 Mexico City kazılarında elde edilen arkeolojik bulgular, mısırın kökeni ve evrimine ilişkin tüm teorileri temelinden sarsmıştır. Bu kazılarda rastlanan polen kalıntılarının binlerce yıllık geçmişi olduğu tahmin edilmektedir. New-Mexico’da bulunan 4-5 bin yıllık mısır taneleri ve koçanlarının, günümüzde de bilinen kavuzlu mısırın (*Zea mays tunicata*) ilkel formu olduğu anlaşılmıştır. Bu kazılarda bulunan eski mısır koçanlarının bugün tarımı yapılan mısır koçanı gibi insan koruması altında yüksek tane verimi için özel bir yapıda olduğu görülmüştür. Bitki tohumunu etrafa dağıtma yeteneğine sahip değildir. Bu nedenle insan yardımı olmadan doğada neslini devam ettirmesi sınırlıdır. Örneğin bir mısır koçanı yere düştüğünde tüm taneler çimlenir. Bu çimler, aynı noktadaki toprağın besin maddesi, rutubeti için kendi aralarında rekabete girer ve bu çimlerin çoğu generatif döneme geçmeden ölürlür²³.

1971 yılında Galinat tarafından geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Bu araştırma ışığında mısırın nasıl meydana geldiği ile ilgili üç ana teoriye rastlanılmaktadır. Bir kısım araştırmacı mısır bitkisinin *Euchleana* denilen ve mısırın yakın akrabası olan bir türden tabii seleksiyonla, mutasyon yolu ile veya melezleme ile meydana geldiği görüşü etrafında toplanmıştır. Diğer bir kısım araştırmacı, *Tiripsacum ssp.*den meydana geldiğini ileri sürmüştür. Bir kısım

²⁰ Yankioğlu, s. 8.

²¹ Özcan, 2009, s. 2.

²² Galinat, 1992, s. 50.

²³ Kırtok, 1998, s. 2.

araştırmacı da New-Mexico’da bulunan 4-5 bin yıllık mısır taneleri, kocan parçaları mısırın yabani formunun *Euclaena* ve *tripsacum* olamayacağını ; başakçıkları kavuzsuz olan kültür mısırlarının, *Zea mays tunicata*’dan (kavuzlu mısırdan) bir evrim sonucu ortaya çıktığı, uzun süreli seleksiyonlarla mısırdan tane ve koçan iriliğinin arttırılmış olabileceği kanısını ileri sürmektedir. Ancak mısırın yabani formu kavuzlu mısır ise bu kez de kavuzlu mısırın kökeninin ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır²⁴.

2001 yılında birçok mısır genetikçisi ve evrimcisi mısırın kökeni konusundaki hipotezler hakkında bir ortak yorum yayınlamışlardır. Teosinte’nin mısırın atası olduğuna ait hipotezin baskın görüş olduğu kabul edilmektedir. Fakat Teosinte’nin 5-7 taneli basit yapıdaki başağının nasıl olup da yüzlerce tane üreten verimli bir koçana dönüştüğü sorusunun yanıtı halen tam olarak bilinmemektedir. Fakat yadsınamaz bir gerçek vardır ki, o da mısır bitkisinin orijini üzerine yapılmış her teorinin Teosinte’yi içermesidir²⁵.

3. AMERİKAN YERLİLERİ VE MISIR KÜLTÜRÜ

Mısır, Amerika’da yetiştirildiği her yerde kutsal bir bitki, tanrıların hediyesi ve yaşam kaynağı olarak kabul ediliyordu. Birçok yerel Amerikan inanışlarında mısır tanrısı vardı. Meksika’da yaşayan Mayalar, genç, yakışıklı ve saçında mısır püskülleri ile resmedilen *genç mısır tanrısına* tapıyorlardı. Mayalara ait bir yaratılış hikâyesine göre tanrılar insanları mısır hamurundan yaratmıştı. Eski Amerikan halklarının mısıra ve mısırın yaşamlarındaki önemli role duydukları saygıyı göstermek için çok çeşitli yöntemleri vardı. Güney Amerika’da yaşayan İnkalar’da, hükümdar, altından yapılmış bir ayak sabanıyla tohumlar için çukur açıyor ve yılın ilk mısır ekimi bu şekilde gerçekleştiriliyordu. Bu ekim, İnkalar için dini bir tören mahiyetindeydi. Kuzey Amerika’daki Hopiler arasında her yeni doğan çocuğa, Mısır Ana dedikleri eksiksiz bir mısır başağı verilirdi. Bu kutsal bitki böylece yeni başlayan bir hayatı kutsamış olurdu. Missouri nehrinin kıyılarında çiftçilik yapan Hidatsalar, mısır ekerken şarkı söylerlerdi. 1800’lerde yaşayan ve bir Hidatsalı olan Sığırcık Kuşu Kadın (Buffalo Bird Woman) şöyle söylemişti: “Biz, Kızıldereliler bahçelerimizi bir annenin çocuklarını sevdiği gibi severiz ve büyümekte olan

²⁴ Kırtok, 1998, s. 2-3.

²⁵ Yankioğlu, 2011, s. 8,9.

mısırlarımızın onlara şarkı söylememizi istediklerini düşünürüz, tıpkı annelerinin ninni söylemesini isteyen çocuklar gibi...”²⁶.

Azteklerin, tanrıları Tazcatlepoca’ya atfettikleri adlar arasında Chicomecoatl yani Mısır Tanrıçası da vardı. Çiftçiler özellikle güneş tanrısına, mısır ve yağmur tanrılarına ve tanrıçalarına tapınıyorlardı. Guatemala’nın Quiché Mayalarının inanışına göre ise, yaratıcı tanrılar kendilerine hizmetçi olarak akıllı bir yaratık yaratmak istemişlerdi ve bunun için ilk dört erkeği, ardından da ilk dört kadını mısır unundan yapmayı başarmışlardı. Quiché kabilesinin soyunun bu dört erkekle, üç veya dört kadına dayandığını inanıyorlardı. Rahipler tarafından günlerin kutsal sayımı üzerine kurulan Aztek kehanet takviminde her günün bir simgesi ve tanrısı bulunmaktaydı. Bu günlere göre tanrıların insanlarla ilişkilerinin iyi veya kötü olmasıyla ilgili kehanetler vardı. Bu kehanet takviminde birinci günün işareti cıpacı (timsah) iken, tanrısı Tonacatecuhtli olarak adlandırdıkları mısır tanrısıydı ve bahsi geçen günde tanrıların insanlarla ilişkilerinin iyi olacağına inanılıyordu²⁷.

Kuzey Amerika yerlileri, yaşamlarının gelişmesinde “üç kız kardeş” denilen mısır, kabak ve fasulyenin başarılı yetiştiriciliğine bağlı olduğuna inanmaktadırlar. Yerliler bu üç mahsulü bir arada eker, mısır sapları fasulyeye destek sağlar, fasulye havadaki azotu köklerindeki azobakteriler sayesinde toprağa bağlarken, mısırın yüksek azot ihtiyacını karşılar. Kabak, geniş yapraklarıyla toprağı örterek yabancı ot kontrolü sağlar ve yarı güneş yarı gölgeyi sevdiği için mısırın gölgesinden faydalanır. Gelişimlerinde birbirlerinden faydalanan bu üç mahsul “üç kız kardeş” adını almıştır²⁸.

Türlerin adapte edilebilirliği ve kendi üreme kabiliyetleri sayesinde mısır, Amerikan yerlilerinin büyük çoğunluğunun temel besin maddesi haline geldi²⁹. Amerika yerlileri için kutsal bir bitki olduğu kadar günlük ekmekleri ve çok daha fazlasıydı. Mısırı çok çeşitli şekillerde pişirip yiyorlardı ancak temel birkaç yöntemleri vardı. Daha körpeyken kopartılan mısır koçanları ya közlenir ya da haşlanırdı. Yumuşak mısır koçanları yenmeye hazır hale geldiğinde, bu neşeli

²⁶ Johnson, 2009, s. 91.

²⁷ Geoffrey Parrinder, “Aztekler ve Mayalar”, (Çev. Galip Atasagun), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 18, s. 213, 216, 218, 219.

²⁸ Ahmet Yarış, Figen D. Özkaya, “Amerikan Mutfak Kültürünün Gelişim Süreci”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C. III, S. 3, 2015, s. 92.

²⁹ Galinat, 1992, s. 53.

dönemi kutlamak için Yeşil Mısır Festivali düzenlerlerdi. Kimi zaman da taze mısır koçanının taneleri çıkartılıp, fasulyeyle karıştırılıp yemek yapılırdı. Taze mısır, kolayca saklanabilmesi ve daha sonra güveçte veya diğer yemeklerde kullanılabilmesi için kurutulur veya kavrulurdu. Yeşilken kopartılmayan mısırlar, sertleşip olgunlaşana kadar tarlada kalırdı. Daha sonra mahsul toplanır ve ileride kullanılmak üzere saklanırdı. Olgunlaşmış mısır taneleri yüzlerce farklı şekilde pişirilebilirdi. Meksika'daki Mayalar ve Aztekler, mısırı dışındaki sert kabuğu daha kolay çıkarabilmek için önce kireçli suda haşlardı. Daha sonra yumuşayan mısırı taştan yapılmış aletlerle ezer bir çeşit hamur elde ederlerdi. Mısır hamuru yemeğin hammaddesiydi, kızgın sacda pişirilip minik çörekler yapılmasının dışında, püre haline getirilmiş fasulye, et ve mısır taneleriyle acı kırmızıbiberi sarmalayıp hindi yumurtası ile yedikleri bilinmektedir. Eski Amerikan yerlileri pişmiş mısırı bir de sıvı halde tüketirlerdi. Maya ve Aztekler, yumuşamış ve dövülmüş mısır tanelerini suyla karıştırıp bir tür ince kıvamlı yulaf lapası veya un çorbası yaparlardı. Pul kırmızıbiber, fasulye, bal gibi malzemelerin eklenmesiyle yapılan içecek Maya ve Aztek halklarının temel besinlerinden biriydi. Günümüzde Meksika ve Orta Amerika'da yaşayanlar, atole adı verilen benzer bir mısır içeceği tüketmektedirler. İnkaların chicha adı verilen sarhoş edici özellikteki bir mısır içkileri vardı. İspanyol kayıtlarına göre bu içkinin bazı türleri şarap kadar hatta şaraptan daha kuvvetliydi. Mayalanmış mısırdan yapılan chicha aynı zamanda besleyici özelliğe de sahipti³⁰.

Francisco Pizzaro önderliğindeki İspanyol kâşifler 1533'te İnka başkenti Cuzco'ya vardıklarında, Kutsal Güneş tapınağının yanındaki bahçede, altın ve gümüşten yapılmış mısırlar olduğunu gördüler. İnka pazarlarında gerçek mısır taneleri para yerine geçiyordu, İspanyol kayıtlarında, yiyecek alışverişi yapan bir kadının, satılan şeylerin yanına bir miktar mısır tanesi bıraktığı ve satıcı memnun kalana kadar, tane miktarını arttırdığı yer alır³¹.

Meksika'da Aztekler binlerce yıllık yöntemlerle mısır yetiştirmekteydiler. 1500'lerdeki Aztek yaşamını inceleyen bir İspanyol misyoneri olan Katolik rahip Bernardino de Sahagún, yerli halkın mısırları yığın haline getirip tam olmamış

³⁰ Sylvia A. Johnson, "Mısır: Amerikan Tahılı", (Çev. A. Kutay), *Yemek ve Kültür Dergisi*, S. 18, Sonbahar, 2009, s. 93,94.

³¹ Johnson, 2009, s. 89.

başaklarını ayırdıklarını, ölgün olanları atarak, yeşil mısır saplarını biçip anızı topladıklarıyla ilgili gözlemlerini anlatır. Püsküllerini ayıklayıp yeşil mısır başaklarını harmanladıklarını ve olmuş başakları koparttıklarını kısaca mısırın harmanlama ve hasat sürecinde çiftçinin uzun ve zorlu çabasını anlatmaktadır. Meksika’da ehlileştirilmesinden sonra mısır, Amerika’da hızla yayılmıştır. Yaklaşık 4 bin yıl önce Peru’da And Dağlarının eteklerinin alt bölgelerinde çok önceden yetiştirilmeye başlanmıştı. Mısır yetiştirmeyi Meksikalı komşularından öğrenen, günümüzde ABD’nin güneybatısını oluşturan bölgede yaşayan Amerikan yerlileri, mısırı besin kaynağı olarak görüyorlardı³².

4. TÜRK BUĞDAYI

Annales l’histoire Sociale’de yer verilen Balkanların mısır haritasında, Anadolu’da ve Rumeli’de mısırın ismi l’eygptein; Yunanistan’da kalambokki, kolomboc; Bulgaristan bölgesinde mumuruz, mumulu,malai, male; Romanya tarafında galab, kukuruz, carevica; ve daha batıda ise fermentun, kukuruz, tengeri, fermentun, le turc şeklinde adlandırılmıştır³³. Mısır, Avrupa’da uzun yıllar boyunca Türk Buğdayı olarak adlandırılmıştı. Mısır, İngiltere’ye geldiğinde, genellikle Türk buğdayı olarak değil de Türk mısırı olarak biliniyordu³⁴. En yaygın ve dikkat çekici isimlendirme ise Alman ve Fransız botanikçilerin *Fruventum Turcicum asiaticum* dediği İtalyanların ise *Grano Turco* olarak ifade ettikleri Türk buğdayı yaklaşımıdır. Mısırın kaynağı Osmanlı ya da Türkler değildi. Hatta yayılış yolu itibarıyla düşünüldüğünde önce Avrupa’ya daha sonra Akdeniz dünyasına ve Osmanlıya gelmişti. Buna karşılık Türk Buğdayı olarak nitelendirilmesi dikkati çekmektedir.

İtalya’da bulunmuş olan gezgin Lefrançais de Lalande, mısırın neden bu isimle anıldığını şu sözlerle aktarmaktadır: “*Türkiye buğdayı ya da mısır, İtalya’da bol miktarda yetiştirilmektedir. Burada grano-Turco adıyla anılmaktadır ve*

³² Johnson, 2009, s. 90.

³³ Maryse Carraretto, “Amerikan Yerlilerinin “Mahiz”inden “Türk Buğdayı”na”, (Çev. Serap Öztürk), *Yemek ve Kültür Dergisi*, S. 18, Sonbahar 2009, s. 101.

³⁴ İngilizce’de mısır anlamına gelen corn, “eskiden küçük tanecik ya da tahıl” anlamında kullanılırdı. (Bu anlam pepper corn, tane biber, kelimesinde varlığını sürdürmektedir). Bu terim ayrıca buğday, çavdar ve yulaf gibi diğer tahıl mahsulleri için de kullanılır oldu. Kuzey Amerika’nın İngilizce konuşan halkları arasında corn giderek yalnızca mısır için kullanılmaya başlamıştı. Günümüzde ABD’de bu kullanım şekli devam etmektedir. Amerikan yerlilerinin kullandığı orijinal sözcük mahiz, dünyanın birçok bölgesinde hala kullanılmasına karşın, ABD’de neredeyse unutulmuştur. Carraretto, 2009, s. 95.

Fransızcadaki Türkiye buğdayı terimi de büyük olasılıkla buradan gelmektedir; bu isim, bu tahılın Türkiye'den gelmesinden değil tepesinin açık ve başaklarının gösterişli olması itibarıyla Türk'e benzemesinden dolayı verilmiştir." Osmanlı İmparatorluğu'yla hiçbir alakası olmamasına rağmen Türk ve Türkiye adıyla anılan pek çok başka bitki hatta hayvan bulunmaktadır³⁵. Jean Andrews eserinde bazı Amerikan bitkilerinin ve hayvanlarının kullanımının Portekiz'den Hindistan'a geçtikten sonra Umman Denizi veya alternatif olarak doğrudan Kuzey Afrika üzerinden Türkiye'ye, Balkanlar'a ve nihayet İtalya ve Fransa'ya varan dolambaçlı bir yolla yayılmış olabileceğini aktarır. Bu dolambaçlı yol Amerikan darısının İtalyancada *granoturco* (Türk tahılı) Türkçe'de ise mısır adını almasını, benzer şekilde Amerika'nın evcilleştirilmiş bir kuşunun Türkiye'de hindi diye anılırken, İngilizceye *turkey* adıyla geçişini açıklayabilir³⁶.

Türk, Mağripli ya da Sarazen gibi farklılığı temsil eder: Luigi Messedaglia'nın belirttiği gibi, Türkler, onlardan önce 15. ve 16. yüzyıllarda Sarazenler, Avrupalıların hayallerini meşgul ediyordu. Halk yabancı olan, kendisine yabancı gelen ya da uzakta olan, okyanus ötesinden, barbar ülkelerden gelen herhangi bir şeye, bu şey Türkiye'den gelmiyorsa bile rahatlıkla Türk diyebiliyordu. Özetle, halk alışılmadık dışında ve "öteki" için Türk sıfatını çok fazla kullanıyordu." Mağripli, Sarazen ya da Türk, bir anlamda Hıristiyan dünyasının yabancılarıydı ve 16. yüzyılda hâlâ bir egzotizmi, belki bir tür tehlikeyi temsil ediyorlardı; çünkü Türkler Avrupalıların gözünde, Claudine Fabrevassas'ın Yahudilerle ilgili ortaya koyduğu gibi, başka ırktan başka inançtan olanları temsil ediyordu. Amerika'dan gelen fasulye İspanya'da öteki olan "Yahudi" adıyla anılırken, nohudun ise Hıristiyan kabul edilmesi de Hıristiyan/Hıristiyan olmayan ayırımına bir örnek teşkil etmektedir. Böylelikle Avrupa'da hemen her yerde karşılaştığımız bu ortak isimlendirmeler, yeni geleni Avrupalı tahıllar ailesine dâhil etse de göreceli olan bu adlandırma uzun asırlar boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Bu tanımlar ve Türk, Mağrip hatta Sarazen şeklinde atfedilen sıfatlar, farklılığı kabul edilmiş ve ötekiliği tanınmış olarak, yeni geleni farklılığın, vahşiliğin temsilcisi olarak görüp, Hıristiyan olmayanın yanına göndermiştir. Bu anlamda yeni gelen içerideki yabancıya dönüşmektedir. Bu hareket mısırı

³⁵ Carraretto, 2009, s. 109.

³⁶ Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, Alfa Tarih, İstanbul, 2013, s. 383.

Amerika'dan gelen başka bitkiler gibi damgalamıştır. Bazı yerlerde isimleri damgalanmasa da, onların haklarında anlatılan hikâyeler bu bitkileri şüpheli bir konuma sokmaktadır. Johan Amades eserinde şunlara yer verir: "...Katalonya'da domatesin ve acı biberin çok zehirli olduğu ve sadece bunlara bakarak bile ölünebileceği söylenirdi. Mağripliler bunları silah gibi kullanmak için yanlarında getirmişlerdi. Domates ve kırmızıbiber ekerek, savaşarak öldüreceklerinden daha çok Katalan öldürmektedirler. Mağriplileri ülkemizden kovduğumuz ve ortalıkta tek bir mağripli görülmediği andan itibaren bu bitkiler zehirli olmaktan çıkıp bugünkü lezzetlerini geri kazanmışlardır..." Tehlikeli, zehirli olan bu bitkileri ortama alıştırmak, ehlileştirmek gerekir. Mısır faydalı olabilir, besler ama üzerinde bir Türklük, hatta şeytani bir şey vardır, onu yetiştirip tüketmeden, özümsemeden önce onun bu öteki kimliğiyle pazarlık etmek gerekecektir³⁷.

5. MISIRIN MENŞEİ TARTIŞMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ

Mısırın doğu kökenli olduğunu ya da Amerika'daki üretimle eşzamanlı olarak Yakındoğu'da da yetiştirildiğini savunan görüşler bulunmaktadır. Farklı görüşlerin ortaya çıkışı günümüzden beş asır öncesine, anavatanı olduğu düşünülen Amerika'nın keşfine kadar gitmektedir³⁸. 16. yüzyıl botanikçileri, Molinari'nin Latince tarihî vesikalarına dayanarak, 13. yüzyılda Anadolu'da mısır yetiştirildiğini öne sürdüler. 18. yüzyıla gelindiğinde Riant bunun aksini iddia etti. Aynı yüzyılda Alefeld ise, Alman botanikçisi Bock'un görüşlerinden hareket ederek, ilk mısır ziraatının 1532'de Almanya'da yapılmış olduğunu, tohumun ise Anadolu ve Arabistan'dan geldiğini savundu. Bunun için bazı Alman ve Fransız botanikçileri mısırı "Türk Buğdayı" diye adlandırdılar. Montgomery, 16. yüzyılda mısıra "Türk Buğdayı" denmesinin Anadolu'da geniş ölçüde yapılan ekimden ilerini geldiğini belirtti. Bu botanikçilerin ortak kanaati, mısırın bir Asya bitkisi olduğu olduğudur. Gerçekte mısırın bir Amerika bitkisi olduğuna dair kesin bir delil olmadığını ileri sürmüşlerdir³⁹.

Carraretto, pek çok yazarın Portekizlilerin mısırı Amerika'dan Gine Körfezi'ndeki Sao Toe Adası'na oradan da Doğu Hint Adalarına getirdiğinden

³⁷ Carraretto, 2009, s. 110.

³⁸ Kuzucu, 2006, s. 116.

³⁹ Meydan Larousse, 1972, s. 721.

emin olduklarından bahsetmekte ve Doğu Hint adalarından sonra sırasıyla Mısır'a, Anadolu'ya ve İtalya'ya geçerek, İtalya'da *Grano Turco* (Türk buğdayı) adını aldığı görüşünü aktarmaktadır. Mısır, Avrupa'ya ulaştıktan sonra, darı ile karıştırılmıştır. Pilinius, Doğa Tarihi adlı eserinde mısıra çok benzeyen bir bitki betimlemektedir. Eserinde darıya çok benzeyen bir bitkinin Hindistan'dan İtalya'ya getirildiğinden bahseder. Siyah renkte kalın taneli ve gövdesi kamışa benzemektedir. “Yedi ayak kadar büyüeyebilen bu bitkinin yeke adı verilen çok uzun başakları vardır ve nemli toprağa ekilmesi gereklidir” diyen Pilinius'un tarif ettiği Hindistan'dan İtalya'ya getirilen ve bereketli olan darı, mısıra benziyor olsa da aslında sözü geçen bitkinin hintdarısı olduğu yönünde başka bir görüş daha vardır⁴⁰. Botanikçiler arasında yıllarca tartışma konusu olan mısır ve darının kökeni konusunda üç ana teori ortaya çıkmıştır. Bunlardan birinci görüş mısırın Amerika'dan geldiği, ikinci görüş hem Asya'dan hem Amerika'dan geldiği, üçüncü görüş ise Yunanistan'dan veya Asya'dan geldiği ama mutlaka Türkler tarafından getirildiği şeklindedir. Bu yeni bitkinin Rönesans botanikçileri ve daha niceleri arasında yarattığı tartışmanın sonucunda bitki adını kaybetmiştir. *Mahiz* metinlerden yok olmuştur ve yerini özellikle Türk Buğdayı gibi farklı adlandırmalar almıştır. Bitkinin asıl ismini yeniden kazanması, yapılan araştırmalar sayesinde 18. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir⁴¹.

Mısırın köken tartışmalarını zorlaştıran hususlardan birisi de darı ile karıştırılmasıdır. Hem köken hem de şekil olarak benzerliği sebebiyle bu iki bitki gerek adlandırma gerekse yayılış yolu olarak birbirine karıştırılmış ve yerine kullanılmıştır. Darı, buğdaygiller familyasına ait bir yıllık otsu bitki ve bu bitkinin besin maddesi olarak kullanılan tanesidir. *Panicum millaceum* türünün yaprakları yeşil ve esnek, çiçekleri dağınık başak durumundadır. Anavatanı Orta Asya ve Hindistan'dır⁴². *Gramianes* familyasının bir bitkisi olan darı, *sorghum*, *panicum*, ve *seteria* olarak sınıflandırılır. Eski bir hububat türü olup ufak taneli zahire, erzen, Arnavut darısı, boz darı diye de adlandırılır. Ayrıca koca darı, cin darı, denilen çeşitleri de Anadolu'da ekimi yapılan türlerdir. Özellikle Trakya kesiminde ekimi yapılır. Koca darının Afrika menşeli olduğu belirtilir⁴³. Birçok ülkede başta

⁴⁰ Carraretto, 2009, s. 100.

⁴¹ Carraretto, 2009, 102-106.

⁴² “Darı”, *Büyük Ansiklopedi*, C. IV, Nesa Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1282.

⁴³ Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 149.

kocadarı, kumdarı ve cindarı olmak üzere pek çok darı türü yetiştirilir. Yüzlerce yıldır Afrika'nın temel besin maddelerinden biri olan kocadarı, sıcağa dayanıklılığı nedeniyle özellikle sıcak ve kurak⁴⁴ bölgeler için değerli bir tarım ürünüdür. M.Ö. 700'de Asur'da kocadarı ekimi yapıldığı bilinmektedir⁴⁵.

Memâlik-i Osmâniyye'nin Ziraat Coğrafyası adlı eserinde Hüseyin, darı hakkında şu bilgileri verir: Alüvyonlu araziler ve kumlu topraklarda yetişir. Afrika Darısı yahut Kaba Darı ve Hint Darısı alüvyonlu ve verimli toprakların sıcak kısımlarında yetişir. Darının demetli saplarından süpürge imalâtı ve tanelerinden kuşyemi yapılmaktadır. Ekseriyetle hayvan beslenmesinde kullanılan darı, Osmanlı Devleti'nde Edirne, İşkodra, Kosova, Yanya, Ma'mûret-ül-azîz, Kelkit, Şiran, Niksar, Hamidiye, Devrek, Çarşamba, Sinop, Cide, İnebolu Bartın, Safranbolu, Kângırı, Erikli, Bolu, Düzce, Aydın, Burdur, Hamid, Teke, Konya, Payas, Kozan, İç İl, Maraş, Halep, Bağdat, Kerbela, Amara sancaklarında yetiştiği gibi Tarsus, Antakya, Ayntab, Urfa, Rum Kal'a, Havran sancak ve kazalarında dahi Hint Darısı ve Âdi Darı kaliteli olarak husule gelir⁴⁶.

Darı, kayıtlarda erzen olarak da karşımıza çıkmaktadır. 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi, Ahlat'ı betimlerken Acem tarihçileri tarafından buraya Ahlat Erzeni diye isimlendirme sebebinin erzeninin yani darısının bol olduğundan kaynaklandığına değinir⁴⁷. Erzurum'u anlatırken, kışın sertliğinin uzunluğundan ekilen ekinlerin 60 günde hasıl olup ambara konulduğunu ve bir kile tohumundan 80 kile verdiğini; bir kile darısının ise 100 kile verim olduğundan bahseder⁴⁸. Gümüşhane'de bağ ve bahçe olmadığını lâkin darı mahsulünün bol olduğunu aktarır⁴⁹. Mardin kalesini tasvir ederken 700-800 yıldan beri kızıl darı, kara sert darısı ve çeltikli pirinç ile depoların dolu olduğunu ve sanki harmandan henüz kaldırılıp ambara konulmuş gibi göründüklerini anlatır⁵⁰. Yüzyıllar öncesinde dahi Anadolu'da darı mahsulü bulunmaktaydı. M.Ö. 63/64 ve M.S.24 yılları arasında

⁴⁴ Mısır (*Zea mays* L.) bir sıcak iklim bitkisi olmasına rağmen aşırı sıcak isteyen bir bitki değildir. Sıcaklık 38 °C'ye ulaştığında sulama şartlarında bile transprasyonla kaybettiği suyu kökler vasıtasıyla karşılayamaz. Bitki turgoritesini kaybeder. Bu durum birkaç gün devam ederse hücre yapısı esnekliğini kaybeder ve tekrar eski formuna dönemez. Kırtok, 1998, s. 35.

⁴⁵ "Darı", *Anna Britannica*, C.VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 613.

⁴⁶ Hüseyin, 2016, s. 184.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname: Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.I, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2013, s. 4/104.

⁴⁸ Evliya Çelebi, 2013, s. 2/136.

⁴⁹ Evliya Çelebi, 2013, s. 2/221.

⁵⁰ Evliya Çelebi, 2013, s. 4/46.

yaşadığı düşünölen Anadolu coğrafyacısı Strabon, Themiskyra (Terme)'da pek çok akdarı ve süpürge otu yetiştüğinden bahsetmektedir⁵¹. Ksenophon da Kalpe Limanı'na geldiğinde, bölgenin çok sayıda verimli köye ev sahipliği yaptığını ve burada arpa, buğday, her çeşit bakliyat, akdarı, susam yetiştüğünü aktarır⁵².

Anadolu'da mısır türlerini inceleyen P. Zhukowski, mısır ve darıyı aynı kategoriye koyar ve mısırın toprak tabakasının ince bölgelere uyum sağladığını belirterek eski bir Asya bitkisi olduğunu, Anadolu'da 13. yüzyılda rastlandığı yolundaki bilgileri eleştirir. Mısırın bugünkü şekliyle bir Amerikan bitkisi olduğunu 1500'de İspanya'da; 1515-25'te Portekiz'de bulunduğunu, 16. yüzyılda Anadolu'ya Mısır ülkesi üzerinden geldiğini; ayrıca buna "Türk zahiresi/buğdayı" dendiğini, bu yüzyılda Anadolu'da mısır ziraatının yapıldığını, oradan Kafkasya'ya geçtiğini, 17. Yüzyıl'da Gürcistan'a ulaştığını yazmıştır⁵³. İngiliz konsolosu Longworth, 1897 tarihli raporlarında Karadeniz halkının başlıca besin kaynağı olduğunu belirttiği tahılın, bölgede lazut denilen Hint darısı olduğunu kaydetmektedir⁵⁴. C. M. Hann da bölge halkının Amerikan mısırıyla tanışmasının 17. veya 18. yüzyılda gerçekleştiğini savunmaktadır⁵⁵.

Yapılan araştırmalar sonucunda genel görüş, mısırın Amerikan kökenli bir bitki olduğu yönündedir. "Yeni Dünya" ile eski karalar arasında meydana gelen karşılıklı göçler, farklı toplumlara ait kültürel ürünlerin yeni insanlarca tanınmasına olanak sağlamıştır. Mısır, Amerika'dan eski dünya karalarına taşınan kültür bitkilerinin başında gelmektedir. Üç ay süren uzun yolculuğun sonunda Kristof Kolomb ve arkadaşları 12 Ekim 1492'de Karayiplere ulaştı. Asya kıtasına ulaştıklarını zanneden ancak gerçekte Amerika'yı keşfeden Avrupalıların özellikle işlenmiş tarlalarda rastladıkları bir bitki dikkatlerini çekmişti. Yerliler bu bitkiye *mahiz* (*mahis*) diyorlardı. Amerika'nın keşfi sırasında Küba'nın içlerine doğru Kristof Kolomb tarafından gönderilen iki İspanyol gemicinin, güzel tadı olan, unu yapılan ve pişirilen mahiz adı verilen bir tahıl cinsinin mevcut olduğunu betimlemeleriyle

⁵¹ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 27.

⁵² Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 186,187.

⁵³ Emecen, 2005, s. 149.

⁵⁴ Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Bellekten*, C. LXVII, S. 250, Aralık, 2003, s. 893.

⁵⁵ Kuzucu, 2006, s. 117.

bitkinin tarihçesi hakkında karşılaşılan ilk veriler kaydedilmiş oldu. Kristof Kolomb, mısır ilk defa Santo Dominika-Haiti rastladı.⁵⁶ Kolomb'un keşfinden çeyrek asır sonra, Hernan Córtes, Meksika'nın iç yaylalarına ve Aztek İmparatorluğu'nun kalbine girmeyi başardı. Ancak, bulmak istediği şey altın ve diğer zenginlikler olduğundan, mısır onun dikkatini hiç çekmemişti⁵⁷.

Kolomb ve daha sonra Amerika'ya gelen kâşifler, mısırın Avrupa'ya Afrika'ya ve Asya'ya yayılmasını sağladılar. Dağılımının nasıl olduğu tam olarak netlik kazanmamıştır ve bu konuda çeşitli görüşler hâkimdir. Bitkinin Afrika'daki etkileri ile ilgili araştırmalar yapan tarihçi James McCann, mısırın Afrika'ya ilk ulaştığı ve ekiminin yapıldığı tarihin net olmadığını belirtmektedir⁵⁸.

Kristof Kolomb ve ekibi 1493 yılındaki Amerika dönüş seferinde mısır İspanya'ya getirmiştir. 15. Yüzyıl içinde buradan Kuzey Afrika yoluyla Asya'ya aynı zamanda Akdeniz'in kuzeyindeki ülkelere yayılmaya başlayan mısır, 16. yüzyılda Portekizlilerce Batı Afrika'ya ve daha sonra Hindistan ve Çin gibi uzak doğu ülkelerine götürülmüştür. Bugün yaygın bir şekilde üretimi yapılan hibrit çeşitler yine ilk defa Amerika'da yapılan ıslah çalışmaları sonucunda bulunmuş ve 1800'lü yıllarda bir taraftan Avrupa'ya ve Güney Amerika'nın daha güneyine ve Avusturalya'nın doğusuna götürülmüştür⁵⁹. Ansiklopedik kaynaklarda, mısırın Avrupa'ya, 1520'de İspanyollar tarafından getirildiği bilgisine yer verilmektedir⁶⁰.

Hasan Fehmi, *Coğrafya-yı Sinaî ve Ticarî* adlı eserinde mısırın, keşiften bir yıl sonra Avrupa'ya getirildiğini ve İspanya'da ekildiğini belirtir. 1525 yılına gelindiğinde, İspanya'nın geniş mısır ekim alanlarının sahibi olarak mısır üreticiliğinde adını ön sıralara yazdırmış olduğunu, mısırın buradan sahil yoluyla İtalya'ya ve nihayet Osmanlı Devleti'ne ulaştığını aktarır⁶¹.

Hathaway bu görüşü şu şekilde aktarmaktadır: *Avrupa ticaret gemileri Yeni Dünya ürünlerini Osmanlılara tanıttı. Bu ürünlerin birçoğu Amerika kıtasından Batı Avrupa'ya, oradan Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına Osmanlı ve*

⁵⁶ Johnson, 2009, s. 88; Kırtok, 1998, s. 1; Kuzucu, 2006, s. 115.

⁵⁷ Michael Blake, *Maize for the Gods : Unearthing the 9,000 Year History of Corn*, Universty California Press, 2015, s. 47.

⁵⁸ Blake, 2015, s. 47

⁵⁹ Kırtok, 1998, s. 1.

⁶⁰ "Mısır", *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, C. XIV, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1994, s. 118.

⁶¹ Kuzucu, 2006, s. 115.

*Osmanlı sonrası Ortadoğu ve Akdeniz mutfağının kaçınılmaz bileşeni haline gelecek olan domates, Osmanlı memalikine muhtemelen İtalya'dan gelirken, kuru fasulye herhalde İspanya üzerinden girmişti. Öte yandan, 17. yüzyıl başında Portekizliler tarafından Hindistan'a taşınan yer elması ve kırmızıbiber, Osmanlı topraklarına oradan girmiş olabilir. Yeni Dünya maddelerinin en dönüştürücüsü olan Amerikan mısırının (maize), Osmanlı Arap topraklarına doğrudan Yeni Dünya'dan, belki Osmanlı korsanlarınca ele geçirilen İspanyol gemilerinde veya 1492 Hıristiyan reconquista'sının ardından Güney İspanya'dan gelen Müslüman veya Yahudi sığınmacılarla birlikte gelmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Amerikan mısırı, Osmanlı'nın Mısır'ı fethinden daha önce dahi Mısır'a girmiş olabilir. Böylece bu bitkiye Türkçede neden bu ismin verildiği sorusuna da cevap alınabilir. Buğday ve arpadan daha sert ve dönüm başına daha yüksek kalorili olan bu Amerikan tahılı, kısa zamanda, özellikle kuraklık ve kıtlık dönemlerinde eski dünya tahıllarının hayati bir parçası haline geldi⁶². Mısır ve Yenidünya ürünleri, zaman ve mekân olarak Osmanlı Devleti geneline düzensiz bir şekilde yayıldı. Türkçe adının da işaret ettiği üzere, yeni bitkiyi muhtemelen önce Nil vadisi ve Doğu Akdeniz benimsedi. Ancak Arap dünyasının büyük bölümünde mısırın ya da diğer Amerikan gıda ürünlerinin temel yiyecekleri oluşturduğu yolunda elde bulunan çok az gösterge vardır⁶³. 1785'te, Volney adlı gözlemci, Mısır köylüsünün yaşantısını detaylarına tasvir ederken, köylülerin topladıkları pirinç ve mısırı efendilerine taşıdıklarını ve kendilerine ise yalnızca *dourra* ya da Hint akdarısı kaldığını aktarmaktadır⁶⁴.*

Yeniçağın yeni ürünü bir anda Avrupa'nın özellikle güney kesimlerinin gözde tüketim maddesi haline geldi. Akdeniz sahillerinin bitki örtüsüne yeni bir görünüm kazandıran bu kültür bitkisi İtalya'da Cosenza'da yetiştirilmeye başladı. 16. yüzyılın sonlarına doğru Uzakdoğu'da Çin'de dahi mısır tarımı hatırı sayılır derecede yerleşmişti⁶⁵.

Amerika'nın keşfiyle, eski kıtalara taşınan ürünlerden biri de tütündü. Fehmi Yılmaz, tütün ile ilgili yapmış olduğu araştırmada, bitkinin Osmanlı

⁶² Jane Hathaway, *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, (Çev. G. Ç. Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 193.

⁶³ White, 2013, s. 385.

⁶⁴ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), C. II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 816.

⁶⁵ Kuzucu, 2006, s. 115.

Devleti'ne giriş tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmadığını ifade etmesinin dışında, eldeki önemli veriler doğrultusunda 1570'lerde girmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu aktarır⁶⁶. Mısırın, Osmanlı topraklarına giriş tarihi de tütün bitkisinde olduğu gibi belirsizlik göstermekle birlikte, bu iki Yeni Dünya ürününün, dağıtım ve Osmanlı Devleti'ne giriş tarihlerinin paralellik gösterdiği muhtemeldir.

6. OSMANLI DEVLETİ'NDE MISIR TARIMI

Kâmûs-ı Türkî'de *sarı ve büyücek yassı daneli hububat nev'i* şeklinde geçen mısır⁶⁷, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde farklı isimlerle adlandırılmıştır. İstanbul ve civarında *mısır buğdayı* namı verildiği gibi Rumeli'nin bazı bölgelerinde *kokoroz*⁶⁸ ve bazı bölgelerinde ise Rumca'dan gelen *kalmik* ve Anadolu'nun Canik, Trabzon ve Lazistan sancaklarında ise *lazot* olarak adlandırılmaktadır⁶⁹. Trabzon ve civarında *lâzut*⁷⁰ olarak tabir olunan mısır⁷¹, Osmanlı arşiv belgelerinde Nadra ve Yanya'da *kalembek*⁷² olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyıl yayınlarında ve belgelerde Mısır buğdayı tabirinin kullanılmaya başlandığı görülür. Mısırın Osmanlı Devleti'ne Suriye ve Mısır üzerinden gelmiş olduğu için bu isimle anıldığı belirtilir. Mısır buğdayı lafzı İstanbul ve çevresindeki halkın konuşma diline de yerleşmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yazılmış şifalı bitkiler sözlüğü olan *Risâle-i Fevziyye fî Lügat-i Müfredât-i Tibbiyenin* mısıra ayrılan maddesi, bitkinin Mısır'dan sonra Suriye'ye ulaştığını ve bu nedenle Ortadoğu halkları arasında Mısır buğdayı adıyla anıldığını kaydetmektedir⁷³. Mısırın gövdesinden geriye kalanlara *alaf* denilmektedir ve

⁶⁶ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005. s. 15.

⁶⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul, 2016, s. 1357.

⁶⁸ Kokoroz: Mısırın koçanlarından ayrılmamış haline denmektedir. Sami, 2016, s. 1105.

⁶⁹ Hüseyin, 2016, s. 181.

⁷⁰ Tarih sözlüğünde Lâzut, bir çeşit darı olarak geçmektedir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 428.

⁷¹ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacifettahoğlu), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2001, s. 60.

⁷² BOA, A.MKT. MHM, 371/68, 23 Şaban 1283 (31 Aralık 1866).

⁷³ Kuzucu, 2006, s. 114-115.

hayvan yemi olarak kullanılmaktadır⁷⁴. Ünye, Perşembe ve Ordu'ya bağlı köylerde, beyaz mısır anlamında akdarı tabiri kullanılmaktadır⁷⁵.

Mısır, tıpkı patatesle tanışan Orta ve Doğu Avrupa gibi, Balkanların ve Yakındoğu'daki bazı yerlerin tarımında büyük değişim ve dönüşüme sebep oldu. Kesin tarihi bilinmemekle beraber, "mısır" kelimesinin Mısır ülkesinden geldiği düşünülmektedir ancak 16. yüzyılda eksiksiz vergi listelerinde mısır için konulmuş bir vergi yoktur. Karadeniz Bölgesi'nde rastlanan *lazot* adlı ürünün, daha sonraları mısır için kullandığı bilinmektedir. 19. yüzyılda, Teselya'da ekilen ürünler listesinde, Makedonya Dağları'nda mısır yetiştirildiği görülmektedir. Dünyanın her yerinde tarımsal yenilikleri ilk kez büyük çiftçiler uygulamıştır. Büyük çiftlik ve çiftçilerin tarımda yeniliklerdeki bu öncü rolleri muhtemelen mısır ekimi ve yaygınlaşmasında da yaşandığı tahmin edilebilir. Nitekim Hüttheroth, ellerindeki buğdayı satmak veya vergilerini aynî ödemek için saklayan köylülerin, bu ürünü benimseyerek tüketmeye başladıkları ve böylece mısır ekiminin yaygınlaştığı görüşündedir⁷⁶.

18. yüzyılda Balkan eyaletlerinde çiftliklerin yayılmasının izini süren çalışmalar, mısırın çiftlikler sayesinde ekilmeye başlandığını ve yaygınlaştığını gösteriyor. Mısır yetiştiriciliği Suriye Eyaleti'nde 17. yüzyılda başlamıştı. Suriye'deki mısır ziraatı, Balkan eyaletlerindeki kadar büyük bir öneme sahip olmadı. Bunun nedeni geniş arazilerde yetiştirilen mısırın ticari bir ürüne dönüşmemesiydi. Mısıra genellikle üretildiği yerlerde tüketildiği için, elçilik raporlarında veya ticari kayıtlarda pek sık rastlanmaz. Mısır tarımının ne ölçüde yaygın olduğunu ve değişik coğrafyalara hangi yola yayıldığını saptamak güç olsa da, eldeki birkaç veri, bölge ahalisinin beslenme rejiminde bu ürünün önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Fransız elçilik raporlarına göre, Trablus Sancağı'nda mısır üretimi, darı ve arpa gibi geleneksel olarak çok tüketilen tahılların üretimi kadar önemliydi. 17. yüzyıl ortalarına doğru, sancaktaki üretimde mısıra bariz bir ağırlık verildi; artık toplam mais (mais jaune (mısır) ile mais blanc

⁷⁴ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007, s. 169.

⁷⁵ Mümin Ateş, *Ordu Ağzı Sözlüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2015, s. 48.

⁷⁶ Wolf-Dieter Hüttheroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", Suraiya Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Çev. F. Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 57.

(darı)) üretiminin sekizde yedisini meydana getiriyordu. Üstelik kalitesi de ithal mısırdan üstündü. Yüzyılın sonlarına doğru, Atlantik'in ötesinden Amerika'dan gelen mısır bazı yörelerde geleneksel olarak üretilen darının yerini aldı⁷⁷.

Rumeli'nin Kosova, Manastır, İşkodra, Yanya, Selanik vilayetlerinde ve Anadolu'nun Sinop, Canik, Trabzon, Lazistan sancaklarında külliye ekimi yapılmaktaydı. Adı geçen yerlerde üretimi yapılan bu tahılın unundan ise ekmek imal edilirdi⁷⁸.

Bulancak yöresi ile ilgili yaptığı araştırmada Feridun Emecen, 1455'te buğday ve arpa hasılatının 16. asra göre fazla olmasının dikkat çekici olduğuna değinmiş ve bu durumun 1547 ve 1613 tahrirlerinden görülen, bu mahsulata ek olarak ortaya çıkan ve "gâvers"⁷⁹ adıyla belirtilen yeni bir ürün çeşidiyle bağlantılı olduğunu aktarmıştır. 16. yüzyıl tahrir kayıtlarından açıkça görülmektedir ki bölgede umumen buğday ve arpanın yanında yeni bir ürünün fazla miktarlarda ekimine başlanmıştır; buğday ve arpa üretiminin düştüğü yerlerde gâvers devreye girerek yiyecek açığını önemli ölçüde azaltmıştır. İncelenen kesimde gâvers ekim alanları Bulancak ve Piraziz'in kıyı kesimleri ve buraya yakın yükseltilerdir. Bununla beraber yüksek kesimlerde ve yaylalık alanlarda buğday ve arpa önemini korumaktadır. Tarıma açık toprak bakımından fakir olan ve aslında buğday ve arpa üretimine elverişli olmayan sahil ve bunun üst kesimlerinde, hububat açığı, aynı zamanda coğrafya ve iklime uygunluk sağlayabilen yeni bir ürünün ikâmesiyle aşılmış olmalıdır⁸⁰.

Bahaeddin Yediyıldız, Ordu yöresine ilişkin çalışmalarında Osmanlı döneminde bölge halkının kapalı bir tarım ekonomisi yaşadıklarını ve bölgede genel olarak hububat tarımının yapıldığını aktarır. 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar sadece buğday ve arpa ekilirken, bu dönemden itibaren bölgede mısır, mercimek, fiğ ve burçak tarımına da başlanmıştır⁸¹. Gâversin mısır için kullanılmış olabileceğini belirterek gâversin mısır olarak ele alır. Gâversin sözlükteki karşılığı

⁷⁷ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 148,149. (139-159)

⁷⁸ Hüseyin, 2016, s. 182.

⁷⁹ Gâvers Farsça bir kelime olup anlamı sözlüklerde darı olarak tarif edilir. Emecen, gâversin darı olarak ele almıştır. Emecen, 2005, s. 146, 148.

⁸⁰ Emecen, 2005, s. 146,147.

⁸¹ Bahaeddin Yediyıldız, *Hacıemiroğlu Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu, 2018, s. 77.

darıdır. Arapça karşılığı *zürre* olan bu kelimenin Fransızca lügatlerde karşılığı *doura* veya *dorra* olarak gösterilmiş veya Türkiye buğdayı olarak tercüme edilmiştir. Yediyıldız'a göre, Fransızcası *millet* olan darı, ayrı bir bitki olmasına rağmen incelediği bölgede gâversin mısır için kullanıldığını ifade etmektedir. Buna dayanak olarak bölge halkı arasında mısıra halen darı deniyor olmasını göstermiştir⁸².

Canik Sancağı üzerine araştırma yapan Mehmet Öz, Samsun'daki birkaç köydeki erzen hariç ilk üç defterde hiçbir darı türüne rastlanmamasını şaşırtıcı bulmaktadır. 1576 tarihinde toplam tarım ürünü vergilerinin yüzde 5'ini sağladığı müşahade edilmektedir. Gâvers, bazen arpa ile birlikte (şa'ir ma'a gâvers) yazıldığı da olmuştur. Öte yandan *alefin* de ara sıra gâvers ile beraber kaydedilmiş olması ve buna benzer kayıtlar, bunu ispat edecek delillere sahip olunmasa da, gâversin daha önceki dönemlerde arpa geliri için de yazıldığını düşündürmektedir. Gâversin Canik ve komşu bölgelerde 1520'lere kadar görülmeyişi ve hakkındaki ilk atfın, bilindiği kadarıyla 1547 tarihli Şebinkarahisar defterinde (TT 255) bulunması onun ne olduğu konusunda şüphelere yol açmıştır. Yediyıldız, gâversi mısır olarak ele alsada, İslamoğlu ve Faroqi, Ünye'de rastlanan *lazodun* mısır olabileceğini kelimenin Redhouse'taki karşılığından hareketle ne sürmüşlerdir. Mısırın Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya getirildiği ve orada ancak 17. asırda yaygın bir şekilde tarımının yapıldığı düşünülürse 16. yüzyılda Ordu kazasında ve Canik'te büyük çapta yetiştirilen gâversin değil, çok daha küçük çapta ziraatı yapılan *lazodun* mısır olmasının akla daha yakın geldiğini belirten Öz, bu hususta kesin bir kanaate varmanın zor olduğundan bahsetmektedir⁸³. Gâversin mısır ile de ilgili bir bitki türü olduğu düşünülebilir ve bunun bir mısır çeşidi olup olmama ihtimalinin kesin bir kanıyla tek tarafa atılamayacağı anlaşılır. Darı ile mısırın bitki olarak birbirleriyle benzemekte olduğu, ancak bugünkü mısır tipinde bir bitki şekline haiz bulunmadığı anlaşılabilir. Yapılan tür ıslahları sonucu bugünkü mısır tipleri ortaya çıktığını ifade eden Zhukowski, darıyı mısır türü içine dahil etmiştir⁸⁴.

⁸² Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 118.

⁸³ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 88.

⁸⁴ Emecen, 2005, s. 149.

15. ve 16. yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nı sosyal ve iktisadi olarak inceleyen Hanefi Bostan, lâzut adlı ürüne, Trabzon sancağında 1486 tarihli kayıtlarda rastlandığını belirtir. Lâzutun bir kilesi 1486 yılında 3 akça, 1515 ve 1554 yıllarında 5 akça ve 1583 yılında 10 akça kıymetindedir. Bu hububat çeşidi 1486'da yalnız Trabzon kazasının Akçaabat, Maçka ve Yomra nahiyelerinde ve Torul kazasının bir köyünde üretilmekteydi. 16. yüzyıl kayıtlarında ise yalnız Trabzon kazasına tâbi Akçaabat, Maçka ve Yomra nahiyelerinde lâzutun ekildiği görülmektedir. Bu ürünün ne olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber 19. yüzyılda mısırın diğer bir adı olmasından dolayı, zikredilen asırlarda da mısır veya mısıra benzer bir bitki olması muhtemeldir⁸⁵. Evliya Çelebi 17. yüzyılda Trabzon ve Gümüşhane çevresinde lazot darısı denen tahıldan bahseder⁸⁶. Gördüs Kalesi'nde ise kamışa benzeyen bir şeyde biten *kalimbok* denen tahıla rastlar ve halkın kalimbok ekmeği yapıp yediğini, bu tahılın Mısır buğdayı olduğunu aktarır⁸⁷.

Emecen, Ağasar vadisi üzerine yaptığı araştırmada 1554'teki kayıtlardan hareketle Yavabolu'nun topraklarında yetişen mahsullerin çeşitlenmekte olduğunu gözlemlemiştir. Köyün başlıca tahılları olan buğday ve arpaya bir de lâzut eklenmiştir. “Öşr-i lazut ve erzen” şeklinde verilen bu kayıt, yörenin tipik bir tahıl ürünü olacak mısır ekiminin habercisi olduğu görüşündedir. Erzen ile birlikte yazılması da bu iki ürünün birbirinin benzeri bir cins olduğuna dair kanaati kuvvetlendirmektedir. Bu itibarla Ağasar vadi boyunda ilk defa bugünkü şekliyle mısır ekiminin Yavabolu bölgesinde yapılmış olduğu ileri sürülmektedir⁸⁸.

Arif Bilgin, özellikle 16. Yüzyılda, Anadolu'nun Doğu Karadeniz Bölgesi ile Balkanlar ile ilgili kayıtlarda geçenlerin mısır değil, farklı darı türleri olduğu fikrini beyan etmiştir. Lazut, darı, gâvers gibi isimlendirmelerdeki karışıklığının sebebinin, çoğunlukla yerel halkın ettikleri tahıllara değişken isimler vermesinden veya eski isimlerin yeni ürünlere de verilemeye devam edilmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Günümüzde Türkiye'de muhtelif bölgelerde darı için geleneksel terim olarak lazut ve mısır kullanılmaktadır. Yaptığı araştırmada,

⁸⁵ Hanefi Bostan, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 490.

⁸⁶ Evliya Çelebi, 2013, s. 2/227.

⁸⁷ Evliya Çelebi, 2013, s. 8/151.

⁸⁸ Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi Şal pazarı-Beşikdüzü*, Serander Yayınları, Trabzon, 2010, s. 105.

Balkanlarda mısırın ilk olarak 1611’de Hırvatistan’da ortaya çıktığı ve sonra Kuzey Balkan ülkelerine yayıldığı bilgisine rastlamıştır. Traian Stoianovich mısırın Anadolu’da 17. yüzyılda ekildiğini ancak net bir tarihi olmadığını ifade eder. Osmanlı arşivindeki mısır ile ilgili bilgiler yetersiz kalmakta, hatta mısırın İstanbul pazarlarında ne zaman ortaya çıktığı da tam olarak tespit edilememektedir. İçinde mısır veya mısır buğdayı bulunan en eski belgeleri bulmaya yönelik yapılan araştırmada, 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olan yalnızca iki adet belge bulunmuştur. 1763 tarihli belge Galata’da, 1776 tarihli ikinci belge ise Silivri’deki köylerde mısır ekimi yapıldığına işaret etmektedir. Bu tarihlerden sonra başkent ve çevresinde mısır tarlaları bulunduğundan dolayı, mısır ekiminin tüm Anadolu’ya yayıldığı varsayılabilir.⁸⁹.

Kolomb’un keşfi sonrasında Akdeniz’de mısır, patates, domates, tütün ve diğer Yeni Dünya bitkileri ile ilgili ilk referanslar 16. yüzyıl başlarına kadar gidiyor olsa da, bu ürünler Avrupa ya da Osmanlı beslenme düzeninde en azından sonraki yüzyıla kadar önemli bir yer tutmadı⁹⁰. Suriye bölgesinde 17. yüzyılda mısır tarımı yapılmışsa da küçük üreticilerin özel mülklerinde gerçekleşen üretim bölgesel ihtiyacı karşılayacak seviyede değildi. Fakat 18. yüzyılda Balkan eyaletlerinde çiftliklerde ekilmesinin de etkisiyle ticarî nitelik kazanan bir ürüne dönüşmüştür⁹¹.

Mısır, Akdeniz örneğinde de görüleceği üzere, Osmanlı topraklarına dolayısıyla Karadeniz’e köklü değişiklikler getirdi. Patates, domates ve kırmızıbiber 19. yüzyıldan önce Osmanlı mutfak aksesuarlarının ötesine pek geçmezken, mısır temel bir geçimlik ürün olarak tahılın yerini tutacak çekici bir seçenek sundu. Yeni bitkiye uyum sağlamaya istekli çiftçiler açısından, mısırın üstün yönleri, sıkça yaşanan kuraklık yıllarında daha dayanıklı olması, tohum ve dönüm başına çok daha yüksek verim sağlaması ile sulamaya elverişli olmasıydı. Sapları ile koçanları yakıt ve yem olarak kullanılmaya uygundu. Aynı tarlada asmakabağının ve fasulyenin yanında yetiştirilmesi mümkündü. Dahası mısır Osmanlı topraklarında ve bütün Akdeniz’de değişen arazi kullanımı kalıplarına kusursuzca uydu. İrgatlara ve yarıcılara temel besin kaynağı olması yönüyle ideal

⁸⁹ Arif Bilgin, “From Artichoke to Com: New Fruits and Vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries)”, *Living to Good Life Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, (Ed. Elif Akçetin, Suraiya Faroqhi), C. XIII, 2018, s. 279-281.

⁹⁰ White, 2013, s. 382,383.

⁹¹ Kuzucu, 2006, s. 115.

bir üründü. Özellikle küçük bostanlarda ve daha yüksek kesimlerde yetiştirilebilmesi, ticari ürünler, yem ve otlak için arazi ve işgücünün serbest kalmasını sağladı. Anlaşıldığı kadarıyla devlet ve ordu buğday ya da arpaya nazaran mısırı vergiye ya da bedelli alıma tabi kılmaya daha az eğilimliydi. Mısır olmasaydı çiftliklerin ve diğer Akdeniz toprak kullanımını örneklerinin ortaya çıkışı ekolojik bakımdan üstesinden gelinemez bir durum haline gelebilirdi⁹².

Subtropikal iklim kuşağında yetişen mısır, yükseltisi fazla olan yerlerde ekiminin yapılabilmesiyle diğer tahıllarla benzerlikler göstermekte ve ayrıca değişen iklim tiplerine uyumluluğu ile göze çarpar. Darının 16. yüzyıldan sonra göze çarpıcı hale gelmesi Küçük Buz Çağı'yla bağlantılı olarak artan nemliliğe işaret eder. Gördüğü rağbetin dolaylı da olsa göstergelerinden biri, mısırın girdiği her yerde köylülerce her zaman darıyla ilişkilendirilmesi ve ikisine sanki aynı ürün ailesine mensupmuş gibi bakılmasıdır. Nem isteyen darı ve çavdar gibi ürünlerin bölgede başlıca gıda maddesi yerine geçmesinde Küçük Buzçağı'nın küçümsenmeyecek bir payı vardır. Genelde Kolomb dönemi alışverişinin getirdiği ürünlerin bölgeye sızmasının önemi ve bitki örtüsüne başlattıkları dönüşümler iki yönlüydü. Birincisi, mısır, darı ve çavdar buğdayı takviye edecek hatta bazen yerine geçecek muteber adaylar olarak öne çıktı. Sulak ve alçak arazilerin bir ürünü olan pirinç de ikame tahıllar grubuna katıldı. Böylece alçak kesimlerde ekim alanlarının daralmasından kaynaklanan açık, yeni ürünlerin artan ekimiyle ve düşük değerli tahılların canlanmasıyla kapatıldı⁹³. Türkler arasında mısırın eski tahılların yerine geçmekten ziyade onları takviye edici bir konum kazandığı söylenebilir. Anadolu'da bu bitki genellikle kıtlık yiyeceği sayılmasının yanında Suriye'de yokluk dönemlerinde ucuz bir alternatif işlevini görüyordu⁹⁴. İkincisi, Amerikan bitkilerinin, ağaç ürünlerinin genişleyen hâkimiyetini destekleyici özeliğe sahipti. Bahçeciliğin ve ağaç yetiştiriciliğinin artan ağırlığı ve karma ekimin gelişmesi, dağ ve tepe yamaçlarındaki köylerin refahına katkıda bulundu. Akdeniz havzasının bitki bileşiminin çok ünlü yapısındaki çeşitlenme Küçük buz çağıının sıkıntılarına daha iyi dayanmasını sağladı. Bu gelişmeler yüksek kesimlerdeki kırsal yerleşmelerin, köylerin ve mezraların daha yüksek alanlara çıkmalarına yardımcı olarak sıtmalı

⁹² White, 2013, s. 384,385.

⁹³ Tabak, 2009, s. 317,318.

⁹⁴ White, 2013, s. 385.

bataklıklara sağlıklı bir uzaklıkta kalmalarını sağladı. Böylece kırsal yerleşmeler 17. ve 18. yüzyıllarda ivme kazanarak tırmanışa geçti⁹⁵.

17. yüzyıldaki Avrupa ekonomisinde fiyatların durgunluğundan ve merkantilizmin kapalı ekonomi düzeninden sonra 18. yüzyılın ortalarından başlayarak artan hammadde talebi, tahıl fiyatlarındaki yükselme ve ekonomik gücün artmasına bağlı olarak Osmanlı tüccarlarının ticareti Avrupa'ya doğru kaymıştı. Anadolu'nun dış ticareti daha sınırlı kalırken, İmparatorluğun balkan vilayetlerinin Batı Avrupa ile ticareti sürekli gelişmiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında kaçak ticarete ek olarak ticari amaçlarla üretilen pamuk, üzüm, tütün, mısır ve canlı hayvan üretimi ve ihracatı büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı ticaretinin artmasının asıl nedenleri, 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'yı saran sanayi devrimi ve savaş dalgası olmuştur. Ayrıca 1774 yılında, Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'in ve Tuna Nehri'nin ticarete açılmasının katkısı da önemlidir. 19. yüzyılda yerli üretime ve iç ticarete destek olabilecek şekilde iç gümrükler kaldırılmıştır. İç gümrükler malî kaynak sıkıntısı nedeniyle 1830 yılına kadar oran olarak arttırıldığı halde, daha sonra azaltılmaya başlanmış ve 1874 tarihinde tümüyle kaldırılmıştır⁹⁶. 1878- 1918 yılları arasında Rus yönetimine giren Kars'ta⁹⁷, bu dönemde yaşanan tarımda modernleşme ile mısır, patates, pirinç gibi kültür bitkilerinin ekimi yapılmaya başlanmış⁹⁸.

Mısırın 17. yüzyılda Karadeniz sahilinde yerleşmiş ürünler arasında adı geçmekle birlikte bu üretim miktarı geçimlik düzeyde seyretmiş olmalıdır. Bu dönemde mısırı büyük ölçekli ticari üretime dönüştürecek çalışmalardan söz etmek güçtür⁹⁹. Trabzon, Sinop ve Samsun gibi Güney Karadeniz kıyısı limanları üretim açısından eskiden beri Osmanlı Devleti'ne fazla katkıda bulunamamaktaydı. Bu durum şüphesiz bölgenin tarıma müsait olmaması ile ilgiliydi¹⁰⁰. 17. ve 18. yüzyıllarda Ereğli'de yetiştirilen tarım ürünleri arasında buğday, arpa, yulaf, darı

⁹⁵ Tabak, 2009, s. 318.

⁹⁶ Aslan Eren, "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236.

⁹⁷ Arzu Boy, "Çarlık Rusya Yönetiminde Kars'ta Tarım ve Hayvancılık", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Temmuz, 2017, s. 432.

⁹⁸ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul, 1978, s. 354.

⁹⁹ Kuzucu, 2006, s. 117.

¹⁰⁰ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon, 2005, s. 108.

ve fasulyenin yanında mısır da geçmekteydi¹⁰¹. Ancak 18. yüzyılda Trabzon ve çevresinde üretiminin yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü iç ticarete konu olan mallardan biri olan mısır, Trabzon'un kapan-ı dakik çarşısında satılmakta¹⁰², tüketilmekte, ayrıca tüccarlar tarafından İstanbul'a sevk edilmekteydi¹⁰³. Mısırın, Trabzon'da pazarlarda satışa sunulacak kadar bir ticaret metaı olması ilgi çekmekte ve bölgede bu ürünün üretim yoğunluğunu ortaya koymaktadır¹⁰⁴.

7. KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR KÜLTÜRÜ

Karadeniz Bölgesi, ismini kuzeyindeki Karadeniz'den almaktadır. Bölge doğuda Gürcistan sınırından başlayarak batıda Sakarya Ovası ile Bilecik'in doğusuna kadar uzanır¹⁰⁵. Bölgenin kıyı illeri ile Marmara Bölgesi'nin doğusunda, İç Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun kuzeyinde kalan illerinin iklim özellikleri farklıdır. Mısırın yoğun olarak üretildiği bölümler, Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun ve Ordu ile Doğu Karadeniz Bölümü'dür. Doğu Karadeniz Bölgesi'ni oluşturan Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin'de çay, fındık ve mısır üretimi yapılmaktadır. Bayburt ve Gümüşhane yine Doğu Karadeniz illeri arasında yer alır. Mısır, 19. yüzyılda, özellikle Trabzon, Giresun ve Ordu'nun ana geçim maddesi ve beslenme kaynağı olmuş ve burada yaşayan ahalinin kültüründe etkin rol oynamıştır.

Mısır tarımında mutlak kadın emeğiyle gerçekleştirilebilecek bir üretim söz konusudur. Bu yönüyle, erkeklerin tarımsal üretimden kopmasını sağlayarak, onlar için zanaat, gurbet ve salt "erkeklik" yolunu açmıştır. Mısır ekiminin yapılmaya başlandığı dönemin tam olarak bilinmemesinden dolayı, ayanlıkla ilişkisinin de net olarak ortaya konulamamaktadır. Ayanlar, kendi çıkarlarını çoğu kez silah zoruyla sağlamakta olan Osmanlı memurları konumundaydı. Kudret Emiroğlu, ayanlarla yerli halk arasındaki ilişkinin, mısır üretimi sebebiyle değişim geçirmiş

¹⁰¹ Öznur Kaya, *17. Ve 18. Yüzyıllarda Karadeniz Ereğli'nin Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2018, s. 50.

¹⁰² Ömer Şen, *Trabzon Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, s. 94.

¹⁰³ Melek Öksüz, *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 182,273.

¹⁰⁴ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 339.

¹⁰⁵ <http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/karadeniz.htm> (Erişim: 30.10.2019).

olabileceğini ifade eder. Mısır üretimi, hane ekonomisini ve erkek emek gücünü bağımsızlaştırıcı bir işlev görüyordu. Ayanın, mısır üretimiyle işgal eden nüfusu cebren ve ekonomik rüşvetçilikle elinde tutması zorlaşacaktı. Bu, tarla ile bahçe tarımı arasındaki farktı¹⁰⁶.

Bölgede nemin fazla olmasından dolayı, mısırın nemden etkilenmeden kurutulması için uygun bir ortama ihtiyaç vardı. Mısır, ahşaptan yapılmış olan yerden yüksekte serender adındaki yapıda saklanırdı. Dört direk üzerine oturtulmuş bir oda görünümünde olan serender yerden 5-6 m yükseklikte ve genellikle kare biçiminde olmaktadır. Bölgenin nemi yüksek olsa dahi, yerden yüksekte olan bu yapı sayesinde hava akımı yardımıyla mısır ve fındığın kurutulması sağlanmaktaydı¹⁰⁷.

Bölgede yetiştirme alanlarının çok olması ve üretimin de bol olması, Karadeniz yemekleri içerisinde mısıra geniş bir yer vermiştir. Mısır unu yöreye has birçok yemekte ve özellikle yörenin önemli besinlerinden biri olan hamsi kızartmasında kullanılmaktadır. Mısır ekmeği, buğday ekmeğine tercih edilmektedir. Mısır çorbası (gorgot, korkot çorbası), hamsikoli, kuymak ve muhlama Karadeniz'in en çok tanınan mısır içerikli yöresel lezzetlerindendir¹⁰⁸.

Bileki ya da pileki ise günümüzde halen Karadeniz'de mısır ekmeği için kullanılan bir addır. Bileki ekmeği fırında, tavada veya külde pişirilmektedir. Bu ekmeğin en eski pişirilme şekli adını toprak bir kaptan almaktadır. Külde pişen ekmeklerin Türk kültür tarihinde belirli bir yeri vardır. Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, Anadolu'da bütün konuklarını yetecek büyüklükte "Büyük Şölen Kömeçleri" yapmaya devam etmişlerdir. Bileki (Pileki) Karadenizlilerin buğdaydan daha çok tercih ettiği bir ekmek çeşididir. Bu ekmek özellikle kaymak, yoğurt ve karalahana ile birlikte tüketilmektedir. Bileki adı verilen kap ateş üzerinde kızdırılır, ekmek hamuru içine döküldükten sonra üzeri sac ve köz ile kapatılır. Karadeniz yaylalarında oldukça yaygın olarak tercih edilen bu pişirme biçiminde bilekinin üzerine lezzetine lezzet katmak için karalahana yaprakları da

¹⁰⁶ Kudret Emiroğlu, "Trabzon Ne Yetiştirsin?", *Trabzon'u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 106. (97-125).

¹⁰⁷ Kaynar, 2016, s. 15.

¹⁰⁸ Serkan Şengül, Ali Çakır, Gülay Çakır, *Yöresel Mutfaklar*, Trakya Bölgesindeki Yiyecek İçecek Mesleki Eğitim Okullarında Kalitenin Arttırılması Projesi, Beta Basım, Ankara, 2015, s. 55.

konular¹⁰⁹. Ordu yöresinde sac üzerinde pişirilen mısır ekmeğine ise bazlama adı verilmektedir¹¹⁰. Mısır, bölgenin kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Yemek kültürü yanında, türkü ve manilerinde de yer edinmiştir.

Mısır bitkisinin İstanbul'da çeşmelerde kullanılan motiflerden biri olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. 16-17. yüzyıl çeşmeleri geometrik ve yazılı bezemelerle oluşturulurken, 18-19. yüzyıl çeşmelerinde ise yer yer vazo, tabak gibi nesnelere kullanıldığı gibi, gül, lale, nergis, incir vs. bitkilerin yanı sıra mısır motifleri de kullanılmıştır¹¹¹.

¹⁰⁹ <https://www.trtavaz.com.tr/fotogaleri/pileki-ekmegi-kusaktan-kusaga-aktariliyor/5910217401a30a23dc718f2f> (Erişim: 21.06.2019).

¹¹⁰ Ateş, 2015, s. 95.

¹¹¹ H. Örcün Barışata, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 393, 394.

1. BÖLÜM

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TARIMI

1.1. ÜRETİM

Osmanlı Devleti'nde, tarım ağırlıklı bir iktisadî düzen hâkimdi¹¹². Devletin mülkiyeti altında olan toprak en önemli üretim aracıdır. Daha ilk dönemlerden başlayarak, yerleşik bir toplum düzeni ve gittikçe gelişen bir idarî ve askerî düzen üzerinde oturmaya başlayan bir sistem görülmektedir¹¹³. Osmanlı tebaasının büyük bölümü kırsal alanda yaşamaktaydı. Köylüler, kendi anlayışlarına göre kendilerini ve ailelerini beslemek için çalışmış oldukları gözlemlenebilmektedir¹¹⁴.

Trabzon örneğini ele alıp Doğu Karadeniz'e baktığımızda, tarımın ticari öneme sahip bir boyutta olmadığını görmekteyiz. Bunun nedeni dağlık bir coğrafyaya sahip olan bölgenin, 60 ila 150 dönüm arasında değişen büyüklüğe sahip olan çiftliklerin kurulmasına uygun olmayışıdır. Her ne kadar tarla ürünlerinin üretimi yapılıyor olsa da bu üretim kişisel ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Bundan ötürü Trabzon'da tarımsal üretim dendiğinde akla gelecek olan bahçecilikten ibarettir. Doğal olarak bahçe üretimi de vergiye tabi olacak büyüklükte olmayıp ancak hane halkının geçimine hitap edebilecek büyüklükte idi. İklimin müsait olmasından dolayı eyalet sınırları içindeki bahçelerden çeşitli mahsuller elde edilebilmekteydi. Trabzon'da tarımsal üretimin sınırlılığı, toprak ve iklim koşullarından değil, coğrafi şartlardan kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Trabzon'da çok geniş bir yelpazeye yayılan bir ürün çeşitliliği ile karşılaşılmaktadır¹¹⁵. Trabzon, dağlık ve taşlık bir arazi yapısına sahip olduğundan buğday gibi hububatların yetiştirilmesine uygun değildi. Mısır; buğday, arpa, yulaf, çavdar ve benzeri zahirenin aksine Trabzon'un iklim ve arazi koşullarına uyumlu bir bitkiydi¹¹⁶. Bu nedenle bölgede mısır üretilebiliyordu ve halkın yalnızca kendi beslenmesine yetiyordu. Halkın kendi

¹¹² Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 66.

¹¹³ Aygün, 2005, s. 67.

¹¹⁴ Suraiya N. Faroqhi, "Kırsal Yaşam", Suraiya Faroqhi(Ed.), *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, (Çev. F. Aytuna), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 441, 450.

¹¹⁵ Mehmet Ali Türkmenoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016, s. 178

¹¹⁶ Ahmet Karaçavuş, "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Tarım", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 9, Ocak, 2010, s. 60.

besin kaynağı olduğu gibi, sahip oldukları hayvanların beslenmesinde de mısır ön plana çıkıyordu¹¹⁷. 19. yüzyılda Giresun'da üretilen tarım ürünleri, şehrin ihtiyacını karşılayabilecek miktarda değildi. Bunun nedeni dağlık arazi yapısı ve toprağın taşlık ve kayalık olmasıdır¹¹⁸.

Coğrafi konumu itibariyle Trabzon'da hububat üretiminin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Sicil kayıtlarında savaşlar ve İstanbul'un iâşe ihtiyacı için diğer vilayetlerden istenen yüksek miktardaki hububat mubayaalarına Trabzon'da rastlanmıyor olması, bu düşük üretimden dolayı olabilir. Hububat tarımına elverişli olmayan Trabzon, 18. yüzyılda, ekmeçlik unu çevre illerden sağlama yoluna gitmiştir¹¹⁹. 1771 yılında mısır ekmeğinin kıyyesi 5 akçe iken¹²⁰, 1796 yılında has ekmeğın kıyyesi 6 para, normal ekmeğın kıyyesi 4 para ve lazut ekmeğın parası ise 4.5 paradır. 1797 yılı kayıtlarında Trabzon'da buğdayın kilesi¹²¹ 80, arpanın kilesi 50 ve lazutun kilesi 55 para olduğu görülmektedir.¹²²

Giresun, Trabzon ve Rize'de fındık bahçeleri ön plana çıkarken, bölgede 19. yüzyılda tütün, fasulye, mısır, buğday, kuru ot, sebze, fındık, kenevir, ceviz, üzüm ve diğer meyve türlerinin üretim maddeleri olarak, tarımda önemli yer tuttıkları gözlemlenmektedir¹²³.

Alman seyyah Fallmerayer, Canik'ten bahsederken, "bu güzel memleket, kendiri, keteni, mısır, tütünü ve ipeği bol miktarda ve en mükemmel şekilde yetiştiriyor", ifadelerini kullanmıştır¹²⁴. Canik Sancağı çok verimli topraklara sahipti. Sancağın, yaklaşık 1/3'ü ekili topraklardı. Sancakta en önemli geçim

¹¹⁷ BOA, A.MKT, 70/78/1, 25 Rebiulevvel 1263 (13 Mart 1847).

¹¹⁸ Oktay Karaman, "19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Giresun", *Geçmişten Günümüze Giresun*, (Ed. Ü. Bekdemir, M. Fatsa), Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi, İstanbul, 2015, s.32.

¹¹⁹ Güler, 1999, s. 338.

¹²⁰ Temel Öztürk, "Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1768-1774) Trabzon Üzerindeki Etkileri", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs Bildiriler*, C. I, s. 301.

¹²¹ Kile: Hububat ölçęi olarak kullanılır bir tabirdir. Farklı neveleri bulunmaktaydı. Kilelerin miktarları da birbirlerinden farklı idi. İstanbul kilesi zahiresinin cinsine göre 18-10 okka, ortalama 100 kilo idi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 281.

¹²² Mustafa Öztürk, "19. Yüzyılın Başında Trabzon'da Fiyatlar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 370,371.

¹²³ Güler, 1999, s. 338.

¹²⁴ Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016, s. 317.

kaynağı tarım ve hayvancılıktır. XIX. yüzyılda bölgede yetiştirilen en önemli ürünler arasında buğday, arpa, yulaf, mısır ve pirinç bulunmaktadır¹²⁵.

Mısırın toprağa ekimi genellikle mayıs ayında gerçekleştirilir. Ağustos veya eylül ayında ürün toplanırdı. Karl Koch'a göre, mısırın bölgede en sevilen hububat olması, şüphesiz en verimli hububat olmasıyla doğru orantılıdır¹²⁶. Ubicini, mısırın verimliliğinden bahsederken “*1'e 300 veren Türkiye Buğdayı*” tanımlaması yapar¹²⁷. Yabancı seyyahlar Trabzon'u betimlerken mısır tarlalarından bahsederler. 1869 yılında Fransa hükümeti tarafından görevlendirilen Deyrolle, her daim puslu ve sisli görünen havaya rağmen Hamsiköy ve civarında hububat ve bilhassa mısır ekildiğine değinmiştir. Köylünün yiyeceğinin genellikle kendi toprağında yetiştirdiği sebzelerden ibaret olduğunu ifade eden Palgrave, sahilde mısır ekmeği, iç kesimlerde ise arpa ve çavdar karıştırılmış kara ekmek tüketildiğinden bahseder¹²⁸. Wagner, Sandwith ve Stuart gibi seyyahlar Gümüşhane'de mısır yetiştiriciliği yapıldığını ve Stuart bölgede mısır ekiminin sabanla yapıldığını, bu iş için çok sayıda öküz kullanıldığını aktarmaktadır¹²⁹. Walpole, Samsun'u betimlerken, Eski Amisos'un kurulu olduğu bu bölgede şimdilerde mısır ve tütün yetiştirildiğini ifade eder¹³⁰.

1843 yılında Batum'da yetişen Hint mısırı (mısır), 10.000 okka¹³¹ idi. 1846 yılında pirinç ve mısır mahsulleri vilayet genelinde yeterli derecede meydana gelmişti. 1860 yılında konsolosluk raporlarına göre vilayet genelinde üretilen mısır miktarı 520.000 kile, buğday 110.000 kile, arpa 25.000 kile ve yulaf 35.000 kile idi.

¹²⁵ M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 79,80.

¹²⁶ Mustafa Aydın, “Alman Seyyahı Karl Koch'un 1843 Yılına Ait Trabzon İzlenimleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 413.

¹²⁷ M. A. Ubicini, *Türkiye 1850*, (Çev. C. Karaağaçlı), Tercüman, C. II, s. 333.

¹²⁸ Veysel Usta, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon, 1999, s. 147,171.

¹²⁹ Kemal Saylan, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2015, s. 76.

¹³⁰ Ayşegül Kuş, *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015, s. 87.

¹³¹ Okka: Tartı ölçülerinden birinin adıdır, bunun yerine *kıyye* de kullanılmaktaydı. Okka yerleşim yerlerine göre değişmekle birlikte en tanınmış olanı 400 dirhem, 1.282 gramdır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 723.

1867 yılında Fatsa, Batum, Atina ve Trabzon'da 180.000 kilo mısır üretilmişti. 1869 yılında Ordu'nun ortalama yıllık mısır ürünü 100.000 kile civarındaydı¹³².

1878 yılında Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre Ordu'da yetişen mısır miktarı 426.701 kile idi¹³³. 1879 yılında Görele'de 402.271 kıyye fındık yetiştirilirken, 138.850 kıyye fasulye ve 83.110 kile de mısır yetiştirilmiştir¹³⁴.

1880 tarihli salnameye göre, Gümüşhane'de 18.250 kile darı, 248.759 kile buğday, 35.333 kile çavdar, 325.197 kile arpa ve 20.455 kile mısır yetiştirilmektedir. Bu 20.455 kilenin 19.715 kilesi Kürtün'de ve 740 kilesi ise Torul'da yetiştirilmiştir¹³⁵.

1887 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre, Samsun merkez kazasında en önemli ürün toplam miktarı 1.163.453 kıyye olmak üzere tütündü. Aynı zamanda, buğday üretimi 120.000 kile, mısır üretimi ise 108.000 kile idi¹³⁶.

Vital Cuinet, tahılların bölgede en çok yetiştiği yerleri sayarken, mısırın ana üretim yerinin Çarşamba Kazası olduğuna işaret etmiştir. Kazada milyon kilogramdan fazla elde edildiğine değinir. 1889 yılında Ünye'deki üretime bakıldığında mısır ilk sıradadır ve miktarı 180.000 İstanbul kilesidir. Tirebolu kazasının yıllık ortalama üretimine baktığımızda, mısır 500.000 İstanbul kilesi iken, kazanın öne çıkan ürünleri arasında fındık, fasulye ve pirinç bulunmaktadır. Giresun kazasında yıllık ortalama 5.500.000 kg fındık, 1.500.000 okka fasulye ve 350.000 İstanbul kilesi mısır elde edilmekteydi¹³⁷.

Vital Cuinet'in Trabzon Vilayeti'nin tahıl üretimi hakkında verdiği bilgiler ile üretimin sancak ve kazalara dağılımını görmek mümkün olmaktadır. Bu verilere göre, 1890 yılında, Trabzon merkez kazası ve Akçaabat'ta üretilen mısır miktarı 118.020, buğday 16.000, arpa 6.940 hektolitre¹³⁸ idi. Sürmene'deki üretim 64.180

¹³² Musa Şaşmaz, *Trade Reports Of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 122, 156, 283, 300, 404.

¹³³ "Ordu", *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, C. IX, s. 6266-6267.

¹³⁴ İbrahim Gezmiş, *19. Yüzyılda Görele (1850-1900)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun, 2019, s. 60.

¹³⁵ Kemal Saylan, *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 91.

¹³⁶ "Samsun", *Yurt Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1983, s. 6567,6568.

¹³⁷ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. I, Paris, 1892, s. 57, 68, 98, 108, 112.

¹³⁸ Hektolitre, 100 litrelik bir hacim ölçüsüdür. Hububat türlerine göre hektolitre ağırlığı değişiklik gösterir. Mısırın tane verimi ve nemliliği hektolitre ağırlığını etkilemektedir. (Sefa Vartanlı, H. Yavuz Emeklier, "Ankara Koşullarında Hibrit Mısır Çeşitlerinin Verim ve Kalite Özelliklerinin

hl mısır, 1.280 hl arpa, 200 hl buğday şeklindeydi. Bu yılda Vakfıkebir’de 12.160 hl mısır, 680 hl buğday, 390 hl arpa üretilmişti. Rize’de 89.190 hl mısır, 12.320 hl arpa; Of’ta 75.870 hl mısır, 3.920 hl arpa, 1.170 hl buğday; Atina’da 53.400 hl mısır, 970 hl arpa; Hopa’da 34.860 hl mısır üretimi sağlanmıştı. Gümüşhane’de 15.130 hl arpa, 11.900 hl buğday, 120 hl mısır; Torul’da 13.600 hl arpa, 9.580 hl buğday, 9.310 hl mısır; Şiran ve Kelkit’te 18.080 hl arpa, 14.000 hl mısır ve 11.000 hl buğday hâsıl olmuştu. Üretim miktarı Görele’de 31.510 hl mısır, 1.480 hl buğday, 250 hl arpa; Tirebolu’da 66.130 hl mısır, 1.310 hl arpa; Giresun’da 98.450 hl mısır ve 3.410 hl arpa idi¹³⁹. 1890 yılında Giresun’da tahmini mısır üretimi 350.000 kiledir¹⁴⁰.

Aynı yılla ilgili verilere göre üretimi yapılan hububat, Ordu’da 169.640 hl mısır, 17.130 hl buğday ve 14.550 hl arpa; Fatsa’da 49.030 hl mısır, 11.480 hl arpa, 5.340 hl buğday; Ünye’de 44.100 hl mısır, 16.080 hl arpa, 9.040 hl buğday; Samsun’da 24.390 hl mısır, 45.420 hl arpa, 37.160 hl buğday; Terme’de 39.900 hl mısır, 8.250 hl arpa, 1.380 hl buğday; Çarşamba’da 213.990 hl mısır, 49.310 hl arpa, 2.540 hl buğday ve Bafra’da 41.700 hl arpa, 34.650 hl buğday, 14.800 hl mısır şeklinde idi¹⁴¹.

XIX. yüzyıl sonlarında Canik Sancağında husule gelen hububat miktarları şöyledir: Buğday 7.926.800 kg, arpa 4.329.225 kg, mısır 9.946.700 kg, pirinç 1.158.980 kg ve fasulye 862.581 kg¹⁴².

Abdülvahap Hayri’nin 1913 tarihli eserinde, Trabzon Vilayetinin çeşitli yerlerinde ne kadar dönüm hububat ekildiğini aktarmıştır. Bu bilgilere göre, Trabzon merkezinde 34.000 dönüm buğday, 4.000 dönüm arpa, 1.750 dönüm çavdar, 142.000 dönüm mısır ekilmekte ve merkez vilayette sarf edilmekteydi. Akçaabat’ta 12.000 dönüm buğday, 3.000 dönüm arpa, 500 dönüm çavdar, 90.000 dönüm mısır; Sürmene’de 77.000 dönüm mısır, 600 dönüm arpa ekilerek kaza içerisinde tüketilmekteydi. Vakfıkebir’de de aynı şekilde kazada tüketilen hububatın ekildiği arazi: 3.642 buğday, 2.050 arpa, 500 çavdar, 50.682 dönüm mısır

Belirlenmesi”, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi*, C. XII, S. 3, 2007, s. 196.

¹³⁹ Cuinet, 1982, s. 17.

¹⁴⁰ Karaman, 2015, s.32.

¹⁴¹ Cuinet, 1982, s. 17.

¹⁴² Yolalıcı, 1998, s. 80.

şeklindedir. Görele’de 805 dönüm buğday, 800 dönüm arpa, 50.000 dönüm mısır ekimi yapılırsa da mahallî ihtiyaca yeterli gelmediği için Rusya’dan bol miktarda mısır ithali sağlanırdı. Tirebolu’da 60.000 dönüm mısır ekimi yapılırken, burada da mısır ihtiyaca kâfi gelmediğinden senelik Rusya’dan ithal edilen mısır miktarı 650.000 kiledir. Of’ta 200.000 dönüm mısır ekimi yine yeterli olmaz ve senelik 60.000 kile mısır ithali Rusya’dan sağlanmaktaydı. Giresun’da mısır ekimi yapılan arazi 70.000 dönümdür. Ordu’da 500.000 dönüm arazide ekimi yapılan mısır kazada tüketilmekteydi. Mısır ekimi yapılan arazi, Rize’de 200, Atina’da 116.650, Hopa’da 40.200 dönümdür. Gümüşhane’de 500 dönümlük ekilen mısır kazada sarf edilmektedir. Torul’da 25.000 dönüm mısır ekimi yapılmakta ve bölgede ekimi yapılan diğer hububatın da yeterli gelmemesinden ötürü on aylık zahire ithal edilmekteydi. Şiran’da 20.000 dönüm, Kelkit’te 1.000 dönümdür¹⁴³.

1913 yılı tarım sayımında elde edilen mısır miktarı, Trabzon sancak merkezinde 28.125 ton, Akçaabat’ta 200 ton, Maçka’da 3.750 ton, Of’ta 3.000 ton, Sürmene’de 3.520 ton, Vakfikebir’de 6.000 ton ve toplamda 44.595 tondur. Aynı sayımda fasulyenin toplamda 10.677 ton üretim sağlandığı görülmektedir¹⁴⁴. 1913 yılı sayımında Ordu, Fatsa ve Ünye’de üretilen mısır miktarı toplamda 21.375 ton idi¹⁴⁵. Bu sayımda Rize sancak merkezi ve Atina’da toplamda 6.164 ton mısır yetiştirildiği görülmektedir¹⁴⁶. Samsun’da bu tarihte, Osmanlı Devleti içerisindeki mısırın ekim alanı payı %6.8 ile %14.1 paya sahip olan tütünden sonra gelmekteydi. Samsun’daki mısır üretiminin Osmanlı üretiminin içindeki payı ise %7.9 yer tutmaktaydı. Bu yılda sancak merkezi olan Canik’te 1.934, Bafra’da 1458, Çarşamba’da 25.000, Havza’da 4.500, Köprü’de 3.200, Ladik’de 750 ve Terme’de 1.500 ton mısır üretilmişti. Bu bölgede üretilen toplam tahıl miktarı 142.046 ton iken bununun 38.342 tonunu mısır oluşturmuyordu¹⁴⁷.

1921 senesinde Trabzon’da 8.300 dönüm arpa, 11.000 dönüm buğday, 880 dönüm çavdar ve 67.000 dönüm mısır ekilmiştir. 1922 senesinde ise, 5.900 dönüm

¹⁴³ Abdülvahap Hayri, *İktisadî Trabzon (İktisadî Nokta-i Nazardan Trabzon’un Vaziyet-i Hâzırası ve İstikbali)*, (Haz. Melek Öksüz), Serander Yayınları, Trabzon, 2008, s. 72,73.

¹⁴⁴ Yurt Ansiklopedisi, C. X, 1984, s. 7213.

¹⁴⁵ “Rize”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1983, s. 6279.

¹⁴⁶ Yurt Ansiklopedisi, C. IX, 1983, s. 6372.

¹⁴⁷ Yurt Ansiklopedisi, C. IX, 1983, s. 6587.

arpa, 13.000 dönüm buğday, 600 dönüm çavdar ve 80.000 dönüm mısır ekimi yapılmıştır¹⁴⁸.

1.2.MISIR AŞARININ TOPLANMASI

Tımar yönteminin dünya ekonomisindeki değişikliklerden sonra giderek zayıflamasıyla öşür gelirlerinin tahsili iltizama verilmeye başlandı. Mültezimler devlete ait olan vergiyi müzayede ile alır, mahsulün öşrünü adamları vasıtasıyla tahsil ettikleri gibi ikinci bir kişiye de ihale edebilirlerdi. Osmanlı ekonomisinde âşâr oranlarında görülen farklılıkların mükelleflerin kanun önünde eşitsizliğinden çok mahallî geleneklerden, toprağın veriminden, sulu-susuz tarım gibi yöntemlerinden kaynaklanırdı. Ancak Tanzimat döneminde bu vergi, mahsulün yetişmesi için üreticinin yaptığı masraflara bakılmaksızın gayri safi hasılat üzerinden tahsil edilmeye başlandı¹⁴⁹. Vergilerin çeşitleri ve miktarı, mahalli gereklere göre vaktiyle deftere yazılarak kayıtlara geçirilmiş ise de, zamanla uygulanmasına ve yönetimine tam olarak bakılmadığından halk ne vereceğini bilememekle beraber çoğu zaman tekrar ödemek durumunda bile kalabiliyordu. Mültezimlerin insafı olmadıkları aşikârdı. Vergiler içinde en önemlisi olan aşar, bütünüyle iltizama verilmekteydi. Mültezimler, devlete taahhüt ettikleri miktarı toplamak için halka çeşitli şekillerde baskı yapıyorlardı. Her yıl gelir ve gideri gösteren bir bütçe defteri tanzim edilmesi geleneği var olsa da çoğu zaman bu deftere uyulmazdı¹⁵⁰.

İltizam sistemi küçük üreticilerin üzerindeki vergi yükünü daha da artırıyor. Hasat yerine gelen mültezim, kendi takdirine göre her üreticinin ödeyeceği miktarı saptamaktaydı. Bu durum büyük toprak sahiplerinin kollanıp, küçük üreticilerin ödeyeceği çok daha yüksek vergiler ödemesine neden oluyordu¹⁵¹. Aşarı para veya mal olarak toplamak mültezimin takdirine kalmış bir şeydi. Mültezimler nerede hangi yöntemin kendisi için daha kârlı olacağını çok iyi bilmekteydiler¹⁵². Halk,

¹⁴⁸ Mustafa Yazıcı, *Osmanlıca Belgelerde Geçmişten Günümüze Trabzon'un Dış Ticaret Tarihi*, Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Trabzon, 2005, s. 124.

¹⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, TDV, s. 101.

¹⁵⁰ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s. 106, 107.

¹⁵¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 20018, s. 91.

¹⁵² A. David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev. Gertraude Songu-Habermann), Pera Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 188.

kıtlık vesaire sebeplerden ellerinde mahsul olmamasına rağmen, mültezimler tarafından vergi vermek zorunda bırakılabiliyordu¹⁵³.

Osmanlı Devleti'nde mısır ile ilgili aşar vergisinin toplanmasında çeşitli sorunlarla karşılaşılabiliyordu. Trabzon Valisi Kadri Paşa, 1897 Eylül ayında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, fındık aşarı dışındaki hububat ve diğer ürünlerin aşarının, öteden beri yerel ahaliye ihale olunduğunu belirtmektedir. Canik Sancağı'nda nadiren mültezim görevlendirilse de bu köylerin tercihi doğrultusunda olmaktaydı. Başlıca mahsul olan mısır ve fasulyenin daha yeni hasat edilmeye başlandığı için, müzayedesine de Eylül ayında başlanıyordu¹⁵⁴. Aşar Nizamnamesinin dokuzuncu maddesine göre, çiftçi, zahiresinin öşrünü kasabadaysa o kasaba dâhilindeki ambara, köyde ise de o köydeki öşür ambarına nakletmek durumundaydı. Köyde öşür ambarı yok ise, öşür hasılatını, harman mahallinden bir saat mesafede bulunan öşür ambarına karşılıksız olarak nakletmesi gerekiyordu. Köy ambarlarında biriktirilecek aşar zahiresini, her bir kilesi için yerel meclisler tarafından belirlenecek fiyat ile civarda en yakın bulunan kasaba ve iskeleye götürmekle mükelleflerdi. Çiftçi mahsulatının vergisini kasım ayına kadar ambarlara ulaştırmak zorundaydı. Ancak en başlıca mahsulü mısırdan olan Trabzon Vilayeti'nde, mahsulün hasadı, kurutulması ekim, kasım aylarını buluyordu. Bu ürünün aralık ayına kadar ambarlara getirilmesi mümkün değildi. Yaşken taşınması ve depolanması da ürünün bozulmasına sebep olacağından, Trabzon, Canik ve Lazistan sancaklarında, mükellefiyetin süresinin şubata kadar uzatılması istenmiştir. Keza Balkanlarda üretilen mısırdaki da benzer bir durum söz konusuydu. İşkodra ve Kosova Vilayetlerinde de mısır mahsulünün rutubetinin geçmesi için belirtilenden daha uzun süreye ihtiyaç duyuluyordu. Bundan ötürü burada da mısır mahsulüne özel olarak tahsilat süresi uzatılmıştı. Vergilerin tahsili zamanında, hububatın durumuna göre değişiklikler yapılabiliyordu. Sürenin uzatılması için de karye ahali tarafından rıza gösterilmesi ve ihtiyar meclisi tarafından mültezime mazbata verilmesinin gerektiği Maliye Nezareti'nce bildirilmişti¹⁵⁵.

1908 yılında, Trabzon'un Yomra Nahiyesi'ne bağlı Dirona ve Kân köylerinde, mahsulleri rekoltenin üç katı olarak değerlendirilen halk tespit edilen vergi

¹⁵³ BOA, DH.MKT, 437/23/1/2, 20 Eylül 1313 (2 Ekim 1895).

¹⁵⁴ BOA, DH.TMIK.S, 13/78, 27 Ağustos 1313 (8 Eylül 1897).

¹⁵⁵ BOA, ŞD, 338/35/2/1, 8 Mart 1892. 25 Şubat 1307.

miktarlarına itiraz etmişti. Köy muhtarlarının imzalarıyla merkeze iletilen şikâyetin sebebi, mültezim Nalbandzade Ali Rıza Efendi'nin bir önceki yılın oşür mahsulatına göre çok daha fazla vergi almaya çalışmasıydı. Halkın itirazları üzerine bölgeye müfettişler gönderilmişti. Ancak, ürün tarladan kaldırılmış olduğundan tespiti mümkün olamamıştı. Bu nedenle önceki yılların üretimine göre tahmini bir tespit yapılması gerekli görülmüştü¹⁵⁶.

1.3.KITLIK DÖNEMİNDE TOHURLUK VE YEMEKLİK MİSİRİN TEMİNİ

“Kıtlık” tabiri, sözlük anlamıyla tabiat ve iklim şartlarının, özellikle de kuraklığın doğurduğu besin yetersizliği anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde muhtelif tarihlerde etkisini hissettiren kurak hava şartları, tarımsal üretim yapılan bölgelerde üretimin düşüşüne sebep olmuş ve kıtlığa yol açmıştır. Kuraklık, açlık ve gıdasızlık gibi fizyolojik etkilerin yanında iktisadî olumsuzluklara da yol açmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlıklarda gıda maddelerinde belirgin fiyat artışları görülmüştür. Hububat kıtlığının oluşumuna sebebiyet biyolojik, jeolojik ve meteorolojik afetlerin yanı sıra insan kaynaklı afetleri de tarih içerisinde tespit etmek mümkündür¹⁵⁷. Arşiv belgelerinde kıtlık, “Kaht”, “kaht ü galâ”, “illeti-i galâ” ve “fıkdân” şeklinde karşımıza çıkmakta ve daha çok yiyecek maddelerinin piyasa ortamında ve stoklarda az bulunmasını ifade etmektedir. Ortaya çıkan kıtlıkla halkı yardıma muhtaç bir durumda kalmaktaydı. Bu yardım geniş çaplı masraflar, yatırımlar ve teşkilatlanmaları zorunlu kılmıştır. Kıtlık durumlarında devlet, geniş kadro ve imkânlarıyla halka destek olmaya çalışmıştı. Çiftçinin üretime devam etmesi, Osmanlı Devleti için büyük önem teşkil etmektedir. Devletin üreticiye sağladığı zahire yardımları, öncelikle acil ihtiyaç için yemeklik şeklinde olmaktaydı. Zor durumda kalan halk ellerindeki tohumluk zahireyi de kullandığı veya sattığı için bir sonraki yılın ekim ve üretimi de zora girerdi. Dolayısıyla yardımın ikinci aşaması ekilmek üzere çiftçiye verilen tohumluk suretiyle olmuştur¹⁵⁸.

¹⁵⁶ BOA, DH.MKT, 1236/65/1, 17 Muharrem 1326 (20 Şubat 1908).

¹⁵⁷ M. Yavuz Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880), Libra Kitap, İstanbul, 2012, s. 31.

¹⁵⁸ Abdülkadir Gül, “Osmanlı Devleti'nde Kuralık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Güz, 2009, s. 145,156.

Mısır, kıtlık dönemlerinde önemli bir besin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısırın, bölgedeki ilk ekim tarihi bilinmese de, hızlı gelişen süreç içerisinde, Karadeniz halkı için bir anda hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. 1770’li yıllarda Kuzey Avrupa’da kıtlık ve açlık yaşanırken, buradaki halkı yok olmaktan kurtaran patates¹⁵⁹ gibi, mısır da özellikle Doğu Karadeniz halkı için kıtlığın aşılmasında son derece önemliydi. Dahası yalnızca Karadeniz için değil Devletin farklı bölgelerinde de kıtlığı aşma konusunda yardımcı unsur olarak önem kazanmıştı. 1804-1805 yıllarındaki şiddetli yokluk ve enflasyon dönemini anlatan Mısırlı tarihçi el-Ceberti: “*Allah kullarına acıyıp onlara mısırı vermeseydi, ambarlar ve depolar boş kalacak, önceki yıl olduğu gibi bu yıl da doklarda hiç tahıla rastlanmayacaktı*¹⁶⁰” diyerek mısırın ve mısır ekmeğinin bölgedeki hayati önemini vurgulamıştır.

Gaspard Genna, Giresun bölge ahalisinin temel geçim kaynağının mısır olduğunu aktarırken, halkın mısıra verdiği önem hakkında da bazı tespitlerde bulunur. İfadesinde, mısırın alt sınıf bölge halkının temel besin kaynağı olduğunu, yokluğu durumunda fiyatlar yükseldiğinden halkın huzursuz olduğunu ve yerel yöneticilerin dönem dönem artan talebi karşılamak için mısır ithal etmek zorunda kaldığını belirtirken, mısır ithalatının büyük bir kısmının Rus limanlarından yapıldığını aktarmıştır¹⁶¹.

Trabzon Vilayeti’nin herhangi bir kazasında kıtlık yaşandığında ihtiyaçlar öncelikle vilayetin civar sancak ve kazalarından karşılanma yoluna gidilirdi. Özellikle Trabzon merkez kazada yaşanan kıtlık ve ihtiyaç durumunda, mahsulün bol olduğu Batum, Çürüksu ve Canik’ten temin edildiği görülmektedir. Buralarda yeterli mahsul olmadığı takdirde ise Tuna, Kırım ve Rusya’dan mısır ithal edilirdi. 1847 yılında, Karadeniz Bölgesi genelinde yaşanan kuraklıktan dolayı kıtlık meydana geldi. Hatta yalnızca Osmanlı Devleti değil Avrupa da kıtlıkla mücadele ediyordu. Devletin en önemli problemlerinden birisi de buydu. Avrupa’da yaşanan kıtlıklarda alım gücü yüksek batı sermayesi Osmanlı ülkesindeki zahireyi çekiyor ve fiyatların yükselmesine neden oluyordu. Normal şartlar altında bile kendi ürettiği

¹⁵⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-degistiren-bitki-22057526> (24.06.2019).

¹⁶⁰ Hathaway, 2018, s. 194.

¹⁶¹ Süleyman Uygun, “Acente-Konsolos (Mesajeri MAritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 12, Temmuz, 2015, s. 386,387.

mısır ve zahire ile ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan Trabzon Vilayeti de bu kıtlıklardan etkilenmişti. Bu sebeple hububat teminini sağlamakta güçlük çeken Trabzon'un bir dizi tedbirler alması gerekmişti. Trabzon ulemasından ayanlarına, müftülerden muhtarlarına değin Trabzon'un önde gelen isimlerinden oluşan, aralarında gayrimüslimlerin de olduğu yaklaşık 140 kişi, yaşanan kıtlık ve alınması gereken tedbirler konusunda bir mahzar sunmuşlardı. Buna göre, öncelikle yeni mahsul hasat edilinceye kadar mevcut nüfusa elde bulunan zahirenin yetip yetmeyeceğine bakılarak, Trabzon'un zahire ihtiyacını karşılayabilmek adına, dışarıya zahire satılmamasına özen gösterilmeliydi. Mısır ekim zamanının yaklaştığı belirtilen mahzarda, elde tohumluk mısırın kalmayabileceği endişesi dile getirilmişti. Ayrıca halkın iâşe ihtiyacı da dikkate alınmalıydı. Dolayısıyla beslenme sorunu çözüldükten ve tohumlukların ekimi yapıldıktan sonra zahirenin dışarıya satışına izin verilmeliydi. Kısaca halkın elinde, kendilerine yetecek zahire ayrılmadığı sürece başka yerlere satılması yasaklanmalıydı. Zaten Trabzon Vilayeti'nin geneli dağlık ve taşlık bir arazi yapısına sahip olduğundan, sahillerdeki ziraat mısır ekiminden ibaretti. Üstelik mısır üretimi ne kadar fazla olursa olsun hiçbir zaman halkın tüketim ihtiyacını karşılamaya yetmemişti. İâşesi için her sene Kırım ve Tuna taraflarından yüksek miktarda buğday, şa'ir ve lazut satın alınmakta olan Trabzon için, buradan, başka yerlere zahire satılması uygun değildi. Trabzon, Tuna ve Kırım'dan alınan zahireyi merkezde kullanıyor, geri kalan kazalardaki ve köylerdeki halk ise ellerindeki artı ürünü kendi aralarında paylaşarak geçinmeye çalışıyorlardı. Eyaletin diğer kaza ve sancakları olan Batum, Çürüksu, Ordu ve Canik gibi yerlerde mısır fazla olur ise, ahali kendi kendine yetebiliyor ve belki bir kısmını ihraç da edebiliyordu. İhracata konu olan veya eyalet içinde nakledilen mısırlar dolayısıyla kayıkçı esnafı da geçimlerini sağlayabiliyor ve ihtiyaçlarını temin edebiliyorlardı. Azak ve Tuna bölgesinde bol olan ve Trabzon Eyaleti'ne ithal edilen arpa ve mısır Avrupa memleketlerinde yaşanan kuraklıktan dolayı batıya yönelmişti. Avrupa, Tuna'daki zahireyi tükettikçe fiyatlar da artış göstermekteydi. Normal şartlar altında her yıl Trabzon'a gelen zahirenin onda biri dahi gelmemişti. Bundan dolayı, artık buralardan Trabzon'a zahire gelmesi beklenmiyordu. Zahire gelse bile çok pahalı olacağından fakir ahali ulaşamazdı. Civar vilayetlerdeki durum da iç açıcı değildi. Kelkit, Karahisar ve Erzurum'da da kıtlık vardı ve Trabzon buralardan da zahire getirtemezdi. Yeni mahsulün hasadına 5-6 ay daha vardı. Bu süre zarfında eyalet elindeki zahire ile geçinmek zorundaydı.

Trabzon merkezinde ve sahil kasabalarında yalnız eldeki mısır harcanarak durum idare edilmeye çalışılacak, etraftaki kaza ve köyler ise eskiden olduğu gibi kendi aralarında karşılıklı erzak alıp vererek geçimlerini sağlamaya çalışacaktı¹⁶².

19. yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde farklı tarihlerde kıtlıklar yaşanmaya devam etti. 1879 yılında merkeze gönderilen bir belgede, Giresun Kazası ve Kırık Nahiyesi'nde iki seneden beri mahsulat alınmadığından bahsedilmişti. Dahası ahalinin elinde ekim yapacakları kadar dahi mısır yoktu. 1879 yılında, bölgede tohumluk mısıra şiddetli ihtiyaç olduğu görülmekteydi. Halk, kilesi 20 kuruş olan mısır tohumunu, tüccardan 50 kuruşa kadar varan fiyatlarla almak zorunda kalyordu. Halk perişan bir halde bulunduğundan dolayı mültezimlerden borç almak durumunda kalmıştı. Mültezimlerin bir yıl sonra geri alacakları, 500 kile mısır tohumu satılırken fiyatında aşırıya kaçılmadan ortalama bir değer üzerinden halka vermesi istenmişti¹⁶³.

1880 yılında Düzce ahalisinin de tohumluk ve yemeklik ihtiyacının olduğu görülmektedir. Ziraat mevsimi geçmeden 4.000 kile mısır ile 2.000 kile darının acilen Dersaadet'ten Akçaşehir İskelesi'ne nakli istenmiştir. Ücretinin ise Kastamonu Vilayet emvalinden ödenmesi planlanmıştı¹⁶⁴.

Ordu Kazası'nda 1884-85 yıllarında kuraklık görülmüş ve şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Bahsi geçen yıllarda bölgede yeterli miktarda mısır yetiştirilememiştir. Ahalinin açlıktan ot köklerini yiyecek kadar zor durumda kaldığı, tohumluk dahi mısır kalmadığından ve bir sonraki sene tarımın devam edebilmesi için halka tohumluk mısır dağıtılması kararlaştırılmıştı¹⁶⁵.

1887 Temmuzunda yaşanan kuraklıktan ötürü, Trabzon'da halkın temel geçim kaynağı olan fındık, fasulye ve mısır mahsulünün yarısının telef olduğu, kuraklığın on gün daha devam etmesi durumunda halkın zahire ihtiyacına ilişkin yardım gerekeceği Sadarete arz edilmiştir¹⁶⁶.

¹⁶² BOA, A.MKT, 70/78/1, 25 Rebiulevvel 1263 (13 Mart 1847).

¹⁶³ BOA, ŞD, 269/13/7, 24 Nisan 1296 (6 Mayıs 1880).

¹⁶⁴ BOA, DH.MKT, 1331/72/2, 28 Nisan 1296 (10 Mayıs 1880).

¹⁶⁵ İhsan Seddar Kaynar, *19. YY'nın İkinci Yarısından Cumhuriyete Fındığın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Orta Karadeniz Bölgesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 78.

¹⁶⁶ Sezgin Demircioğlu, *Tarihin Ayak İzleri Osmanlı Belgelerinde Trabzon*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2008, s. 23.

5 Aralık 1887'de Fatsa ve Çarşamba Kazalarında yaşanan kuraklıktan dolayı, halk mahsulat alamamıştı. Kuraklıktan etkilenen mahaller için 35.000 kile mısır ihtiyaç duyulmuştu¹⁶⁷. 1888 yılı Mart ayında, 10.000 kile mısırın Samsun'daki muhtaçlara dağıtılmasına izin verilmişti¹⁶⁸. Mayıs ayına gelindiğinde ise Samsun, Çarşamba ve Fatsa'daki yemeklik ve tohumluğa muhtaç olan halka, önceden dağıtılan 30.000 kile mısır yeterli olmadığından, 15.000 kile daha tohumluk ve yemeklik mısır dağıtılması için ödeme yapılmasına izin verilmesi istenmiştir¹⁶⁹.

İngiliz konsolosu, kötü hasat ve ticari durgunluğun, 1888'de Trabzon'u kıtlığın eşiğine getiren nedenlerden birisi olarak sayar. İç bölgelerle daha kolay ve hızlı ulaşım-iletişim mevcut olması halinde, durumun bu denli kötü olmayacağını aktarır¹⁷⁰.

Yerel idareler kimi zaman, yaşanan hububat eksikliğini ve bu eksiklikten kaynaklanan açlığı abartarak, zahire isteyebiliyordu. 1888 yılında, yalnızca Çarşamba Kazası için dağıtımına önceden izin verilen 20.000 kile mısır, kazaya tahsis edilmişti. Canik Mutasarrıflığı, Fatsa ve Samsun Kazaları ve buralara bağlı köyler için 30.000 kile daha mısır verilmesini talep etti. Ancak hükümet bölgenin öşür hasılatına baktığında, Çarşamba Kazası dışında, Samsun Sancağı'nın aşarının son iki sene fazla olduğunu gözlemlemişti. Ayrıca dışarıya halen mısır gönderildiği de kayıtlarda mevcuttu. Görülen o ki, öşür hasılatı bölgenin ihtiyacını temin edebilecek nitelikteydi. Mutasarrıflık, Samsun'un aşarının önceki yıllarda ürünün bol olmasından dolayı rekolte tahmininin yüksek tutularak zam ile ihale edilse bile, hiçbir zaman ahaliyi idare edecek derecede ürün olmadığını aktarmıştı. Fatsa aşarında bir hayli eksik olduğundan dolayı mısır ihtiyacı talebi kaydedilmişti, ancak Canik Mutasarrıflığı'nın, önceden verilen zahireden faydalanması istenmişti. Devlet, Fatsa ve Samsun ahalisinin açlıklardan dolayı telef olduğu yolundaki söylemleri Trabzon Vilayeti'ne sormuştu. Trabzon Vilayeti, bu iki kaza ahalisinin kiminin açlıktan, kiminin ise zararlı yiyeceklerle beslendiklerinden dolayı öldüğünün resmen kayıtlara geçtiğini, ancak halkın hükümet konağına birikmesi gibi durumlar yaşandığından, soruşturmaya vakit kalmadığını ve konu ile ilgili

¹⁶⁷ BOA, DH.MKT, 1468/71/1, 23 Teşrinisani 1303 (5 Aralık 1887).

¹⁶⁸ BOA, DH.MKT, 1494/3/1/1, 29 Şubat 1303 (12 Mart 1888).

¹⁶⁹ BOA, İ.DH, 1079/84669, 21 Şaban 1305 (3 Mayıs 1888).

¹⁷⁰ Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 83.

detaylı araştırma yapılamadığını ifade etmiştir. Tüm bunların üzerine devlet, bu yılda toplanan ağnam vergisini halktan almayarak, vilayetin, bu parayla sıkıntı çekilen yerler için dışarıdan hububat satın almasına karar vermişti. Sonraki seneler bölgenin durumu düzeldiğinde bu ücret devlete geri ödenecekti¹⁷¹.

Devlet, gerek Canik Sancağı'nın ürün verimliliğine, gerek aşara yapılan zamma ve gerekse sancaktan harice zahire çıkarılabildiği göz önüne alındığında vilayetin durumu abarttığını, sıkıntının ifade edildiği kadar kötü olmadığını değerlendirmişti. Zaman zaman yerel idarelerin, bölge ihtiyaçlarını abartarak hükümetten yardım istedikleri görülmüştü. Açlık yaşandığı, bölgede sıkıntı olduğu iddia edilerek, halkın, “*hükümet zahiresi ile geçinme*” fikri güderek devletin yardımlarını suiistimal etmemesi gerekiyordu. Bu yüzden, Trabzon Vilayeti'nden, bölgedeki ihtiyacı abartarak, devletin yardımlarını suiistimal etmemesi için, Canik Mutasarrıflığı'na tembihte bulunması istenmişti¹⁷².

Kıtlık dönemlerinde iâşesini temin edemeyen halkın göç ettikleri de görülmüyordu. Şartları uygun olduğu halde çiftçilikle ilgilenilmeyen mahallerde yaşanan bu göçlerin tekrarlanmaması ve halkın kendi geçimlerini sağlayabilmesi için yetkililer mısır ve arpa ziraatını teşvik ediyorlardı. 1894 yılında Gümüşhane Sancağı'na bağlı bazı nahiyelerden kuraklıktan ötürü ahalinin¹⁷³ sahil kesimlerine geldiği/göçtüğü gözlemlenmiştir. Kısa süre öncesinde, Gümüşhane Sancağı'nda fakir ve muhtaç durumda bulunan, yemeklik ve tohumluk ihtiyacını gideremeyen halka *kefalet-i müteselsile* yolu ile 10.000 kile hinta ve şa'irden başka 5.000 kile mısır satılmasına karar verilmişti¹⁷⁴. Ancak bu halkın göç etmesine engel olmamıştı. Yalnızca Lazistan ve Trabzon Sancaklarına gelen kişi sayısı 30.000'den fazlaydı. Bunlardan 23.000 kadarının bir kısmı bir iş bularak çalışmakta iken, bir kısmı da kasaba ve köy halkının yardımlarıyla geçiniyorlardı. Hükümet tarafından iâşesi temin edilenler ise 7.000 civarındaydı. Bu 7.000 kişinin bulunduğu mahallerde ikamet şartları çok kötü olduğu gibi, kışın şiddetine karşı giyinmeleri

¹⁷¹ BOA, DH.MKT, 1489/37/1/1, 25 Cemazeyilahir 1305 (25 Şubat 1888).

¹⁷² BOA, DH.MKT, 1489/37/1/3, 25 Cemazeyilahir 1305 (25 Şubat 1888).

¹⁷³ Trabzon Valisi Kadri Paşa, bu muhtaç kişilere 100.000 kuruş sarf edildiğini ifade etmektedir. Yine yalnız ekmek ihtiyaçlarını karşılamaları için bir miktar para da verilmişti. Ancak muhtaç olanların çokluğu sebebiyle bu para bitmek üzere olduğundan ve yolların açılıp memleketlerine dönmeleri üç ay zaman alacağından, gerçekten lazım geldiği görüldükçe 100.000 kuruşun daha tahsis edileceğini Meclis-i İdare'de karar aldıklarını belirtmişti. (BOA, DH.MKT, 198/97/10/1, 28 Kanunusani 1309 (8 Şubat 1894).

¹⁷⁴ BOA, BEO, 347/26004, 10 Kanunusani 309 (22 Ocak 1894).

için elbiseleri bile olmadığından, hastalanarak ölenlere rastlanmaktaydı. Bu göç eden ahali bahar geldiğinde memleketlerine döneceklerdi. Ancak bu kesim zaten ziraatla ilgilenen kimseler değildi ve çoğu dilencilikle geçinmeye alışmıştı¹⁷⁵. Kendilerine verilecek olan yemeklik ve tohumluk zahireyi şuna buna satarak gelecek sene yine bu bölgeye göç edecekleri tecrübeyle sabitti. Trabzon Vilayeti, bu durumun her sene tekrarlanmaması için bu ahaliye memleketlerinde ziraat yaptırılmasını öneriyordu. Gerçekten muhtaç olanlara yemeklik zahire verilerek geçimlerinin sağlanması kararlaştırıldı. Daha önemlisi ise Gümüşhane’de boş kalmış olan tarlalara gerekirse zorlama ile mısır ve arpa ektirilerek gelecekte uğranabilecek zararın önü alınması planlanmıştı. Bununla birlikte yine Erzurum Vilayeti’ne bağlı olan Bayburt ve Tercan gibi kazalarda iaşe ihtiyacı olan yardıma muhtaç ahaliye yemeklik zahire verilerek mısır ve arpa tarımına yönlendirilmesi sağlanırken hiçbir şikâyete mahal verilmemesi istenmiştir. Anadolu’da Sivas, Erzurum, Trabzon ve Gümüşhane gibi yerlerde arpa, buğday ve mısır ile geçimlerini sağlamakta olan serkeş ahalinin hububatın yetersiz olduğu zamanlarda zor durumda kalınıyordu. Trabzon Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda, tarımı kolay ve verimi bol olan patatesin tarımı da teşvik edildiği ve öğretildiği takdirde kıtlık zamanlarında çekilen iaşe sıkıntısına mahal kalmayacağı ifade edilerek, patates ekimi için ne türlü tedbirlere başvurulması gerektiği ile ilgili Orman Maden ve Ziraat Nezareti’nin tetkik yapması istenmiştir¹⁷⁶.

Civar vilayetlerde ihtiyacı karşılayacak hububat bulunmadığında ihtiyaç merkezden karşılanmaya çalışılıyordu. İstanbul’dan Trabzon’a gönderilen hububat, buradan ihtiyaç sahibi olan yerlere ulaştırılıyordu. Erzurum için Dersaadet’den Trabzon’a gönderilen zahirenin yarısı Erzurum’a ulaşmıştı. 16.000 kusun kilenin de 20-25 gün içerisinde sevkini sağlanması planlanıyordu. Erzurum’a gönderilen 30.000 kilden başka 40.000 kil zahirenin daha bölgeye gönderileceğinden bu iş sadece katırlarla yapılamazdı. Civar kazalardan da nakliyatla kullanılacak hayvan toplanması istendi¹⁷⁷. Trabzon’dan Erzurum’a gönderilen buğday Ocak ayından bu yana 2.102 kile idi. 2.000 kile de Bayburt’a gönderilecekti ve nakliyat için kızaklar kullanılacaktı. Ancak Erzurum belediyesinin tedarik ettiği 1.000 lira ile sevkiyatı sağlayamıyordu. Ancak bazı yerlerde şiddetli ihtiyaç bulunduğu buralara bir

¹⁷⁵ BOA, DH.MKT, 198/97/1/2, 12 Kanunusani 1309 (24 Ocak 1894).

¹⁷⁶ BOA, BEO, 354/265/17/1, 29 Recep 1311 (5 Şubat 1894).

¹⁷⁷ BOA, DH.MKT, 198/97/4/2, 24 Kanunusani 1309 (5 Şubat 1894).

an evvel yardım ulaşması gerekiyordu. Trabzon'dan gelecek buğday daha sonra yerine konulmak üzere Pasinler ambarındaki buğday muhtaçlara 2.000 kil zahirenin muhtaç olanlara verilmesi kararlaştırıldı¹⁷⁸.

Karahisar havalisinden Giresun'a her sene çalışmak için gelen mevsimlik işçiler bulunmaktaydı. Ancak 1894 yılında kuraklıktan ötürü gelen kişi sayısı bir hayli fazla oldu. Bu kişiler Mart ayına kadar çeşitli karyelerde iskân edilmiş ve iş bulamayanlara hayırseverler tarafından yardım edilmişti. Gümüşhane'nin ihtiyacı için ayrılan 100.000 kuruştan 10.000 kuruşu bu ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı¹⁷⁹. Giresun'da artık yapılacak iş olmadığından ve Ramazan ayının yaklaşmasından dolayı bin kadar kişiye 10'ar kuruş verilerek memleketlerinde gönderilmesi sağlandı¹⁸⁰. Trabzon Vilayeti'nin önerisiyle her sene buraya iş bulmak için gelen ahaliye mısır, arpa ve patates ektirilmesi kararı Giresun için de geçerliydi ve her sene uğraşmak zorunda kaldığı bu sorundan kurtulması için olanak sağlayacaktı.

1894 yılındaki kuraklık Canik Sancağı'nı da olumsuz etkilemişti. Sancakta mahsul alınamamış ve ziraatla iştigal eden ahali, aç kalarak doğada buldukları otlarla beslenme ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardı. Zor durumda kalan ahali, durumlarını hükümete bildirmişler ve yardım istemişlerdi. Çarşamba Kazası için 33.142, Ünye Kazası için 17.533, Fatsa Kazası için 5.000 ve Samsun Kazası için 25.000, toplamda 80.675 İstanbul kilesi mısırın dağıtılması gerekiyordu. Bu miktar mısırın kilesi 14 kuruşa kadar bölgede satılabileceği gibi, Dersaadet tarafından da talep olması beklendiğinden, ücret ve masrafları gelecek seneki hasat mevsiminde nakit olarak karşılanabilecekti¹⁸¹.

Ordu, Giresun, Çarşamba, Ünye, Fatsa ve Samsun Kazalarındaki muhtaç ahalinin tohumluk ihtiyacını karşılayabilmesi için Meclis-i Vükela kararıyla 200.000 kuruş akçe sarfına karar verildi. Ancak ihtiyaç o kadar fazlaydı ki, Canik Mutasarrıflığı'nın yazısı üzerine, Trabzon Vilayeti durumu merkeze bildirdi. Bunun üzerine 30.000 kuruşun daha vilayete gönderilmesi kararı çıktı¹⁸².

¹⁷⁸ BOA, DH.MKT, 198/97/7/2, 26 Kanunusani 1309 (7 Şubat 1894).

¹⁷⁹ BOA, DH.MKT, 198/97/14/1, 1 Mart 1310 (13 Mart 1894).

¹⁸⁰ BOA, DH.MKT, 198/97/15/2, 10 Mart 1310 (22 Mart 1894).

¹⁸¹ BOA, DH.MKT, 351/42/1/2, 21 Şubat 1310 (5 Mart 1895).

¹⁸² BOA, BEO, 604/45259, 25 Şevval 1312 (21 Nisan 1895).

1904 yılında Canik Sancağı'nın hiçbir yerine yağmur yağmamıştı. Kuraklık başta tütün ve mısır tarımını etkilemişti¹⁸³. Lazistan Sancağı ahalisinin başlıca gıdası mısırdı ve halk mısır ihtiyacını temin edemiyordu. Lazistan ahalisinin mısır ihtiyacını karşılayabilmek için, 1905 Şubat ayında Rusya'dan, Osmanlı Devleti'ne ait yelkenli gemilerle bölgeye mısır buğdayı nakledilmişti. Ancak, bu yeterli olmamıştı. Halkın halen mısıra ihtiyacı olmasına karşın Rusya'dan mısır temin edilemiyordu. Rusya, Trabzon Vilayeti'nin mısır teminini sağladığı dış ülkelerin başında geliyordu. Ancak 1905'te Rusya, Japonya ile yaptığı savaş nedeniyle, zahire kıtlığı tehlikesine karşın dışarıya mısır ihracını yasaklamıştı. Rusya'nın ekonomisinin sarsılması, Trabzon Vilayeti'nin iâşe teminini olumsuz etkilemişti¹⁸⁴.

1906-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan kuraklıktan Gümüşhane Sancağı da etkilenmiştir. Kuraklığın tahıl üretimine büyük ölçüde olumsuz etkisi olmuştu. Üstelik karaborsacılık faaliyetleri görülmeye başlanmış, hububat fiyatlarında yüksek artışlar görülmüştü. Gümüşhane Sancağı'ndan Trabzon başta olmak üzere sahillere göçler başlamıştı. Trabzon Valisi Arif Bey muhtaç olan halkın sorunlarının giderilmesi için gayret göstermiş ve bir komisyon kurularak başta hasta ve yaşlıların ihtiyaçları temin edilmeye çalışılmıştır. Gümüşhane Liva Meclisi'nin Trabzon Vilayeti'ne gönderdiğine acil ihtiyaçlar listesinde, 28.999 kile yemeklik ve 16.200 kile tohumluk buğday; 9.022 kile yemeklik ve 85.735 kile tohumluk arpa; yemeklik 2.633 kile yemeklik çavdar; 20510 kile yemeklik ve 3.466 kile tohumluk mısır bulunmaktaydı¹⁸⁵.

1910 yılında Ordu Kazası'nda 7.000'e yakın hanede 30.000 kadar köy ahalisi yemeklik mısıra muhtaç durumdaydı. Ahalinin yemek ihtiyaçlarını karşılamak için her haneye 10'ar kile toplamda 70.000 kile zahire sağlanması istenmişti. Ancak bunun kabil olmadığı belirtilmiş ve kilesi 21 kuruştan dışarıdan satın alınabileceği ve bedelinin hasat zamanında geri ödenmek üzere, hazine tarafından ödenmesine karar verilmişti¹⁸⁶.

¹⁸³ BOA, DH.MKT, 872/89, 12 Temmuz 1320 (24 Temmuz 1904).

¹⁸⁴ BOA, BEO, 2593/194443, 3 Rebiülahir 1323 (6 Haziran 1905).

¹⁸⁵ Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Döneminde Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler", *Gümüşhane Tarihi Sempozyumu Bildiriler 25-26 Mayıs 2010*, (Ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan), Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 2016, s. 289,290.

¹⁸⁶ Adnan Yıldız, *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, Ordu Valiliği Yayınları, İstanbul, 2013, s. 348.

1920 yılında Trabzon Valisi Hamid, Dâhiliye Nezareti'ne, vilayetin ileri derece iâşe sıkıntısını çektiğini bildirmiş ve 19.000.000 kilo mısıra ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti. İhtiyaç o kadar ileri seviyedeydi ki, bölge halkının ihtiyacının temin edilebilmesi için İstanbul ve çevresinden Trabzon'a olabildiğince fazla mısır sevk edilmesi gerekiyordu¹⁸⁷.

Tablo 1: İstanbul'da Bazı Yıllarda Mısırın Yıllık Ortalama Fiyat Endeksi¹⁸⁸

	Mısır (Karadeniz)	Mısır (Anadolu)	Mısır (Rumeli)
1876-1880	-	-	87
1881-1885	86	-	-
1886-1890	102	-	83
1891-1895	90	78	80
1896-1900	82	67	68
1901-1905	100	100	100
1905-1908	129	111	-

Kaynak: Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 43.

Kıtlıklar, tahıl ücretleri üzerinde değişmeler ve artışlar yaşanmasına neden olmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki Karadeniz, Anadolu ve Rumeli mısırının fiyat eğilimleri incelendiğinde, Karadeniz'den İstanbul'a gelmiş olan mısırın fiyat eğiliminin diğer yerlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

1.3.1. Gümrük Vergisi Muafiyeti

Zahire kıtlığı yaşanan bölgeye öncelikle Osmanlı Devleti içerisinde hububat temini sağlanıyor, yetmediği takdirde ise yabancı ülkelere ithal ediliyordu. Bu ithalat sağlanırken zaman zaman gümrük vergisi muafiyeti veriliyordu.

Tekfurdağı ve Gelibolu İskelelerinden mısır ihracı men edildiği için Edirne'nin ihtiyacı olan mısır buralardan karşılanamamıştı. Samsun ve Adapazarı'nda yeteri kadar mısır mahsulü bulunduğu için, Edirne'nin ihtiyacının buralardan karşılanmasına karar verilmişti. Gümrük vergisinden istisnası istenilse de Ticaret

¹⁸⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-11/3, 25 Şubat 1336 (25 Şubat 1920).

¹⁸⁸ Para olarak fiyat/okka. Daha detaylı bilgi için ve ürünlerin fiyat endeksleri için bakınız: Donald Quataert, *Anadolu'da Toprak Reformu ve Tarımı 1876-1908*.

Nafia ve Maliye Nezareti ilerideki duruma göre icap ederse isteğin değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdi. Nakil, Şark Demiryolları Kumpanyası vasıtasıyla sağlanacak ve taşıma ücretinin yarısı alınacaktı¹⁸⁹.

Trabzon Vilayeti'nde 1907 yılında mahsulün kıt olmasından dolayı, beslenmesini mısır ekmeği ile sağlamaya çalışan halk için Rusya ve diğer yabancı ülkelerden mısır getirtiliyordu. Bir önceki yıl Rusya'dan gümrüksüz olarak aktarım suretiyle alınıp satılan mısır ile halkın iâşesini temin etmesi kolaylaşıyordu. Ancak 1908 yılı mısırdaki vergi indirimi kaldırılmıştı. Rusya'dan çok az mısır geliyordu. Yerli mahsulün hasadına da hayli zaman vardı¹⁹⁰. Trabzon Vilayeti 26 Mayıs 1908'de, Rusya ve diğer ülkelerden getirilecek mısırın gümrük resminden muaf tutulmasını istedi. Merkezi hükümet, muafiyet verilmeden önce mısır fiyatların soruşturulması gerektiğini ifade etmiştir¹⁹¹. Bunun üzerine Trabzon Meclisi, artan fiyatlar hakkında Dâhiliye Nezaretine bilgilendirmede bulunmuştur. Haziran ayında mısır ekimi yeni yapılmıştı. Ve şimdilik Trabzon sahiline Rusya'dan başka mahallerden mısır gelmemekteydi. Rusya'da, gümrük vergisinin artmış olmasından ve muhtemelen orada da az olmasından dolayı cüzi miktarda mısır gelmeye başlamıştı. 1907 yılında bir İstanbul kilesi mısır gümrüksüz olarak aktarma suretiyle 12-13 kuruşa gelmekteydi, 1908 yılında, arada 6-7 kuruşluk zamlarla, 18-19 kuruşa geliyordu. Önceki sene gereken kadar mahsul alınamamış olmasından dolayı ahalinin elinde mısır olmadığı, tüccar ve esnafın elindeki mısır da pek az olduğundan bölgenin ihtiyacına kâfi gelmemekteydi. Hasat zamanına kadar zor durumda kalınmaması için, vilayet iskelelerine getirilecek mısırın gümrük resminden muaf tutulması istenildi¹⁹².

Erzurum ve civarında yaşanan kıtlıktan dolayı, Rusya'dan gümrük vergisi alınmaksızın, un ithal edilecekti. Ancak Trabzon gümrük emini, Trabzon iskelesinin yalnızca Erzurum'un limanı olmadığını ifade etmişti. Anadolu'nun muhtelif yerlerinin de limanı durumunda olan Trabzon'a gümrüksüz olarak getirilen unun Erzurum dışına da dağıtılabileceğinden, bunun nasıl ayırt edilebileceğini sormuştu¹⁹³. Sonrasında, Trabzon ve mülhakatına, Mart başından

¹⁸⁹ BOA, BEO, 1246/93450/1/1, 4 Şaban 1316 (18 Aralık 1898).

¹⁹⁰ BOA, DH.MKT, 1236/65/4/2, 11 Mayıs 1324 (24 Mayıs 1908).

¹⁹¹ BOA, MV, 119/39/1, 1 Cemazeyilevvel 1324 (1 Haziran 1908).

¹⁹² BOA, DH.MKT, 1236/65/5, 3 Haziran 1324 (16 Haziran 1908).

¹⁹³ BOA, BEO, 3515/263597/3, 20 Teşrinisani 1324 (3 Aralık 1908).

Haziran sonuna kadar, Osmanlı topraklarından ve Rusya, Romanya, Marsilya'dan getirilecek buğday, arpa, mısır ve unun gümrük resmi aranmaksızın getirilmesinde, bir sakınca görülmemiş ve araştırmaya gerek olmaksızın izin verilmişti¹⁹⁴.

Trabzon'un iâşesi problemi bu dönemde süreklilik arz eden bir hal almıştı. İhtiyacı karşılamak için çevre vilayetler mahsulatı yönlendirilmeye çalışılmıştı. Ancak Amasya'daki un fabrikalarından 7-8 aydan beri Trabzon'a un gelmediğinden yakınılmaktaydı. Trabzon'a getirilen unun bir diğer kaynağı ise Marsilya idi. Devlet, Trabzon'da fiyatların günden güne artmasından ve sıkıntı çekilmesinden dolayı, ihtiyacın temin edilebilmesi için, dışarıdan Trabzon'a getirilecek zahirenin gümrük resminden muaf tutulmasına karar vermişti. Vergi konusundaki bu ayrıcalığın, Amasya un fabrikalarının sevkiyatına katiyen tesir etmeyeceği belirtilmişti. Trabzon'da arpa ve buğday gibi hububattan, temmuz ve ağustosta ürün alınırken, mısır buğdayı daha sonra hasat edilmekteydi. Henüz şubat ayı idi ve yeni mahsulün zamanına epey vardı. Mart ayından sonra daha ziyade ihtiyaç olacağından dolayı, Mart başından Haziran sonuna kadar Osmanlı memleketi ile Rusya, Romanya, Marsilya ve diğer yabancı ülkelerden, Trabzon ve mülhakatına getirilecek olan buğday, arpa ve mısır ile unların gümrük resminden istisna tutulması kararlaştırılmıştı¹⁹⁵.

Bu tür tedbirlerin içerideki ticari dengeleri değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu vergi affıyla birlikte, ithal edilmekte bulunan 20.000 çuval unun %11 indirimle satılması icap ediyordu. Ancak ellerinde 20.000 çuval un olan tüccarlar, bu kadar çuvalı belirtilen vergi indirimi süresinde elden çıkaramayacaklarını ifade etmekteydiler. Vergi indirim süresi dolduğunda unun ellerinde kalabileceği ve ekstra vergi vermek durumunda kalacaklarından yakınmaktaydılar. İmamzade Mustafa, Petraki, Batçegilyan(?) ve dakik tımarı namına Yunaidi imzalarıyla, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, mağduriyetlerinin önüne geçilmesi için kendilerine ellerindeki unun indirimli olduğuna dair bir makbuz verilmesini ve bu indirimli un bitene kadar, vergi indiriminden yararlanmak istediklerini belirtmekteydiler¹⁹⁶.

¹⁹⁴ BOA, BEO, 3515/263597/2, 18 Safer 1327 (11 Mart 1909).

¹⁹⁵ BOA, DH.MKT, 2752/6/2, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909).

¹⁹⁶ BOA, DH.MKT, 2752/6/1, 24 Şubat 1324 (9 Mart 1909).

Yaşanan kıtlıklar, ticari dengesizlikler, karaborsa ve ihtikârcılığın yanında kaçakçılığı da artırıyordu. 1909 yılında yaşanan zahire yetersizliğinden ötürü, Sinop'a bağlı olan Gerze, Ayancık ve Çakıroğlu iskelelerinden başka yerlere zahire çıkarılması yasaklanmıştı. Sinop ve İnebolu'ya Osmanlı dâhilinden ve memleket dışından gelmekte olan mısır, dakik, hınta ve şa'ir için de Rüsumat idarelerince alınan verginin geçici olarak alınmaması kararlaştırılmıştı¹⁹⁷.

Bölgede zahire ihtiyacı olmasından dolayı, dışarıdan Trabzon Vilayeti'ne gelecek zahireden gümrük resmi alınmaması kararlaştırıldığı halde, Samsun'da bazı tüccar vilayet dışına buğday, arpa ve mısır sevk etmek için Rüsumat Emanetine başvurmuştu. Konu ile ilgili Trabzon Vilayeti'ne danışılmıştı. Trabzon Vilayeti, muafiyet verildiğinden beri dışarıdan Trabzon'a hayli zahire ithal edildiğini, halkın temel geçim kaynağı olan mısır buğdayı için Haziran sonuna kadar gümrük vergisi muafiyetinin devam etmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Buğday, çavdar ve un için ise Mayısın on birinci gününden itibaren vergi muafiyetinin kaldırılabilceğinin Trabzon Vilayet Meclisi'nce uygun görüldüğü ifade edilmiştir¹⁹⁸.

Trabzon'un bu önerisi dikkate alınmış ve dört ay boyunca gümrük resminden istisna olunan mısırın, haziran sonuna kadar bu muafiyetin devam etmesine karar verilmişti. Buğday, arpa, çavdar ve unun ise mayısın on yedinci gününden itibaren muafiyetin kaldırılmasına karar verilmiştir. Vilayetteki muhtaç çiftçiler için ayrılan 100.000 liradan, Gümüşhane'deki muhtaç çiftçilere 2.000 lira verilmesi kararlaştırmıştı¹⁹⁹.

1.3.2. Ziraat Bankası'nın Çiftçiye Destekleri

Mithat Paşa, Niş ve Tuna valiliklerinde bulunduğu sırada, çiftçilerin, çok büyük faizlerle tefecilerden borç para aldıklarına şahit olmuştu. Çiftçiye uygun faizle borç verebilecek bir örgüt kurmayı düşünmüştür. İlk kez deneme niteliğinde 1863 yılında Piro Kasabası'nda kurulan bu örgütü çevre illerde kurulanlar izleyerek, 1867 yılına gelindiğinde "Memleket Sandığı" adını alan bu örgüt tüm ülke geneline yayılmıştır. Tüzüğe göre memleket sandıklarının sermayesi, halkın tarım ürünleri fazlasından sağlanacaktı. Uygulamada, sermaye, köy ihtiyar heyetinin köye ya da

¹⁹⁷ BOA, BEO, 3547/265952/1, 22 Rebiülahir 1327 (13 Mayıs 1909).

¹⁹⁸ BOA, BEO, 3548/265954/2, 25 Rebiülahir 1327 (16 Mayıs 1909).

¹⁹⁹ BOA, DH.MKT, 2836/38/2, 19 Cemazeyilevvel 1327 (8 Haziran 1909).

devlete ait ortak bir araziye imece yöntemiyle işleterek elde ettiği ürünün satılmasıyla sağlanmıştır. Mal sandığına yatırılan paranın 200 lirayı aşması halinde o ilçede Memleket Sandığı açılmıştır. Sandıktan çiftçilere, kişisel kefaletle ya da rehin karşılığında kredi verilmiş ve aylık %1 oranında faiz alınmıştır²⁰⁰.

1883 yılından itibaren aşar vergisine 10'da 1 oranında arttırma yapıp, bu ilaveye “menafi hissesi” adı verilmişti. Bunun üzerine Memleket Sandıkları, Menafi Sandıkları ismini almıştı. Ancak bir süre sonra sandıkların işleyişlerinde aksaklıklar görülmeye başlanmıştı. Verilen krediler geri alınamıyor ve denetleme yapılamıyordu²⁰¹. Zengin yerel ayanlar, meclisleri etkiliyor, kredi politikasını kendi çıkarlarına göre uyguluyorlardı. Ayanlar, küçük borçlarda faiz hadlerini yükseltiyor, kendilerine uzun vadeli düşük faizli büyük krediler alıyorlardı ve hal böyle olunca çiftçilere eskisinden daha az bir fon kalıyordu. 1888'de tarımsal düzeni yoluna koymak için Ziraat Bankası kuruldu. Banka kısa sürede, imparatorluğun tarım sermayesi için en büyük kaynak durumuna geldi. Banka sermayesi, Menafi İane Hissesinde, özel birikimlerden ve verilen kredilerden alınan faizlerden oluşuyordu. Gelirin artan kısmı, hazineye veriliyordu. İlk başlarda kredi yalnız toprağı işleyen çiftçilere verilirken, daha sonraları toprağı işleten büyük toprak sahipleri kredinin büyük bölümünü almaya başladı. Küçük çiftçiler yine tefecilere başvurmak zorunda kalıyordu²⁰².

Bankanın görevleri arasında, taşınmaz mal rehini ya da kişisel kefaletle çiftçilere kredi vermek, mevduat kabul etmek ve tarıma ilişkin sarraflık işleri yapmak ve aracılık etmek, bulunuyordu²⁰³. Karadeniz Bölgesi'nde mısırın sosyal ve ekonomik hayatta oynadığı rol, bankanın kuruluş ve gelişim amacı dikkate alındığında, devlet, çiftçi ve banka ilişkiler ağına mısırın ortak noktasında birçok belgeye rastlanılmaktadır.

1887 yılının sonunda Fatsa, Çarşamba ve Trabzon merkezine dâhil bazı mahaller için, ziraatı yapılmak üzere 35.000 kile mısır talep edilmişti. Bu talep mısırın karşılıksız biçimde verilmesi şeklindeydi. Merkez, mısır bedelinin Menafi

²⁰⁰ Latif Taşdemir, “Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gecikme Sebebi Olarak Bankacılıkta Gecikme”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 473,474.

²⁰¹ Zeki Arıkan, “Türkiye Tarımının 1908 Bunalımı”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler-2 (Elazığ, 24-25 Haziran 2010)*, Elazığ, 2013, s. 1097.(1093-1113)

²⁰² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C. II, E Yayınları, 1983, s. 284.

²⁰³ Taşdemir, 1999, s. 474.

ve Belediye Sandıklarınca *ta'vizen veya ianeten* karşılanmasının mümkün olmadığını bildirmişti²⁰⁴. Bu durum üzerine halkın Hükümet Konağına birikerek feryat figan ettikleri ve ihtiyacın “telef-i nefis” raddesinde olduğu merkeze iletilmiştir²⁰⁵. Bunun üzerine Trabzon Vilayetine 35.000 kile mısır için ödeme yapılması uygun görülmüştü²⁰⁶.

Ordu Kazası'nda tohumluk ve yemekliğe muhtaç durumda olan halk için, Trabzon Vilayetinden, sonradan karşılığı alınmak üzere, 20.000 kile mısır satışı ile ilgili Dâhiliye Nezareti'ne yazılmıştı. Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Boyabat Kazası'nda da tohumluk ve yemekliğe muhtaç durumdaki on bir karye ahalisine, 2.200 şinik²⁰⁷ buğday ve 14.830 şinik şa'irin, Sinop Sancağı zahire öşründen ödenmesi düşünülmüyordu. Meclis-i Vükela, Ziraat Bankası'nın çiftçinin ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olması amacıyla kurulduğundan, Ordu ve Boyabat'taki muhtaçların banka şubelerine müracaat etmelerini bildirdi. Ancak Meclis-i Vükela, bankanın çiftçilerin kullandıkları kredi karşılığında, arazilerini yüksek değer üzerinden ücretlendirmeye tabi tuttuğunu, bunun yüksek gösterilmesinin alınan verginin de yükselmesine sebebiyet verdiğinden, konu ile ilgili düzeltilme yapılmasını istemiştir²⁰⁸.

Kıtlıklar, iklim değişiklikleri, hastalıklar, kuraklıklar çiftçi ihtiyaçlarını ve biçimini değiştiren unsurlardı. Bu dönemlerde bankanın fonksiyonu artardı. Ancak, bankanın kendi misyonu ve çalışma kuralları ile devletin bankadan beklentisi dahası çiftçinin bankaya yüklediği anlam farklıydı. Zaman zaman bu farklılaşma problemleri de beraberinde getiriyordu. Kuraklıktan dolayı Canik Sancağı'nda mısır mahsulü olmamıştı. 1895 yılında Devlet, Çarşamba, Fatsa, Ünye ve Samsun için toplamda 80.675 İstanbul kilesi mısırın, ihtiyaç sahibi bölge halkına dağıtılması kararlaştırmıştı. Ziraat Bankası'nın, çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olmasından dolayı, bu kazalardaki çiftçilerin bankaya müracaat etmeleri

²⁰⁴ BOA, DH.MKT, 1474/26/1/2, 3 Kanunuevvel 1303 (15 Aralık 1887).

²⁰⁵ BOA, DH.MKT, 1473/91, 20 Kanunuevvel 1303 (1 Ocak 1888).

²⁰⁶ BOA, DH.MKT, 1474/26/1/1, 21 Kanunuevvel 1303 (2 Ocak 1888).

²⁰⁷ Şinik: Ağırlık ölçülerindedir. İki türlü şinik görülmektedir. Birincisinde 1 kile (hektolitre)=10 şinik (dekalitre), 1 şinik (dekalitre)=10 ölçek (litre); İkincisinde, İstanbul kilesi=4 şinik, 1 şinik=2 kutu, 1 kutu=2 zarf şeklinde gösterilmektedir. Rumeli'de kilenin dörtte birine denilirse de, İstanbul kilesi ve Rumeli kilesi arasında fark vardı. Rumeli kilesi ortalama hesapla 80 okka olduğu için şinik 20 okka demektir. Bu takdirde Rumeli şiniği İstanbul kilesi demektir. Çünkü İstanbul kilesi ortalama 20 okka idi. (Pakalın, 1983, s. 357).

²⁰⁸ BOA, MV, 84/3/1/2, 19 Şubat 1310 (3 Mart 1895).

gerektiği bildirilmişti. Ancak borç alacak kişilerin öncelikle kendi arazilerine sahip olması gerekiyordu. Başkasının arazisinde yarıcı olanların bu imkânlardan yararlanması söz konusu olamamaktaydı. Ayrıca çiftçinin ellindeki arazilerin vergi borcu olmayacaktı dahası gerektiğinden yüksek değerlerle kaydedilmişti. Fahış kıymetli emlak ve arazinin birikmiş vergilerinin ödenmesi şartıyla borç işleminin yapılması istenmişti²⁰⁹. Ziraat Bankası'ndan verilecek borcun, borç alacak çiftçiye sahip oldukları topraklardan alınabilecek vergi nispetinde olması gerekiyordu. Çiftçinin borcunu ödeyemediği durumlarda borca karşılık bir alacak olması gerekiyordu²¹⁰. İhtiyaç sahibi çiftçiler üç kısımdaydı. Bunlardan birinci kısmı, emlaklarını rehin ederek borç alanlar, ikinci kısmı çiftliklerde kiracı olup çiftlik sahiplerinin arazisini kefaletle rehin vererek para alabilenlerdi. Ancak bu yolda kefalet sağlayamayanlarla, kıymetleri 50 kuruştan 150 yahut 200 kuruşa kadar olan pek cüzi araziye sahip üçüncü kısım ise kefalet gösterebilecek durumda değillerdi. Üçüncü kısma giren muhtaçlar ise en zor durumda olanlardı ve bunlar belgelerin diliyle “*ot kökleri toplayıp, bunlarla beslenerek*” hayatlarını devam ettirmeye çalışıyorlardı. Kişisel kefaletle borç almaları Ziraat Bankasınca uygun olmasa da, bu kişilerin tek geçim kaynağı çiftçilik olduğundan, bir kısmının açlıktan telef olabileceği göz önünde bulundurularak, bir kolaylık sağlanması istenmişti²¹¹. Ziraat Bankası Müdürlüğü, Erzurum'dan 85.000 kuruş gönderileceğini ve bunun muhtaç halka verileceğini, Samsun'daki banka şubesine bildirmişti. Canik Mutasarrıflığı, halkın merkez ve mülhak hükümetlere müracaat ederek, ihtiyaçlarını arz etmeye başladıklarını ve hatta Çarşamba'da birçok köy ahalisinin zahire almak üzere çuvallarıyla merkez kazaya gelerek hükümet kapısında beklemeye başladıklarını bildirmiştir. Çarşamba'da otuz köy ahali, yemeklik ve tohumluk almak için kasabada beklemeye koyulmuşlardı. Giresun Kaymakamlığı'ndan gelen bilgiye göre, banka kâtipleri, kefalet-i müteselsile ile borç para verilmesine genel müdürlükten izin verilmediğini gerekçe göstererek fakir halka para vermemişlerdi. Halk zor durumda kaldığından, feryat ederek şikâyetlerini dile getirmekteydi²¹². Trabzon Valisi Kadri Paşa, Ordu Kaymakamlığından alınan bilgiye göre, çiftlik sahiplerinin ortakçı ziraat hesaplarından emlak rehinine bankanın borç vermeye

²⁰⁹ BOA, MV, 84/7, 13 Ramazan 1312 (10 Mart 1895).

²¹⁰ BOA, BEO, 587/43967, 20 Ramazan 1312 (17 Mart 1895).

²¹¹ BOA, BEO, 597/44701/4, 7 Şevval 1312 (3 Nisan 1895).

²¹² BOA, BEO, 597/44701/5, 9 Şevval 1312 (5 Nisan 1895).

yanaşmadığını ve emlaka nail olmayan muhtaç çiftçilerin müşkül durumda kaldıklarından hükümete feryat figan ettiklerini ifade etmiştir. Giresun Kaymakamlığı'ndan alınan telgraflarda da aynı durumla ilgili bilgilendirmeler mevcuttu. Ekim zamanı, Trabzon Vilayeti'nde nisan ayı başlarında başlamaktaydı. Çiftçi ekim zamanını, ihtiyaç duydukları mısıra ulaşmadan geçirirse, ziraat yapamayacaklar ve birçoğu açlıktan telef olacaktı²¹³. Ordu, Giresun, Fatsa, Ünye ve Çarşamba'daki ihtiyaç sahipleri için Ziraat Bankası'nın kaidelerine uygun olarak sağlanabilecek borç para halka temin edilecekti. Böylece, geri kalan muhtaç çiftçi sayısı azalmış olacaktı. Geri kalan muhtaç ahaliye 200.000 kuruşun Mal Sandıkları'ndan verilmesi Meclis-i Vükela'ca kararlaştırıldı²¹⁴.

Ordu Kazası'nda bir önceki sene arzu edilen miktarda mısır buğdayı yetişmediğinden, 1903 yılında halk sıkıntı yaşıyordu. Ordu yerel idaresinden, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Ziraat Bankası'ndan, muhtaç ahali için, kefalet-i müteselsile ile 300.000 kuruş verilmesi istenmişti. İhtiyaç sahipleri arasında, kendi arazilerini rehin ederek bankadan borç alabilecek durumda olanlar ve tüccar vesaireden borç para veya veresiye zahire alarak ihtiyaçlarını karşılayabilecek olanlar vardı. Trabzon Meclisince, bunların dışında kalan, hükümetin yardımına muhtaç olanların tahkik edilmesi gerektiği Ordu Kazası Kaymakamlığı'na bildirilmişti. Gelen cevapta hükümetin yardımına muhtaç olan hane halkı sayısının 5 bin olduğu ifade edilmişti. Bankadan, 5 bin hane halkına 30'ar kuruş dağıtılmak üzere, 150.000 kuruş verilmesi düşünülüyordu. Tüccarın elindeki mısır halkın bir buçuk aylık ihtiyacına yetebilecek miktardaydı. Dışarıdan getirilecek mısır yüksek fiyatlara mal olacağından kazadan dışarıya mısır ihracı yasaklanması istenmişti. Hane başına dağıtılacak 30 kuruş ise, hane halkının yalnızca 5-6 günlük geçimine yeterli olabilecekti. Bankanın yapacağı yardım yeterli olmayacağından, kazadan mısırın dışarıya çıkmasının engellenmesi istenmekteydi²¹⁵.

1906-1908 yılları arasında Gümüşhane'de yaşanan kuraklık ziraî hayatı önemli ölçüde etkilemiş, üretim azalmış ve artan zamlarla halkın alım gücü azalmıştı.

²¹³ BOA, BEO, 597/44701/6, 10 Şevval 1312 (6 Nisan 1895).

²¹⁴ BOA, BEO, 597/44703/1, 11 Şevval 1312 (7 Nisan 1895).

²¹⁵ BOA, DH.MKT, 729/3, 7 Haziran 1319 (20 Haziran 1903).

Hükümet, geçimini ziraattan sağlayan ahalinin tohumluk ve yemeklik ihtiyacını karşılayabilmesi için, Ziraat Bankası aracılığıyla kredi açmıştır²¹⁶.

Ziraat Bankası'nın kimi zaman yardım taleplerini reddettiği de görülebiliyordu. 1915 yılında Görele halkının muhtaç olduğu yemeklik ve tohumluk ihtiyacı için 15.000 kilo mısırın banka tarafından dağıtılması veya bedelinin borç olarak Ziraat Bankası'ndan karşılanması istenmişti. Ziraat Bankası kanununun, bankadan yemeklik ve tohumluk zahire dağıtımına, ödemesine uygun olmadığı belirtilerek, talep edilen yardım banka tarafından reddedilmişti²¹⁷.

1.3.3. Zahire İhraç Yasağı

Hububat ticareti, ülke içerisinde ya da dış devletlerde meydana gelen kuraklık dönemlerinde artan fiyatlar nedeniyle cazip bir saha haline gelmişti. Sermaye sahipleri, tahılın bol olduğu yerlerden uygun fiyata aldıkları ürünü, kıtlık bölgelerine satarak kazançlarını arttırmayı hedeflemişlerdir. Hububat ticaretinin kuraklık sahaları için yararlı olduğu düşünülse de, uzun vadede bunun denetimden çıkarak fiyatların yükselebileceği muhtemeldir. Denetimsiz bir şekilde yapılan hububat ticaretinin yol açmış olduğu, kıtlığı arttırıcı boyutlardaki faaliyetler, hükümet tarafından uygulanan zahire ihraç yasağı gibi tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır²¹⁸.

1847 yılında yaşanan kıtlıktan dolayı yazılan mahzarda Trabzon'da iaşe sıkıntısı çekilmemesi için vilayetin genel durumu hakkında bilgi verilmiş ve halkın ileri gelenleri tarafından, kıtlığın bölgede ileri derecede kendisini göstermesinin önüne geçmenin yolunun, ticareti kontrol altında tutmak olduğu belirtilmişti. Aralarında Trabzon'un önde gelen ailelerinin, ayanların, müftü, müderris, muhtar, hocaların, Ermenilerin, Rumların ve hatta tüccarların da bulunduğu yaklaşık 140 kişi bölgenin iaşesini koruyabilmek adına, zahire ihraç yasağının uygulanmasını istiyorlardı. Sultan Abdülmecid'in konu ile ilgili iradesinin olduğu ve Trabzon Valisi Ragıp Paşa'nın ilgili makamlarca ve nezaretçe gerekli işlemlerin yapılmasını istediği belirtiliyordu. Zahire ihraç yasağının uygulanması istenirken devletin hassasiyetlerine de değinilmişti. Sebepsizce insanların kendi kendilerini kıtlığa sürüklemesini padişahın da istemeyeceğini, eyaletin kıtlıktan korunabilmesi ve

²¹⁶ Aslan, 2016, s. 290.

²¹⁷ BOA, DH.İ.UM, 82-1/1-19/2, 27 Cemazeyilahir 1333 (12 Mayıs 1915).

²¹⁸ Erler, 2012, s. 84.

madencilerin eskisi gibi çalışabilmesi için bu yasağın uygulanması gerektiğini ifade etmişlerdi. Nitekim Armutlulu ve Aybastı Maden-i Hümayunundaki işçiler senede 30-40 bin kile mısıra ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla ister madenin bulunduğu mahalden ister başka mahallerden bu mısırın karşılanması gerekiyordu. Madencilerin hayli mısıra ihtiyaç duyduğu ve zahire yetersizliğinden ötürü civar kazalardan ya da vilayetlerden karşılanamayacağı vurgulanmıştı²¹⁹. Mahzarda verilen ve ileri sürülen örneği devletin ve bölgenin hassas konularından birisinin teşkil etmesi dikkati çekmektedir.

1847 yılında Bâbîâlî kıtlıktan ötürü Selanik ve civarı limanlarından başlayarak hemen hemen bütün memlekette zahire ihraç yasağını uygulamaya başlamıştı. Trabzon Konsolosu Stevens, raporunda Trabzon'dan zahire ihracının yasaklanmasının akıllıca alınmış bir tedbir olduğunu ifade eder. Çünkü Trabzon ve çevresinde hububat ekimi azdı, vilayet kendi kendine yetemiyor ve ihtiyacı karşılamak için Rusya'nın Karadeniz limanlarından ve Anadolu'nun Karadeniz sahillerinden zahire temin etmekteydi. Bolluk yıllarında Ordu, Fatsa ve Batum'dan, Avrupa'ya 200-300.000 kile mısır ihraç ediliyordu. Bolluk yıllarına göre, fiyatlar %100 artmıştı. Bolluk yıllarında bazı yerlerde kilesi 1,5 şiline satılan mısır 3 şiline kadar çıkmıştı. Samsun ve civarında da durum aynıydı. Fiyatlar o vakte kadar ulaşmadığı bir değere yükselmesi sonucunda, halkın tohumluğunu dahi ayırmaksızın elinde mevcut olan bütün mısırını satmasından korkulduğu belirtiliyordu²²⁰.

Vilayete dışarıdan ne kadar buğday ve arpa gelirse içeriden de o kadar mısır çıkarılmasına müsaade edilebilecekti. Sahil ahalsinin ihtiyacının giderilmesi için, mısırın bir habbesinin dahi dışarı çıkmasına izin verilmeden vilayet içinde sirkülasyon sağlanması istenirken, Trabzon'dan dışarıya çokça erzak ve mısır satıldığı öğrenilmişti. Ahali fiyatın fazlalığına tamah ederek elindeki yemekliği ve tohumluğu satıyordu. Üstelik zahireyi dışarıya satmak üzere toplayıp stoklayan istifçiler olduğu da görülmekteydi. Karaborsacılar yüzünden büyük bir kıtlığa sebebiyet verilebilirdi. Martın dokuzundan sonra denize açılma mevsimi başlayacak ve muhtemelen ellerindeki mısırını Avrupa tarafına nakledeceklerdi.

²¹⁹ BOA, A.MKT, 70/78, 25 Rebiulevvel 1263 (13 Mart 1847).

²²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 182,183.

Mısırın dışarıya gönderilmesini engellemek için, hasat zamanını beklemeden tüccarların yeni kontratlar yaparak kendilerini bağlamalarının önüne geçilmeliydi. Önceden imzalanan kontratlara ise, kontratın yeni veya eski olup olmadığının tespiti zor olsa da, müsaade edilecekti. Kontratların kontrolü zor olduğundan, topluca alınan kararlar, denizcilik mevsimi açılmadan zahire ihraç yasağı konulmuştu. Ancak, mahalli ihtiyaç giderildikten sonra elde zahire kalır ise o vakit kontrat yapılmasına ve dışarıya zahire satılmasına izin verilebilecekti²²¹.

İhraç yasakları uygulandığında, kontratı önceden yapılmış olan tüccarlara, güç durumda kalmamaları için, yapmış oldukları anlaşma gereği dışarıya zahire çıkarmalarına müsaade ediliyordu. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kontratın yeni veya eski yapıldığının kontrol edilmesi güçtü. Belgelerde buna kesin bir dille bu görüşü kanıtlar şeklinde işaret edilmemiş olsa da, yeni kontrat yaparak eski tarih kullanmaya veya tarihi açık kontratlar yapılmış olabilecekleri düşüncesi akla gelmektedir.

Samsun'da önceden kontratı yapılmış olan 20.000 kile kokorozun İngiliz sefinelerinden Blonder(?) gemisine yüklendiği ancak yasak geldiği için gönderilmesine izin verilmediği belirtilmiştir. Fatsa tüccarından Leben(?) de kokorozun, kendi adamları olan Acemoğlu ve Baçın(?) aracılığıyla yüklenerek İngiltere'ye kendisine gönderilmesini istemiştir²²².

Çarşamba Kazası'nda, 1888 yılı Mart ayında afetzedelerin halkın ihtiyacını temin edebilmeleri için, Canik Mutasarrıflığı tedbir olarak mayıs sonuna kadar mısır mahsulünün dışarıya ihracı ihracının yasaklanması istenmişti²²³. Trabzon Vilayeti, Çarşamba'da mısır ve arpanın nakil ve ihracını yasaklamıştı. Ancak baharın gelmesiyle, Canik'e dışarıdan zahire getirilebilirdi. Ayrıca ihraç yasağı kararı alınırken ortada ciddi bir neden olması gerektiği gibi uyulması gereken bazı kurallar ve kaideler vardı. Yasak konulabilmesi için Bab-ı Ali'den izin alınması gerekiyordu²²⁴. Devlet, böyle bir yasak kararının bütün sonuçlarıyla değerlendirmek zorundaydı. Bazen yasak kararı içerideki fırsatçılara zemin hazırlayabilirdi. Dolayısıyla ticaretin sekteye uğrayabileceğinin, ahalinin de

²²¹ Aynı Belge.

²²² BOA, A.DVN, 96/35, 11 Recep 1270 (9 Nisan 1854).

²²³ BOA, DH.MKT, 1495/32/1, 7 Mart 1304 (19 Mart 1888).

²²⁴ BOA, DH.MKT, 1495/93, 8 Mart 1304 (20 Mart 1888).

durumdan olumsuz etkileneceğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini bildirmişti²²⁵. Canik'ten arpa ve mısırın dışarı çıkarılması yasağı kaldırılırken; Trabzon Vilayeti'nin kaidelere uygun hareket etmek şartıyla, dışarıya çıkarılması sorun teşkil edecek başka eşya var ise bunlar üzerinde yasak kararı alabileceği bildirildi²²⁶.

Samsun'da dakik fiyatlarının artmasından ve mısır mahsulünün mahalli ihtiyaca yetersiz kalmasından dolayı Ordu Kazası ve civarından yalnız buğday ve mısır ihracının yasaklanması gerekli hale gelmişti²²⁷. 1891 yılında Trabzon Vilayeti, Canik Sancağı ve Ordu Kazası'ndan dışarıya mısır ve buğday ihracını yasaklamıştı. Samsun iskelesi, yalnızca Canik ve Ordu'nun değil, Anadolu'daki birçok ilin²²⁸ zahire ticaretinin yapıldığı yerd. Zaten bölge ahalsinin başlıca mahsulü mısırdı ve Anadolu'da ihracat derecesinde mısır üretilmemekteydi. Hafif bir kıtlık nedeniyle tüm zahirenin ihracının yasaklanması yerine yalnızca mısır için bir yasak konulması daha yerinde olurdu. Dolayısıyla Trabzon'un koyduğu yasak uygun bulunmamıştı²²⁹. Canik ve Ordu'da mısır ihracı yasaklanmadan önce kontrat yaparak kendini bağlamış olan elinde mısır bulunan tüccarlara bu yasağın uygulanmaması gerekiyordu. Tüccar İzak Fernandez, zahire yasağının getirilmesinden önce, Dersaadet Ticaret Odası'ndan mühürlü olan kontratı olduğunu ifade ederek, yapmış olduğu ticaret sözleşmesi nedeniyle, zahire satışını gerçekleştirebilmesi için süre istemiştir²³⁰.

1891 yılında Trabzon Meclis üyeleri ise bölgenin zahire ihtiyacına dikkat çekerek, ihraç yasağının uygulanması gerektiğini savunmuştur. Giresun'dan Lazistan'a kadar merkez vilayete tabi olan mahaller için 700.000 kile mısıra ihtiyaç olduğu ve yalnızca Lazistan Sancağı'nda mevcut mısırdan başka 300.000 kile kadar mısır sarf olunacağı öngörülmüyordu. Bunun dışında, hasat mevsimine kadar köylerdeki ahali için, yaklaşık 1.000.000 kile raddesinde mısıra ihtiyaç olduğu gibi, şehir ve kasaba halkı için de yaklaşık 1.000.000 kile buğdaya ihtiyaç olduğu anlaşılıyordu. Vilayette, harice zahire veren yerler, Canik Sancağının bazı

²²⁵ BOA, DH.MKT, 1503/76, 12 Nisan 1304 (24 Nisan 1888).

²²⁶ BOA, MV, 30/45, 16 Recep 1305 (29 Mart 1888).

²²⁷ Yıldız, 2013, s. 312.

²²⁸ Samsun, Sivas ve Diyarbakır taraflarındaki zahirenin de ihracatının yapıldığı bir iskele olma özelliğine sahipti. (BOA, DH.MKT, 1902/109, 19 Aralık 1891. 7 Kanunusani 1307).

²²⁹ BOA, DH.MKT, 1896/68, 20 Teşrinisani 1307 (2 Aralık 1891).

²³⁰ BOA, DH.MKT, 1916/88, 16 Kanunusani 1307 (28 Ocak 1892).

kazalarıyla, Ordu Kazası idi. Diğer kazaların mahsulatı ise ahalinin ancak birkaç aylık ihtiyacına kâfi geliyordu. Dışarıdan zahire getirilmek zorunda kalınıyordu. Zahire fiyatları şimdiden artış göstermeye başlamıştı. Buralardan, yalnız buğday ve mısır ihracının yasaklanması ile herhangi bir zarara yol açılmış olmayacak; aksine zahireleri dışarıya satacakları fiyattan daha yüksek bir bedelle dâhilde sarf ederek hem kendileri faydalanmış olacak hem de sıkıntı bertaraf edilmiş olacaktı²³¹. Samsun'da 1891 Kasımı sonunda unun (dakik) çuvalı 30 kuruş artış göstermişti. Mısırın yetersizliğinin mahalli ihtiyaca kâfi gelmemesi ve her sene bölge için Rusya'dan mısır satın alınmak zorunda kalınması, ayrıca hububat fiyatlarındaki artışın da göz önünde bulundurulması istenmişti²³².

Bazen ihraç yasakları içerideki fiyatları olumsuz yönde etkileyerek aşırı düşüşe de sebep olabiliyordu. Bu sefer de bu düşüşten zarar eden gruplar şikâyetçi oluyordu. Bu yasakla ilgili olarak, Ordu kazası aşar mültezimlerinin bazıları tarafından verilen tebligatlar gönderilmişti. Mültezimler fiyatların düşüşünden rahatsızdı. Kilesi 18 kuruşa satılmakta olan mısırın kilesi 10 kuruşa kadar düşmüştü. Mültezimler devletten aşar ihalesini alırken, fiyatlarda bu şekilde bir düşüş yaşanacağını öngörmemişlerdi ve ihracatın yasaklanması gibi bir durum söz konusu değildi. Bölgedeki önceden kontrat yapmış olan tüccarın, yasak kaldırılmazsa zarara uğrayacağını gerekçe olarak göstermelerinin yanında, muhtekirlerin önünü almak için de yasağın kaldırılması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Düşüş yaşanan fiyatlar sonrası mültezimler, bundan sonraki itirazlarını öşür bedelini düşürerek yapacaklarından, devletin gelir kaynağı olan öşür hasılatında sorunlar yaşanacaktı. 1891 senesi hububat ve kendir aşarı bedeli 3.916.000 kûsur kuruş olmuştu ve gelecek sene için bu bedel 5.071.000 kuruş olması beklendiği ifade edilmişti. Mültezimlerin bu beyanlatları üzerine, devletin vergi düşüşleri konusundaki hassasiyeti de eklenince, zahire ihraç yasağı Meclis-i Mahsusça kaldırıldı²³³.

Ordu Kazası'nda bir önceki sene mısır mahsulü istenilen seviyede olmadığı için, Trabzon Vilayeti 25 Haziran 1903'te ahalinin zor durumda bulunmasından dolayı zahire ihracını yasaklamak istemişti. Devlet ise yeni mahsulün alınması zamanının yaklaştığını hatırlatmıştı. Ayrıca, kazada ihtiyaç varken tüccarın elindeki

²³¹ BOA, İ.MMS, 127/5447/3, 14 Teşrinisani 1307 (26 Kasım 1891).

²³² BOA, İ.MMS, 127/5447/2, 16 Teşrinisani 1307 (28 Kasım 1891).

²³³ BOA, İ.MMS, 128/5497/1, 22 Kanunısani 1307 (3 Şubat 1892).

mahsulü dışarıya sevk etmeyeceğini ifade etmişti. Kaldı ki, Ordu İskelesi, içerideki bazı sancakların mahsulatının çıkış noktası idi. Devlet bu sebeplerden ötürü mısır ihracına mahal olmadığını belirterek, yasak konulmasına izin vermemiştir²³⁴.

Bütün Ordu Kazası'nda, 1904 yılındaki kuraklığın etkileri 1905 yılında da etkisini göstermiş, önceki senelere göre mısır mahsulatı çok az olmuştu. Ziraatla uğraşan halk hemen tohumluk alabilmek için müracaatlar yapmışlardı. Merkez kazada bir yılda yeterli gelebilecek mısır miktarı yaklaşık 2.400.000-3.200.000 kıyye civarında iken, esnaf ve tüccar elinde 300.000-400.000 kıyye mısır bulunmaktaydı. Bu miktar kazanın bir buçuk aylık mısır ihtiyacını karşılayabilirdi. Eldeki bu mısır bitince dışarıdan mısır getirilmesi gerekecekti. Bu sebeplerden dolayı, Hamidiye dışında, Ordu Kazası'ndan mısır ihracının Ağustos sonuna kadar yasaklanması kararı, Ordu Kazası idare meclisinde kararlaştırılarak, onaylanması için Trabzon Vilayeti'ne yazılmıştı²³⁵. Trabzon Vilayeti, Ordu Kazası'nın sahilde olduğundan, dışarıdan ithal olunacak un ve zahire ile kazanın ihtiyacını giderebileceğinden, ihraç yasağına gerek olmadığını ifade etmişse de kararı sadaretin yüksek takdirine bırakmıştı²³⁶.

1907 yılında Trabzon Vilayeti'nde zahire fiyatları son derece yükselmiş ve kıtlık derecesine varmıştı. Mısır hasadı eylül ayında yapılmasına rağmen, aylardan ekim olduğu halde bazı mahallerde zahire ihtiyacı baş göstermeye başlamıştı. Bulgaristan ve Rumeli'ye buğday ve arpa ihracı yasaklanmıştı²³⁷. Ancak zaten Trabzon'da buğday ve arpa pek yetişmediği gibi başlıca mahsul mısırdı. Padişahın iradesi üzerine zahire ihraç yasağına mısır buğdayı da dâhil edilmişti²³⁸.

Gümüşhane Sancağı'nda 1908 yılında mahsulat istenildiği derecede olmamıştı. Halkın ihtiyacına yetersizdi. Bir önceki senede kendini gösteren kıtlık artmaya başlamıştı. Yeni mahsul ortaya çıkana kadar, dâhil kazalardan sancak dışına zahire çıkarılmasının yasaklanması istenmişti²³⁹.

²³⁴ BOA, MV, 107/3, 2 Rebiyülahir 1321 (28 Haziran 1903).

²³⁵ BOA, BEO, 2585/193806/2/3, 9 Mayıs 1321 (22 Mayıs 1905).

²³⁶ BOA, BEO, 2585/193806/2/1, 12 Mayıs 1321 (25 Mayıs 1905).

²³⁷ BOA, İ.DH, 1459/27/1/1, 10 Teşrinievvel 1323 (23 Ekim 1907).

²³⁸ BOA, İ.DH, 1459/27/1/2, 11 Teşrinievvel 1323 (24 Ekim 1907).

²³⁹ BOA, DH.MKT, 1236/65/9, 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908).

1909 yılında, Sinop Kasabası'nda ve köylerde zahire kıtlığı yaşanıyordu. Mısır, buğday ve una ihtiyacı olan Sinop ve havalisinden dışarıya zahire ihracının yasaklanması istendi²⁴⁰.

1.4.MISIR TARIMINI YAYGINLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

19. yüzyıl Osmanlı tarımı için bir dizi gelişmelere sahne olan dönemdir. Hayata geçirilmesi ve sonuçları beklentiyi tamamen karşılamasa da bilinçli bir takım politikalar uygulandı ve tarımın çehresi değişmeye başladı. Tanzimat dönemiyle birlikte oluşturulmaya başlanan politikadaki hedefler arasında, tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi, artırılması, dış talebe yönelik tarım ürünleri üretimini teşvik ederek ticaretin dengesinin sağlanması gibi amaçlar bulunuyordu. Tarımsal üretim araçlarının ve yöntemlerinin modernize edilmesi, üreticilerin tarımsal kredi taleplerinin karşılanması amacıyla resmi kredi kurumlarının oluşturulması ve üreticilere eğitim vererek teorik ve pratik bilgiler edinmeleri hedeflenmişti. Tohum, bitki ve hayvan ırklarının ıslahı çalışmaları da bu hedeflerdendi²⁴¹.

1863 yılında İstanbul'da tüm çiftçi ve esnafa açık bir sergi düzenlendi. Serginin amacı, hem ziraat hem de san'at sahiplerinin tanışması, problem tespiti yapmaları ve bunları ilgili yerlere duyurabilmelerini sağlamakla beraber, en iyi mamul ve mahsullerin üretilerek, ziraat, ticaret ve sanayiye canlandırmaktı. Sergilenecek metalar için gümrük ve vergi muafiyeti tanınmasının yanında sergiye kendisi gelmek istemeyenlerin mallarının güvenilir kişilerce gönderilmesi ve bunun her türlü masrafının mal sandıklarınca karşılanması ve Avrupa'da olduğu gibi en iyi mamul ve mahsullere mükâfatlar verilmesi kararlaştırılmıştı. 1863 yılının Şubat ayında düzenlenen serginin yeri Sultanahmet'ti. 3.500 kilometrekarelik bir alanda gerçekleştirilen sergide 10.000'den fazla madde sergileniyordu. Bu maddelerin içinde ilk sıralarda zirai ürünler sergileniyordu. Değişik mahallerden getirilen 212 buğday, 247 çavdar, 101 mısır, 92 pamuk ve 42 pirinç mahsulleri fiyatlarıyla beraber sergilenmişti²⁴².

Trabzon Vilayeti'nin zirai mahsulatının en başında gelen ürün, mısır ile tütündür. Tüm vilayet dâhilinde üretilen mısır, arazinin uyumluluğu sebebiyle en

²⁴⁰ BOA, BEO, 3547/265952/2, 18 Rebiülahir 1327 (9 Mayıs 1909).

²⁴¹ Baskıcı, 2005, s. 126,127.

²⁴² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 444

çok Çarşamba, Fatsa, Ordu Kazalarında üretilmekteydi. Vilayet ahalsinin büyük kısmı, mısır unundan yapılan ekmekle beslenmekteydi. Mısır unundan yapılan ekmeklerin, buğday unuyla pişirilen ekmekler kadar besleyici olduğu, yapılan tahliller neticesinde anlaşılmış ve vilayetin arazisinin mısır ziraatına daha elverişli olduğundan, bu bitkinin üretiminin geliştirilmesi arzu edilmiştir²⁴³.

İngiliz konsolosu W. R. Holmes'ın 1847'deki raporuna göre, Batum'da Hint mısırına talep artmıştı. Bölgedeki bataklık ormanlarının bir kısmının kesilmesi ve tahliye edilmesiyle mısır tarlaları için yer açılabilirdi. Holmes, ayrıca, mısırın köylü için çok daha kârlı olmasından dolayı bölgedeki pirincin yerine geçeceğini öngörmüştür²⁴⁴.

Merkezi hükümet ülkedeki mısır ekimini ve verimliliğini artırmak için çeşitli yollara başvuruyordu. Bunlardan birisi de Amerika'dan farklı, verimli hibrit mısır tohumu getirterek bunun ekiminin yapılmasını sağlamaktı. Ticaret ve Ziraat Nezareti, 1886 yılında, Washington elçiliği aracılığıyla Amerika'dan mısır buğdayı sipariş etmişti. Mısır buğdayının bedeli 234 dolar olarak belirlenmişti. Mısırın her bir adedi 5 frank 23 sent üzerinden hesaplanmıştı. Mısır buğdayının ücreti 5.000 kuruşu aştığından, ödemesinin yapılması için izin istenmişti²⁴⁵. Sadrazam Kamil Paşa, ücretin Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından ödenmesine izin verildiğini ifade etmiştir²⁴⁶.

1890'lı yıllarda Macaristan'dan 2 ton mısır tohumu alındı. Bunun bir kısmı Trabzon'a gönderildi. Masrafları Ziraat Bankası'ndan karşılanarak, bu bitki türü bölgede ıslah edilmeye, verimliliği artırılmaya çalışıldı. Macar mısırının taneleri daha küçüktü ve bitki 50 günde yetişiyordu. Soğuğa dayanıklı olduğu için yüksek kesimlerde de yetiştirilebiliyordu. Boyu fazla uzamadığı için rüzgârdan da çok etkilenmiyordu²⁴⁷.

1892 yılının sonunda mısır ıslah çalışmaları için Napoli ve Peşte'den tohumluklar getirtilerek mısır türlerinin iyileştirilmesi amaçlanmıştı. Devletin, üretim çiftlik ve tarlalarında ektirmek için getirttiği mısırın miktarı, 500 kg

²⁴³ *Trabzon Vilayet Salnamesi 1902*, (Haz. Kudret Emiroğlu), Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, C. XIX, 2018, s. 193.

²⁴⁴ Şaşmaz, 2014, s. 172.

²⁴⁵ BOA, İ.DH, 985/77757/1, 25 Mart 1302 (6 Nisan 1886).

²⁴⁶ BOA, İ.DH, 985/77757/2, 1 Nisan 1302 (13 Nisan 1886).

²⁴⁷ Kaynar, 2016, s. 23.

tohumluk dore(?) ile şekler(?) cinsinden 1000 kg, cinovantu(?)²⁴⁸ cinsinden 1.000 kg idi. Bu mısırların dökülmesini engelleyecek, zayi olmaması için rutubette bozulmayacak şekilde korunaklı sandıklarla getirilmesi istenmişti²⁴⁹.

1905 yılında Amerika'daki mısır türlerinin bütün çeşitleri ve bir miktar pamuk tohumunun satın alınması kararlaştırılmıştı. Burada Amerikan mısırının her türünün istenmiş olması çok dikkat çekicidir. Mümkün olduğu kadar çok çeşit mısır getirilmesi ve özelliklerine, iklim ve toprak özelliklerine verimli mısır çeşidi üretilmeye ve geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu tohumların ihtiyacı olan yerlere gönderilmesi için ödenmesi gereken ücret 3.400 kuruştur. Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'nce, bu ücretin, Ziraat Bankası'ndaki, çiftçilere faydalı bitkiler verilmesi için ayrılan 50.400 kuruşluk miktardan tahsis edilmesi planlanmıştı²⁵⁰.

Merkezî hükümetin çalışmalarının yanı sıra Trabzon Vilayeti de mısır ziraatının geliştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Gümüşhane ahalisine mısır ve arpa ziraatı yaptırılması önerisi üzerine harekete geçildiği görülmektedir. Ahaliye ekmeleri için acilen 30.000 kile arpa, 10.000 kil mısır darısı ve 6.000 okka da tohumluk patates alınması kararlaştırıldı. İhtiyaç sahipleri için önceden 10.000 kile arpa ve buğday ile 5.000 kile mısır darısı ücretinin karşılanmasına izin verilmişti. Ancak buğdayın ziraat mevsimi geçtiğinden, 5.000 kile buğdaya bedel olarak 10.000 kile arpa verilmesi düşünülüyordu. Böylece vilayete verilecek tohumluk miktarı 15.000 kile arpa, 5.000 kile mısır ve 6.000 okka patates şeklinde olmasına karar verildi²⁵¹.

1907 yılında mısır buğdayı ziraatının yaygınlaştırılması için, Kastamonu Vilayetindeki halka 2.000 kile mısır dağıtılması kararlaştırıldı. Mısırın satışının yapılması için 50.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Orman Maadin ve Ziraat Nezareti, bütçelerinde bu miktara karşılık gelecek meblağ olmadığı için, Ziraat Bankası'nın 319 yılı sonu gelirinden, genel ziraat giderleri için ayrılan kalemden ödenmesi uygun görüldü²⁵². Banka tarafından ödenmesine karar verildi²⁵³.

²⁴⁸ Orijinal yazım şekilleri belgede geçmediğinden, bu mısır türlerinin tespiti sağlanamamıştır.

²⁴⁹ BOA, HR.TH, 125/104, 30 Teşrinisani 1308 (12 Aralık 1892).

²⁵⁰ BOA, ŞD, 1222/24/1, 30 Nisan 1321 (13 Mayıs 1905).

²⁵¹ BOA, DH.MKT, 198/97/13/2, 22 Şubat 1309 (6 Mart 1894).

²⁵² BOA, BEO, 3012/225837/1, 1 Mart 1323 (14 Mart 1907).

²⁵³ BOA, BEO, 3097/232218, 24 Haziran 1323 (7 Temmuz 1907).

2. BÖLÜM

19. YÜZYILDA KARADENİZ BÖLGESİ'NDE MISIR TİCARETİ

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE AVRUPALI DEVLETLER ARASINDA MISIR TİCARETİ

Avrupalı devletler için Rusya, Romanya ve Anadolu hububat deposu idi²⁵⁴. Tuna ise zahire ticaretinde oldukça önemli bir yere sahipti. Öyle ki Tuna Vilayeti'nin güneyinde üretilen zahire, Tuna iskeleleri ve limanlarına gelmeden, özellikle Varna ve Balçık iskelelerinden Avrupa veya Karadeniz'in çeşitli limanlarına gönderiliyordu. Varna ve Balçık iskelelerinden Avrupa ve Karadeniz'e gönderilen zahire, yılda tahmini 6.000.000 kile civarındaydı. 1873-1876 yılları arasında Sünne kolundan ihraç edilen toplam buğday miktarı 15.073.814 quarter²⁵⁵ iken, toplam mısır miktarı 27.791.011 quarter; Çavdar 3.709.071 ve arpa 16.192.748 quarter idi ²⁵⁶. Biraz geriye gidip baktığımızda Aşağı Tuna'da beş büyük vapur kumpanyasının bölgede etkin rol oynadığını görmekteyiz. Bu kumpanyalar İngiltere Greco-Oriental, Mesajeri, Lloyd, Avusturya Tuna Nakliyat Kumpanyası ve Rus Kumpanyası idi. Bölgede faaliyette bulunan tüm buharlı nakliyat kumpanyalarının bölgeden ihraç ettiği başlıca ürünler arasında buğday, un, mısır, arpa, çavdar gibi tahıllar bulunmaktaydı²⁵⁷.

Tablo 2: 1847-1853 Yılları Arasında Osmanlı Memleketlerinden İngiltere'ye Yapılan Mısır İhracatı (Quarter)

Seneler	Türkiye	Eflak-Boğdan	Suriye	Mısır	Toplam
1847	272.062	380.990	1.387	67.077	721.516
1848	147.349	217.366	-	6.518	371.233
1849	280.730	274.504	8.565	12.767	576.566

²⁵⁴ Aygün, 2016, s. 404.

²⁵⁵ Bir ağırlık birimidir. 1 quarter=12.70058636 kg, 1 kg=0.078736522208885 quarter.

http://www.gowebtool.com/unit-conversion/weight/info.php?unit=quarter_uk (24.09.2019).

²⁵⁶ İlhan Ekinci, *Tuna Nehri'nde Diplomasi Oyunları (1856-1883)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2014, s. 83, 292.

²⁵⁷ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet: Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 205.

1850	195.878	145.028	7.550	71.808	420.264
1851	283.973	454.592	9.615	127.692	875.872
1852	138.314	626.714	337	71.589	836.954
1853	334.864	373.790	800	36.998	746.452

Kaynak: Mübahat Kükükoğlu, Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850), s. 351.

İngiltere'ye bu yıllar arasında en fazla mısır ihracının Eflak ve Boğdan'dan yapılmış olduğu görülmektedir. 7 yılda bu bölgeden İngiltere'ye 2.472.954 quarter mısır ihraç edilmiştir. Türkiye'den ise bu süre zarfında İngiltere'ye ihraç miktarının 1.653.170 quarter olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Osmanlı Devleti'nden İngiltere'ye Gönderilen Tahılların Toplam İhracat Payı İçerisindeki Yüzdeler Değeri

	Mısır	Buğday	Arpa	Toplam Hububat
1860-62	17.4	9.3	7.6	34.5
1880-82	3.0	2.0	2.3	9.5
1900-02	5.5	1.4	22.0	33.8
1910-12	1.2	1.8	19.0	24.2

Kaynak: Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, C. I, s. 62.

1860-62 yıllarında İngiltere'ye ihraç edilen mısır, buğdayın hemen iki katı oranındaydı. 1880'den sonra İngiltere'ye yapılan ihracatta, mısır ve buğdayın ihracat payının bir hayli düştüğü gözlemlenmektedir. Buğday ve mısırın ihraç payının 1900'lü yıllarda da düşerken, arpanın ihracat payı artmıştır.

Fransa'ya yapılan toplam hububat ihracatının yıllar içerisindeki payı ise şöyledir: 1840-42 yıllarında %2.3, 1860-62 yıllarında %10.9, 1880-82 yıllarında %20.0, 1900-02'de %4.0 ve 1910-12'de ise %2.0²⁵⁸.

1880-82 yılları arasında Almanya'ya yapılan ihracat içinde toplam hububat payı %41.4 idi. Bu %41.4'lük hububat payının %32.6'sı mısırdan oluşmaktaydı. Almanya'ya bu yıllarda ihraç edilen hububattaki en büyük payın mısıra ait olduğu görülmektedir. 1890-92 yıllarında ise Almanya'ya yapılan ihracatta toplam hububat

²⁵⁸ Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, C. I, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 63.

payı %60.9 iken bunun yalnızca %2.8'i mısıra aittir. Bu yıllarda Almanya'ya ihracı yapılan ve %40.9'luk bir paya sahip olan ürün çavdardır. 1900-1902 yıllarında, Almanya'ya yapılan hububat ihracında büyük bir düşüş göze çarpmaktadır. Yapılan ihracat içindeki toplam hububat payı %11.4'tür ve bunun %2.6'sı mısır, %2.2'si çavdardan ibarettir. 1880'li yıllardan bu yana Almanya'ya yapılan ihracatta bir payı olmayan fındık ve fıstık ise 1900-1902 yıllarında ihracatta %3.7 paya sahip olmuş ve bu pay 1910-12 yıllarında %7.0'ye yükselmiştir²⁵⁹.

İtalya'ya 1900-1902 yıllarında yapılan hububat ve meyve oranı %12.8 idi²⁶⁰. Bu yıllarda Rusya'ya yapılan ihracat kalemlerinde hububata rastlamamaktayız. Rusya zaten hububat yönünden çok zengindi. Osmanlı Devleti Rusya'dan hububat ithalatı yapmaktaydı.

Tablo 4: Rusya'dan Çeşitli Yıllarda İthal Edilen Mallar İçerisinde Hububat ve Un Miktarının Yüzdeleri

	Buğday	Toplam Hububat	Un
1840-42	59.3	60.9	-
1859-61	51.2	55.8	7.2
1882-84	17.0	19.0	16.7
1900-02	3.1	3.1	13.6
1910-12	4.1	4.1	13.2

Kaynak: Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, C. I, s. 63.

Başta İngiltere olmak üzere sanayileşen Avrupalı devletler hububat ihtiyacı konusunda çevre ülke ve devletlere doğru bir yayılma göstermişlerdi. İngiltere gibi topraklarından hububat ekiminden gittikçe vazgeçen ülkeler Avrupa'nın yakın coğrafyasında ürün yetersiz olduğunda sömürgelerine doğru genişlemekteydiler. Avrupa'nın yakın coğrafyası fiyatlar konusunda Avrupa sisteminin bir parçası haline geldikçe, daha ucuz işçilik ve fiyatlar sebebiyle sömürgelere gidişin arttığı görülmektedir. Mısır başta olmak üzere sanayileşmiş ülkelere ihraç edilen hububatın oran ve çeşitliliğini yalnızca Avrupa'nın ihtiyaçları belirlemiyordu. Başta Rusya olmak üzere Tuna ve Karadeniz havzasında ürünün bol ya da kıt oluşu da etkiliydi. Kaldı ki Osmanlı piyasaları da Boğazların ve Karadeniz havzasının serbest ticarete açılmasıyla birlikte asırlardır teamül haline gelmiş hububat temini

²⁵⁹ Pamuk, 1995, s. 63.

²⁶⁰ Pamuk, 1995, s. 64.

gelenekleri önce ciddi anlamda sarsılmıştı. Ancak sancılı bir dönemden sonra uluslararası fiyatlara uyum sağlayan Osmanlı pazarları, başta Karadeniz bölgesi olmak üzere havzadan hububat temin etmeye devam etmişti.

2.1.KARADENİZ'DE AVRUPA DEVLETLERİ İLE MISIR TİCARETİ

1838 Baltalimanı Antlaşması ile birlikte İngiliz tüccarlar yerel tüccarlardan daha avantajlı koşullarda ticaret yapma şansına sahip olmuştu²⁶¹. Osmanlı Devleti Tanzimat devrinde, mezkûr antlaşma ile birlikte serbest ticaret ilkelerini benimsemeye çalıştı. Ancak devlet geleneksel dönemdeki provizyonizm gibi önce kendi ihtiyaçlarını giderdikten sonra hububatın yurt dışına satılmasına ve götürülmesine izin vermek istiyordu. Tabii ki bu uyum süreci gerektiriyordu. 1848 yılında, İngiltere elçisi Strafort Canning, İngiltere tüccarının, Rusya'dan aldığı 17.455 kile kokorozu, Karadeniz üzerinden Akdeniz'e geçirmesi için Osmanlı Devleti'nden izin istemişti. Rusya'dan Akdeniz'e mısır taşıyan geminin adı Emerald, kaptanı William Klayk'tı²⁶². Yine İngiltere tüccarları kaptan Ricard Turavaraz kaptanlığında David adlı gemi ile İbrail'den yükledikleri kokorozu Akdeniz' götürmek için izin istemişlerdi²⁶³. Rusya'dan alınmış hububatı Akdeniz'e veya kendi ülkesine götürmek isteyen İngiliz tüccarlarına -eskiden eğer İstanbul'da buğday ihtiyacı varsa izin verilmez, yükü İstanbul'da boşaltılırdı- izin vermek istenilmediği veya elçiliğin böyle bir duruma mahal vermemek için transit geçiş izni talep ettiği anlaşılıyor.

1854'te Karadeniz'in Rumeli iskelelerinden Akdeniz'e zahire gönderilmesi yasaktı ve İstanbul kıtlıkla mücadele ediyordu. İstanbul'a Anadolu sahillerinden zahire getirilmeye çalışılıyordu. Buralarda hububatın bol olmasından dolayı, İstanbul'un ihtiyacını karşılayabilecekti. Tüccarın kuvvetli kefile bağlanarak, elindeki bütün hububatı dışarıya çıkarmadan İstanbul'a getirmesi isteniyordu. Zahire yasağı, tüccarları zarara ve halkı da zor durumda bırakıyordu. Yasak kaldırılarak İstanbul'a zahire getirilmesine izin verilmediği takdirde Karadeniz'deki mısır dışarıya satılabilir, İstanbul'un iâşe sıkıntısı daha da

²⁶¹ Cüneyt Dumrul, Yasemin Dumrul, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2014, s. 161.

²⁶² BOA, A.DVN.DVE, 16/37/1, 18 Ramazan 1264 (18 Ağustos 1848).

²⁶³ BOA, A.DVN.DVE, 16/45/1, 9 Şevval 1264 (8 Eylül 1848).

artabilirdi. Daha öncesinde tüccarlar, kar kış demeden, korkuyu bir yana bırakarak İstanbul'a hububat, zahire, pirinç ve dakik götürmek için gelen gemilere mallarını yüklenmiş ve eşyanın iskelede nakle hazır olduğu sırada yasak getirilmiş, tüccar zarara uğramıştı. Tüccarlar, İstanbul'a satış yapılmasına ruhsat verilmesinin yanında, tekrar yasak gelirse bir zarara uğramayacaklarının teminatını istemekteydiler. Tüccarların dikkat çekmek istediği başka bir konu ise, bu nakliyatla Osmanlı gemilerinin Karadeniz'de gidip gelmediği, Avusturya kumpanyalarının etkin olduğuydu. Bölgedeki zahire yabancı kumpanyalara satılmakta veya onlar aracılığı ile nakledilmekteydi. Bu ise devletin denetim ve kontrol mekanizmasını da azaltıyordu. Samsun, Sinop ve İnebolu hattında faal olan Nemçe vapur kumpanyası, yalnızca kendi anlaşma yaptığı tüccarlardan hububat almaktaydı. Elllerinde hububat olup İstanbul'a göndermek isteyen tüccarlardan bazıları, elinde kalmasından bazıları da yüksek masraf yaptıkları gerekçesiyle şikâyet ediyorlardı. Dolayısıyla Avusturya kumpanyasının anlaşma yapmadığı tüccarlar, İstanbul'a hububat gönderemiyordu. Tüccarlar, yabancı vapur kumpanyaları elçiliklerine baskı kurularak, nöbetleşe olarak yerel tüccarın hububatını almalarını istiyorlardı. Adı geçen iskeleler, şimdilik İstanbul'un kileri durumunda olduğundan, hisselerine göre de mal alınabilirdi. Bâb-ı Ali, bu kumpanyaların elçiliklerine gerekli notaları vererek yerel tüccarın hububatının İstanbul'a taşınmak üzere yabancı kumpanyalarca alınmasını sağlayabilirdi. Hayriye tüccarından Süleyman Hacı İbrahimzade ve Osman Remzi, tüccarın durumunu ve zararını bu şekilde aktarmış ve kumpanyaların, devlet tarafından tembihlenmesini istemişlerdi. Süleyman Ağa'nın elinde İstanbul'a gönderilmek üzere kokoroz, pirinç ve fasulye bulunurken, Osman Remzi Efendi'nin elinde hinta, dakik ve fasulye bulunuyordu²⁶⁴.

1891 yılında Almanya, Osmanlı Devleti'ne daha düşük bir gümrük vergisi koyarken, Rusya'dan Almanya'ya gelen mallar için %50 gümrük vergisi almaktaydı. Tüccarlar İstanbul'daki Alman konsolosluğundan gümrük tezkerelerinin yanında, Almanya'ya götördükleri eşyanın ve hububatın Osmanlı ürünü olduğuna dair onaylı bir belge alıyorlardı. Bu belge ile mallarını Almanya'ya götürüyorlardı. 1891 yılının Aralık ayı başlarında, Nemlizade Biraderlerden Mehmed Şükrü Ordu, Ünye ve Samsun'dan İngiliz bandıralı Coşova Nikolson(?)

²⁶⁴ BOA, A.DVN, 96/27, 7 Recep 1270 (5 Nisan 1854).

vapuru ile 2.050 ton mısırı Hamburg'a göndermişti. Ancak mısır Hamburg'a ulaştığında, mısırın Osmanlı ürünü olduğuna dair belgeler Almanya tarafından yetersiz görülmüş ve izin verilmemişti. Trabzonlu tüccar, mahallinde Alman konsolosluğu bulunmadığı için elindeki belgesini Almancaya çevirtmekle yetinmişti. Nemlizade Mehmed Şükrü, dilekçesinde Hamburg'taki müşterisi ile yükünün satılmasına ilişkin anlaşma imzaladığını, müşterisinin zarara uğraması durumunda kendisinin de zarara uğrayacağını belirtmişti. Almanya 2.050 ton mısırı kabul etmezse çok büyük zarara uğrayacağını ifade ederek feryat etmekteydi. Mehmed Şükrü dilekçesinde yükümlülüklerini yerine getirdiğini, önceden Osmanlı'dan dışarıya ihraç ettiği malların gümrük tezkeresi ile Alman konsolosluğundan alınan onay ile kabul edildiğini eklemekteydi. Ayrıca Ordu, Samsun ve Ünye'de Alman konsolosluğunun bulunmadığını onay almanın zaten sorun teşkil ettiğini belirtmekteydi. Onayın İstanbul'daki Alman konsolosluğundan alınmasını talep etmekte ve konsolosluğa gereken bilginin verilerek ticaret hukukunun korunmasının sağlanmasını istemekteydi²⁶⁵. Bu yaşanan durum, Almanya ile ilgili bürokratik bir işlem problemi olabileceği gibi, Almanya'nın kaçakçılığa karşı aldığı bir önlem de olabilir. Almanya, Osmanlı tüccarlarının, yüksek gümrük vergisi istenen Rusya'dan mısır alıp, Osmanlı hububatı diye Almanya'ya satmaya çalışabileceği fikrini göz önünde bulundurarak, onayın Alman konsolosluklarından verilmesi konusunda hassasiyet göstermiş olması muhtemel gözükmektedir.

2.2.KARADENİZ LİMANLARINDA MISIR İTHALAT VE İHRACTI

Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmişti. Bu antlaşmayla Karadeniz uluslararası ticarete açılmış oluyordu. Bu süreç, 1784 yılında Avusturya, 1802 yılında İngiltere ve Fransa, daha sonraları ise diğer küçük Avrupa devletlerinin de Karadeniz'de ticaret yapma hakkı elde etmesiyle devam etti. Sürece nihai bir belirginlik sağlayan gelişme ise 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Edirne Antlaşması'nın 7. Maddesi ile ilgiliydi. Bu maddeye göre Karadeniz ve Akdeniz boğazları Rus ticaret gemilerine açık olduğu gibi, Osmanlı ile savaş halinde olmayan devletlerin de Rus limanlarına gelip giderek ticaret yapma hakkı olacaktı. Kırım Savaşı ve Avrupa

²⁶⁵ BOA, HR.H, 64/12/2, 29 Cemazeyilevvel 1309 (31 Aralık 1891).

ticari yayılımı Güney Karadeniz şehirlerini yeni bir gelişimin içine sokarak, ticaret hacimlerinde artışı da beraberinde getirdi. Belirgin olarak Trabzon üzerinden gözlemlenen bu süreç, başta Samsun olmak üzere diğer liman şehirlerinin de yavaş yavaş önem kazanmasını sağlayacaktı²⁶⁶.

Trabzon, Avrupa ile Orta Asya arasında önemli bir ticari geçiş noktasıydı. İstanbul, Rumeli ve Karadeniz limanlarına tütün, fındık, mısır, keten, kenevir, balmumu, fasulye, balık, tuz, gümüş, bakır, kereste, gemi direkleri gönderiyordu. İstanbul, Kırım limanları, Eflak ve Boğdan'dan ise pamuklu kumaş, madeni eşya, kâğıt, tahıl, işlenmiş madde ve gıda maddeleri Trabzon'a getirilen emtialar idi. Kinnier, Trabzon'un ithal ürünlerini sayarken Kırım ve Mingrelya'dan mısır ithal edildiğini belirtmektedir. Hamilton, mısır, fasulye ve bakırın yanında keten ve kenevirin de bu bölgede bulunduğunu, Trabzon Paşasının belirtilen ürünlerin önemli bir kısmını İstanbul'a gönderdiğini ifade etmektedir. Mısır, hem şehir içinde Kapan-ı Dakik'te satılarak bölgede tüketilmekte hem de ürün iyi olduğu takdirde tüccarlar tarafından İstanbul'a gönderilmekteydi²⁶⁷.

Trabzon ticaretinde 1860'ların sonunda gerileme yaşanmaya başlamıştı. Ancak bu, genel anlamda Karadeniz ticaretinin veya özelde güneydoğu kıyısındaki Osmanlı limanlarının ticaretinin sönükleşmesi anlamına gelmiyordu. Gerçekte, Samsun, Giresun ve Rize gibi diğer limanlardaki ticaret, zaman zaman görülen aksaklıklara karşın derece derece artmaktaydı. Avrupa'nın Osmanlı tarımına olan talebinden dolayı açılan bu limanlar, talep sürdüğü ve Osmanlı üretimi arttığı sürece büyüdüler. Bu limanlar Osmanlı pazarlarının çıkış noktalarıydı. Düzgün yollarla Anadolu'nun verimli bölgelerine bağlanmışlardı. Trabzon Vilayeti'ne bağlı Canik Kazası'nın limanı Samsun'du. Samsun'un iç bölgeleri başta tütün ve mısır olmak üzere tarıma son derece elverişliydi. 1838 Balta Limanı Anlaşması'yla Osmanlı Devleti, tarımsal ürünler üzerindeki tekeli kaldırdığında, Canik bölgesi Avrupa pazarına açılmıştı. Ayrıca, İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerin 1846'dan sonra kısıtlayıcı tahıl yasalarını kaldırmasıyla birlikte, Avrupa'nın, Samsun'a ve mısır üretimi yapan diğer bölgelere ilgisi daha da yoğunlaştı ve bu sayede bölgenin

²⁶⁶ Özgür Yılmaz, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar, 2014, s. 58.

²⁶⁷ Yasemin Nemlioğlu Koca, "19. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar, 2016, s. 180,182.

ihracat hacminde önemli artışlara yol açtı. Örneğin 1842’de İngiltere’ye yapılan toplamda 147,310 poundluk ihracatta tütün ve mısır başta geliyordu²⁶⁸.

1841 yılı İngiliz raporlarına göre Canik’e gelen buharlı gemilerin getirdiği mallar arasında: petrol, çelik tırpan, kumaş, tuz ve buğday yanında mısır da vardı²⁶⁹. Ancak bu mısır Osmanlı sularında küçük kabotaj yapabilen yabancı şirketler tarafından Osmanlı pazarının ihtiyacına binaen yine Karadeniz havzasından getirilmekteydi.

Samsun’da 1841 yılında 121.000 sterlin olan ihracat 1849’da 280.000 sterline yükseldi. 1842’de 122.000 sterlin olan ithalat ise 1852’de üç kat artarak 329.000 sterline yükselmişti. Bu yükselen ticarete ihraç mallarını başta tütün olmak üzere mısır, un ve bakır, ithal mallarını ise İngiliz manifaturaları, kahve ve tuz oluşturuyordu²⁷⁰.

1842 yılında komşu bölgelerde mısır mahsulünün iyi olduğunu belirten İngiliz konsolosu, alt sınıfların bu tahıl üzerine yaşadığından, bölgeye gelen mısırla birlikte fiyatların düşmesinin çok fazla sefaleti ortadan kaldırdığını belirtmiştir²⁷¹.

Tablo 5: İngiliz Konsolosu Stevens’in Raporlarına Göre 1842 yılında Tuna ve Rusya’dan Trabzon’a Gelen Hububat Miktarı

Tahıl	Miktar (kg)
Buğday	110.000
Mısır	35.000
Arpa	30.000

Kaynak: Musa Şaşmaz, *Trade Reports Of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 112.

1848 yılında, mısır mahsullerinin ülkenin her yerinde bol ürün verdiğini aktaran İngiliz konsolos Stevens, Avrupa talep ettiği takdirde, vilayetin Avrupa’ya, ilkbaharda büyük miktarda ihracat yapabileceğini ifade etmiştir. Yeni mahsuller

²⁶⁸ A. Üner Turgay, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quartaert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 62.

²⁶⁹ Osman Köse, “Canik’in Osmanlılara Geçişi ve Canik’te İktisadi Hayat”, *İlk Çağdan Cumhuriyet’e Canik*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2011, s. 103.

²⁷⁰ Yılmaz, 2014, s. 61.

²⁷¹ Şaşmaz, 2014, s. 112.

ekildikten sonra geriye kalan mısırın da normal değerinin altında satılmasının akıllıca olacağını belirtmiştir²⁷².

Tablo 6: 1848 Yılında Trabzon'a Gelen Hububat Miktarı

Tahıl	Miktar (Quarter)
Buğday	3.325
Mısır	1.125
Arpa	600
Yulaf	300

Kaynak: Şaşmaz, 2014, s. 178.

Tablo 7: İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1869-1873 Yılları Arasında Trabzon'dan Vapurlarla Yapılan Mısır İhracatı

	Mikat (1/2 Quarter)	Değer (£)
1869	1.777	588
1870	1.299	649
1871	-	-
1872	2.674	1.337
1873	11.408	5.704

Kaynak: Şaşmaz, 2014, s. 510.

1879 yılında Trabzon'dan ihraç edilen mısır 46.225 pound iken, fındık ve ceviz 27.156 pound; 1880 yılında ihraç edilen mısır 7.075 poundken fındık ve ceviz 47.104 pound değerindeydi.²⁷³ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkileriyle, sonraki yıllarda, transit ticaretin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Mısır ihracatında bu yıllarda düşüş gözlemlenmiştir. Ancak fındık üretiminde aksi söz konusudur²⁷⁴.

1890 yılı öncesi dönemde Anadolu'nun dördüncü büyük limanı olan Trabzon, sadece küçük miktarlarda tahıl ihraç ediyordu. Temel gıda ihtiyacını ithal mısır ve ithal buğdayla sağlaması açısından tekti²⁷⁵.

²⁷² Şaşmaz, 2014, s. 178.

²⁷³ Koca, 2016, s. 181.

²⁷⁴ Kaynar, 2016, s. 39.

²⁷⁵ Quataert, 2008, s. 160.

Cuinet, 1889 yılında Ünye'den dışarıya satılan mısır miktarının 90.000 kile olduğunu aktarmaktadır. Aynı yıl Fatsa'dan gerçekleştirilen ihracattaki mısır miktarı ise 140.000 kile idi²⁷⁶.

Cuinet'in Samsun Limanından yapılan ihracat ile ilgili aktardığı verilere göre, 1890 yılında, İngiltere'ye 140.200 kg, Avusturya'ya 1.222.900 kg, Fransa'ya 4.314.700 kg, Yunanistan'a 364.700 kg, İtalya'ya 967.400 kg, Mısır'a 621.700 kg ve Türkiye'ye 1.324.300 kg mısır gönderilmişti. Samsun'dan yapılan bu mısır ihracının toplam değeri 895.000 frank idi. 1890 yılında Trabzon limanından ihraç edilen mallar arasında, toplamda 278.000 frank değerinde mısır bulunuyordu. İngiltere'ye 23.320 frank, Almanya ve Avusturya'ya 242.100 frank ve Türkiye'ye 12.580 frank değerinde mısır ihraç edilmişti²⁷⁷.

Ordu iskelesinde 1898 yılında yapılan ihracat 10,518948 kuruş değerindeydi. İhracatı yapılan mallar içerisinde 3,334760 kuruş ile fındık, 2,217600 kuruş ile mısır ve 2,059200 kuruş ile fasulye öne çıkıyordu²⁷⁸.

1898 senesinde Trabzon iskelesinden ihracatı yapılan hinta ve mısır buğdayı 4.778.600 kilo iken kıymeti 2.122.516 kuruştı. Aynı senede bu iskeleden ihracatı yapılan fındık ise 4.291.300 kilo iken değeri 19.736.640 kuruştı²⁷⁹.

Tablo 8: 1902 Tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine Göre 1899 Yılında Vapur ve Yelken Gemileriyle Yapılan Ticaret

Liman İskele	Eşyanın türü		Kıyye	Kuruş
Trabzon	Hinta, mısır buğdayı	İhracat	2.729.000	1.213.960*
	Fındık	İhracat	3.581.000	10.928.830*
Rize	Mısır Buğdayı	İhracat	5.600.000	2.217.600
	Kabuklu fındık	İhracat	280.000	772.200
	İç fındık	İhracat	448.000	2.562.560
Giresun	Mısır ve arpa	İthalat	988.870	434.720
	Kabuklu fındık	İhracat	2.209.140	6.804.006
	Ayıklanmış fındık	İhracat	2.680.730	14.154.250

²⁷⁶ Cuinet, 1892, s. 114, 116.

²⁷⁷ Cuinet, 1892, s. 95.

²⁷⁸ Aygün, 2016, s. 330.

²⁷⁹ TVS, 1902.

Ordu	Buğday	İhracat	9.119.000	6.419.600
	Mısır Buğdayı	İhracat	14.462.000	6.365.920
	Arpa	İhracat	4.501.000	2.574.440
Samsun	Fındık	İhracat	704.400	495.880
Tirebolu	Fındık	İhracat	375.000	990.000
	Fındık içi	İhracat	62.500	357.500

Kaynak: TVS, 1902. *Lira 100 kuruştur.

Mısır, Fasulye ve arpa ve de diğer mahsulat, bu yılda Trabzon'da pek az yetişmişti. Bu nedenle önceki seneye göre ticarete azalmış olduğu görülmektedir. İskelelerin tümünde fındık ihracatı ön plana çıkmaktadır. Çürük fındık dahi ihraç olunan metaldendir.

1900'lü yılların başlarında, her ülke Trabzon Vilayeti'nden kendine özgü ürünler alıyordu. Fransa, 3.000 tondan fazla yumurta, yağlı tohumlar ve kuru sebze ithal ediyordu. İngiltere, arpa, mısır ve yulaf alıyordu. Almanya ise tütün ithal ediyordu²⁸⁰.

Tablo 9: 1900 Yılında Trabzon Vilayeti'nde Bazı Liman ve İskelelerden Vapurla Yapılan İthalat ve İhracat

Liman iskele	Eşyanın türü		Kıyye	Kuruş
Samsun	Mısır buğdayı,	İhracat	19.194.000	8.655.680
	çavdar			
Rize	Kokoroz, hinta	İthalat	3.353.560	1.676.780
Giresun	Arpa, mısır	İthalat	960.500	422.400
	buğdayı			
	Fındık	İhracat	4.192.820	7.563.820
	(ayıklanmamış)			
	Fındık içi	İhracat	3.357.350	11.817.872
Ordu	Mısır buğdayı	İhracat	10.000.000	4.400.000
	Fındık	İhracat	1.000.000	1.804.000
	(ayıklanmamış)			
	Fındık içi	İhracat	250.000	880.000

Kaynak: TVS, 1902.

²⁸⁰ Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Pera, İstanbul, 1999, s. 581.

Tablo 10: 1902 Senesinde Trabzon Vilayeti'nin İskelelerindeki İhracat ve İthalat

Limani, iskele	Eşyanın türü		Kıyye	Kuruş
Trabzon	Hınta, mısır buğdayı, arpa, erz	İthalat	9.667.500	5.280.575
	Hınta, mısır buğdayı, arpa, dakik	İhracat	1.859.000	1.202.700
	Fındık	İhracat	4.387.000	15.256.000
Samsun	Buğday	İhracat	2.442.000	1.649.500
	Arpa ve Çavdar	İhracat	3.725.500	1.997.650
	Dakik	İhracat	11.378.000	11.520.000
	Mısır buğdayı	İhracat	3.462.000	1.740.600
	Tütün	İhracat	8.767.000	87.979.950
Rize	Mısır buğdayı ve hınta	İthalat	4.618.000	2.075.000
Giresun	Arpa ve mısır buğdayı	İthalat	1.350.000	630.000
	Fındık (ayıklanmamış)	İhracat	2.989.500	7.399.000
	Fındık içi	İhracat	3.263.000	13.315.200
Ordu	Mısır buğdayı	İhracat	3.000.000	3.375.000
	Fındık (ayıklanmamış)	İhracat	380.000	930.000
	Fındık içi	İhracat	620.000	2.511.000
Ünye	Buğday, arpa, mısır vesaire	İhracat	2.600.000	1.450.000
Fatsa	Mısır buğdayı	İhracat	5.700.000	2.519.750
Tirebolu	Çeşitli Hububat	İthalat	122.800	80.550
	Dakik	İthalat	325.500	354.600
	Fındık (ayıklanmamış)	İhracat	1.366.000	3.385.350

	Fındık içi	İhracat	95.000	555.750
--	------------	---------	--------	---------

Kaynak: TVS, 1904.

Trabzon, küçük miktarda hububat ihracatı yapsa da, yaklaşık beş misli hububat ithali yaptığı görülmektedir. Bu ticaret verileri, Trabzon'un temel geçimlik kaynağı olan ve bölgede en çok ekimi yapılan mısırı dışardan almak durumunda kaldığını göstermektedir. Rize ve Giresun'un yüksek miktarda hububat ithali yapıldığı görülmektedir. En fazla mısır üretiminin sağlandığı Canik Sancağı'nın limanı olan Samsun'dan mısır ihracatı devamlılık göstermektedir. 1902 yılında en fazla mısır ihracatı Fatsa Limanı'ndan gerçekleştirilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında en önemli ihraç malları arasında fındık ve tütün öne çıkmıştır.

Tablo 11: 1900'lü Yılların Başlarında ve 1913 Yılında Samsun Mülhakatında Bazı Malların Yıllık Ortalama İhracatı (Ton)

	19. Yüzyıl Başları	1913 Yılı
Mısır	35.000	900*
Arpa	15.000	1.200*
Yulaf	12.000	20.000
Keten tohumu, kenevir, haşhaş tohumu	6.000	2.000

Kaynak: Musa Şaşmaz, *Trade Reports Of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, C. III, s. 1631. *Giresun ve Trabzon

1913 yılındaki İngiliz konsolosluk raporlarında, 6 yıl boyunca kayda değer bir ihracat olmadığı belirtilmektedir. 1913'teki ihracat ise küçük miktarlarda yapılmaktaydı²⁸¹.

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başlarına, Trabzon Vilayeti'nde, Kafkasya'dan gelen göçlerle nüfusun üç kattan fazlaya çıkmasına rağmen, kişi başına tarımsal üretimde yüksek bir artış gerçekleşti. Kişi başına hububat (buğday, arpa, mısır, çavdar, pirinç, darı, kaplıca, mercimek, nohut, fasulye) üretimi 1880'de 114,7 kilodan 1909'da 256,3 kiloya çıktı. Hububat söz konusu olduğunda artışın nedeni özellikle Samsun civarında dış pazarlar için yapılan üretimdi. Trabzon ise tahıl üretiminde geçimlik amaçla üretim yapıyor ve yine kendi kendine

²⁸¹ Şaşmaz, 2016, s. 1631.

yetemiyordu. Bölgede fındık artışı, Giresun, Trabzon ve Ordu'nun yeni ticari yöneliminden kaynaklanıyordu. Yine Samsun'dan Trabzon'a tüm bölgede ticari amaçla tütün ekimi yapılabiliyordu. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'nun iç bölgelerinde yapılan ağırlıkla geçimlik üretim kıyaslandığında Karadeniz köylüleri oldukça ticarileşmişlerdi. Trabzon köylüsü, fındık ve tütün para getirdiği sürece mısır üretiminden daha da vazgeçecekti²⁸².

2.3.KARADENİZ'DE MISIR TÜCCARLARI

1870 yılında bölge limanlarında acentesi bulunan biri yerli, üçü yabancı olmak üzere dört deniz kumpanyası vardı. Bunlar, Fevaid-i Osmaniyye kumpanyası, Rusya kumpanyası, Fransız kumpanyası olan Mesajeri Kumpanyası, Avusturya Lloyd kumpanyası idi. Söz konusu kumpanyalara ait vapurlar, İstanbul'dan hareket ederek, Karadeniz limanlarına uğrar ve Batum'dan tekrar geri dönerlerdi. Haftanın yaklaşık her gününde diğer kentlere vapur seferi bulmak mümkündü²⁸³. Karadeniz'deki Osmanlı kumpanyalarına göre Lloyd kalite yönüyle daha üstündü. Babialı, Lloyd'a karşı kendinden olan şirketleri korumaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı²⁸⁴. 1871 yılında İngilizleri temsilen, bu şirketler arasında Hochstrasser kumpanyası vapurları da katıldı. Bu şirketlerin tümünün Trabzon'da acenteleri bulunmaktaydı. 1874 yılında ise İdare-i Aziziye vapurları da bu şirketlerin arasında katılmıştı. 1887-88 yıllarında Trabzon'a sefer yapan şirket sayıları artmış, İdare-i Mahsusa, Nemçe, Rusya, Fransız Mesajeri, Fransız Paquet, Kurcu ve Yunan kumpanyaları eklenmişti²⁸⁵.

Tablo 12: 1884'te Trabzon'da Mısır Ticareti Yapan Ticarethaneler

İthalatçılar	İhracatçılar
P. Kakulides	Yelkencizade Biraderler
S. Marmaryan	
O. Missir	

²⁸² Güven Bakırezer, "Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Çöküşü", *Trabzon'u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 48,49.

²⁸³ Bünyamin Duran, "Karadeniz Bölgesi'nin 1870-1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, s. 63.

²⁸⁴ M. Emre Kılıçaslan, *Osmanlı Kıyılarındaki Batı: Avusturya Lloyd Buharlı Vapur Kumpanyası*, Libra Kitap, İstanbul, 2019, s. 187.

²⁸⁵ Selahattin Tozlu, "19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımından Trabzon Limanı", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s. 388,389.

Nuriyan Biraderler	
S. J. Pareghentanian	
A. Triandafilides	
Vartabedian Biraderler	

Kaynak: Murat Baskıcı, “XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükselis ve Gerileyiş”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. LXIII, 2012, s. 48-51.

Trabzon Vilayeti, mısır konusunda kendi iaşesini karşılamaya çalışmaktaydı. Genellikle yetiştirilen mahsul özellikle Trabzon mülhakatına yeterli gelmediğinden, Trabzon’daki mısır ihracatı yapan ticarethanelerin, ithalatıyla ilgilenenlere göre az olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Trabzon’da Bazı Gümrüklerde Lazutla Beraber Taşınan Emtia Hasılatları

Tarih	Tüccar	Mal	Kuruş
1 Şubat	Elevülü (Görelili) Mehmed ve arkadaşları	112 kıyye Vakfikebir ipliği, 30 kile lazut	80
2 Şubat	Büyüklimanlı (Vakfikebirli) Hasan Reis	30 keyl lazut, 150 kıyye sıska	34
4 Şubat	Sürmeneli Osman Reis	65 keyl lazut	43
6 Şubat	Elevülü Mehmed Reis	118 kıyye sadeyağ, 30 keyl lazut	99.5
10 Şubat	Rizeli Ahmed Reis	80 keyl lazut, 8000 pare portakal	87.5
15 Şubat	Rizeli Hüseyin Reis	163 keyl lazut, 28 kıyye sadeyağ	126.5
16 Şubat	Ordulu Hüseyin Reis	100 keyl lazut	70
22 Şubat	Elevülü Süleyman	50 keyl lazut	31
23 Şubat	Rizeli Bekir Reis	20 keyl lazut, 700 pare portakal	60.5
24 Şubat	Rizeli Ömer Reis ve arkadaşları	120 keyl lazut, 52 kıyye sadeyağ	108.5

27 Şubat	Trabzonî Temel Efendi	249 keyl lazut, 60 pare cild-i keçi	206.5
27 Şubat	Trabzonî Hacı Mustafa	10 pare dikilmiş aba, 43 pare yorgan, 76 keyl lazut	267

Kaynak: Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016, s. 333-339.

19. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılan tarihsiz defterde Trabzon ve Samsun'a tabi gümrüklerin Şubat ayındaki hasılatlarının mevcut olduğu kayıtlarda lazut nakliyle ilgilenen tüccarlara da yer verilmiştir. Beraberinde taşınan mallarla birlikte hasılat değerleri verildiğinden yalnızca lazuta ait hasılatın değerlendirilmesi yapılamamaktadır. Yalnız lazut taşındığı durumlarda ise net değerlere ulaşmak mümkün olmuştur²⁸⁶.

Karadeniz'de taşımacılık yapan tüccarların zaman zaman sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Örneğin; Rus bandıralı olan Sevetova(?) Nikola namındaki geminin taşıdığı mısır buğdayının, Rize Müdürü tarafından gasp edildiği iddia edilmişti. Poti Şehbenderliği Vekâleti'nden yazılan tahriratın tercümesinin bir sureti Trabzon Vilayeti'ne diğer bir suretinin ise Harbiye Nezareti'ne gönderildiği belgelere yansımıştı²⁸⁷. Başka bir örnek ise, Mısır yüküyle Trabzon'a gelen Selamet-i Hayr adlı motorda mevcut olan 5.000 liraya yakın meblağ ile gemiye ait evrakın Vakfikebir liman reisinin çetelerle birlikte hareket ederek müsadere edildiği iddiasıydı. Konu, Trabzon Vilayeti'ne telgrafla bildirilmişti. Liman reisi Talat Efendi ise iddiayı reddetmiş ve namının lekelenmeye çalışıldığını, bunun bir iftiradan ibaret olduğunu ifade etmişti²⁸⁸.

2.4.KARADENİZ'DEN İSTANBUL İHTİYACI İÇİN YAPILAN MISIR NAKLİYATI

Osmanlı provizyonizmine göre iktisadî bakımdan kendi kendine yeterli olması beklenen temel bölgesel birim kaza idi. Bu bölgelerde üretimin ve tüketimin birbirini dengelemesi bekleniyordu. Bölge içinde üretilen mallar, kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra bölge dışına gönderilebilirdi. Bölgenin ihtiyacından fazla olan

²⁸⁶ Aygün, 2016, s. 333-339.

²⁸⁷ BOA, DH.MKT, 1400/11, 3 Şubat 1302 (15 Şubat 1887).

²⁸⁸ BOA, DH.İ.UM, 19-8/1-24, 13 Ağustos 1335 (13 Ağustos 1919).

malların ise yönlendirileceği yer İstanbul'du. Üretilen mallar, bu ihtiyaçlara cevap verdikten sonra imparatorluğun diğer bölgelerine gönderilebilirdi²⁸⁹.

Zahire Nezareti, başkent halkına ucuz zahire sağlamak ve stok ayarlaması yaparak halkın zahire konusunda karşılaşılabileceği güçlükleri yenmek, sıkıntıları hafifletmek görevlerini üstlenmişti²⁹⁰. Başkent'in tahıl ihtiyacı, öncelikle en kolay ulaşım imkânı olan bölgelerden sağlanmaya gayret ediliyordu. Tuna havzası, Kırım, Ege Bölgesi vesaire yerlerden getirilen hububat yeterli olmayınca, Trabzon ve Samsun İskeleleri vasıtasıyla Anadolu'nun en uzak yerlerinden dahi hububat getirilmeye çalışılıyordu²⁹¹. 1854 yılında Ordu'da mahalli ihtiyaçtan daha fazla zahire mevcut bulunmaktaydı. Aşar malından, 20.000 kile lazut ve fasulyenin Dersaadet'e satılmasına ruhsat verilmesi için Trabzon Vilayeti'nden izin istenmişti²⁹². İstanbul iaşesi sağlanırken yapılan ticarete tüccardan kefil isteniyordu. Karadeniz'den İstanbul'a kokoroz nakli yapan sahil tüccarlarının çoğu zimmîlerden oluşmaktaydı. Covani Kili, Trabzon Sancağı'nda, Ordu, Samsun ve Fatsa Kazaları iskelelerinde mevcut bulunan 20.000 kile kokorozun, kefil olan tüccarlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmesine ruhsat verilmesini istemişti. Samsun'da İstepan Curelyan(?) ve Ordu'da Haçiki Osini(?) gemilere yükleme yapacak olan tüccarlardı²⁹³.

Trabzon Eyaleti'ne bağlı Ordu Sancağı'nda 1855 yılında oldukça fazla mısır yetiştiğinden ve İstanbul'un mısır ihtiyacı olduğundan dolayı, hızlı bir şekilde 100.000 kile kokorozun satın alınması planlanmıştır. Trabzon Valisine, bu miktarın karşılanmasının mümkün olup olmadığı sorulmuş ve tedarikinin ne kadar ücrete mâl olacağını bildirilmesi istenmiştir²⁹⁴. Buna karşılık gerekli bilgilendirme Trabzon Valisi tarafından Maliye Nezareti'ne yapılmıştı²⁹⁵.

İstanbul'un mısır ihtiyacı için Tuna sahillerinden gemiler ile külliyetli kokoroz getirilmişti. Kapan tüccarının elinde fazladan mısır kalmıştı. Anbar-ı Amire'de

²⁸⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 88.

²⁹⁰ Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 25.

²⁹¹ Ahmet Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 36.

²⁹² BOA, A.MKT.UM, 149/82, 25 Rebiulevvel 1270 (26 Aralık 1853).

²⁹³ BOA, A.DVN, 94/75, 15 Ramazan 1270 (11 Haziran 1854).

²⁹⁴ BOA, A.MKT.UM, 215/47/1, 2 Rebiulevvel 1272 (12 Kasım 1855).

²⁹⁵ BOA, A.MKT.NZD, 174/13, Rebiulahir 1272 (20 Aralık 1855).

fazlasıyla kokoroz mevcuttu. İstanbul'un artık mısır alımına ihtiyacı kalmamıştı. Kapan tüccarlarına, ellerindeki kokorozu ekmekçilere satmak konusunda izin istemişlerse de, ekmekçilere Anbar-ı Amireden kokoroz dağıtıldığı için satmalarına imkân yoktu. Tüccarlar bunun üzerine ellerindeki mısırı Ege ve Karadeniz taraflarına satmak için izin istemişlerdi. Zahire Nazırı ve kapan naibi ile hukuk erbabından kişiler ile konu ilgili görüşmeler yapıldı. Tüccardan bir kile dahi mısır almaya ihtiyaçları yoktu. Mısır diğer zahireler gibi değildi, iyi koşullarda saklanmazsa unu da kolayca bozulabilirdi. Devletin elindeki mısır miktarı 250.000 kile idi. İstanbul'un aylık ihtiyacı ise 20-25.000 kile civarındaydı. Devlet, mısır uzun süre depolarda kalırsa çürüyeceğinden almak istememişti. Tüccarın Ege ve Karadeniz'e mısır satmasına izin verilmiyordu. Buralara çıkan mısırın, gerçekte nereye satıldığını denetlemek zordu. Padişah, arzuhallere bakmış ve tüccarın korunması gerektiğinden pazar fiyatı üzerinden satılmasına izin verilmesini buyurmuştu. Geçen iki yılda Şile tarafına arpa, Silivri tarafına da mısır satılmasına izin verilmişti. Bu örnekten hareketle Marmara'nın çeşitli yerlerine ve İstanbul'un civar iskelelerine mısır satışı yapmalarına izin verilmişti²⁹⁶.

Bölgeden İstanbul'a zahire gönderimi yapılırken, tüccardan kefile bağlanması istenmekteydi. Covanni Kili adlı tüccarın Samsun, Ordu ve Fatsa iskelelerinde 20.000 kile kokorozu bulunmaktaydı. Elindeki kokorozu İstanbul'a göndermesine ruhsat verilmesi için, kefalet koşulu aranmıştı²⁹⁷.

Karadeniz Bölgesi'nde, mısır ticareti gerek Müslüman gerekse gayrimüslim tüccarlar arasında önemli bir gelir kaynağıydı. Müslüman tüccarlar gayrimüslim tüccarlarla ticari ilişkiler kuruyorlardı. Zaman zaman tüccarlar arasında çeşitli nedenlerle borç-alacak konularında sorunlar yaşanabiliyordu. Fatsalı Hacı Mustafa, 1267 senesinin Recep ayının ilk günleri itibarıyla Fatsa Kazası tüccarlarından Yorgi namındaki zimmîye, 21 gün vadeyle kokoroz parası vermişti. Yorgi, Hacı Mustafa'ya olan 9.072 kuruş ve bundan başka 142 kile kokoroz borcunu ödemediği için ölmüştü. Hacı Mustafa'nın iddiasına göre, ölen Yorgi'nin akrabalarından ve birlikte ticaret yaptığı, ortağı Koca Magdis, Yorgi'nin kendisine borç varmışçasına, terekesinden Yorgi'nin parasını almıştı. Canik Sancağı Mutasarrıfı Salih Paşa'ya

²⁹⁶ BOA, HAT, 618/30518, 29 Zilhicce 1238 (6 Eylül 1823).

²⁹⁷ BOA, HR.MKT, 70/1, 12 Rebiulahir 1270 (12 Ocak 1854).

durumunu arz eden Hacı Mustafa, paranın Magdis'ten tahsil edilerek kendisine verilmesini istemişti. Bunun üzerine borç Magdis'ten tahsil edilmişti²⁹⁸.

19. yüzyılda, Osmanlı topraklarında Avrupalı tüccarlar için daha elverişli bir ticaret ortamı bulunmaktaydı. III. Selim döneminde, Müslüman tüccarların gayrimüslim tüccarla eşit şartlarda ticaret yapabilmeleri için, bir takım teşebbüslerde bulunulmuştu. Ancak bu teşebbüs III. Selim döneminde sonuçlandırılmamıştı. II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında Müslüman tüccara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınmış ve Müslüman tüccara verilmek üzere hazırlanan beratın padişah tarafından da uygun bulunmasıyla Hayriye tüccarı denilen sınıf ortaya çıkmıştı²⁹⁹. Karadeniz'de Hayriye tüccarlığı yapanlar arasında Süleyman İbrahimzade ve Osman Remzi de bulunmaktaydı. Kokoroz, pirinç ve fasulye ticareti ile ilgilenmekteydiler. 1854 yılında adı geçen tüccarlar, Dersaadet'e hububat nakli için ruhsat talep etmişlerdi. Süleyman Ağa, Ordu ve civarı iskelelerinden Dersaadet'e getirmesi için satın almış olduğu 10.000 kile kokoroz ile pirinç ve dakikin ruhsatı hususunda Canik Kaymakamlığına başvurmuştu³⁰⁰.

Trabzon tüccarından olan Sadıkhade Biraderler, Yeni Dünya Vapuruyla, Trabzon'a 300.000 kıyye mısır nakliyatı yapacaklardı. Bölge halkının yemeklik ve tohumluk ihtiyacının giderilmesinde pek ziyade yardımcı olacağından, Trabzon Vilayeti naklin teminatsız olarak gerçekleştirilmesini istemişti. Dâhiliye Nezareti'nden Sadrazam Ali Rıza Paşaya durum arz edilmişti³⁰¹. Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon Valisi Hamid Beye gönderilen telgrafta, zor durumda kalındığı için, nakil işlemini kolaylaştırmak açısından teminatsız izin verilebileceği ifade edildi. Ancak bu izin için, mısırın Trabzon'dan başka bir mahalle dağıtılmaması ve İstanbul'daki nakliye masrafları fiyatlarına göre %10'dan fazla kâr ilave edilmeyeceğinin taahhüt edilmesi istenmişti³⁰². Teminatsız olarak hububat satışı yapmak isteyen bir diğer tüccar da yine Trabzon'dan Hacı Ali Hafızzade Şakir kaptan idi. Dersaadet ve Adapazarı civarından Trabzon'a getireceği 150.000 kıyye

²⁹⁸ BOA, A.MKT.UM, 97/55, 4 Recep 1268 (24 Nisan 1852).

²⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", *İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, TDV, İstanbul, 1998, s. 64.

³⁰⁰ BOA, A.DVN, 96/68, 9 Şaban 1270 (7 Mayıs 1854).

³⁰¹ BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-34/1, 28 Şubat 1336 (28 Şubat 1920).

³⁰² BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-34/3, 6 Mart 1336 (6 Mart 1920).

mısır ve 100.000 kıyye arpayı teminatsız olarak nakletmek istiyordu. %10'dan fazla kâr etmeme koşulunu da kabul ediyordu³⁰³.

Tüccarların karşılaştığı sorunlardan biri de belgelere şu şekilde yansımıştır: Mısır taşıyan ve Trabzon'dan Dersaadet'e gittikleri sırada, ücreti ödenmeden mısırlarına el konduğunu bildiren Salih, Mehmed ve Hacı Ahmed, durumlarını bir arzuhalle bildirerek mısır bedellerinin ödenmesini istemişlerdi. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, İstanbul Vali Vekili Bedri Bey'e durumun düzeltilmesi için gerekenin yapılmasını bildirmiştir³⁰⁴.

Ahmet Şerif, 1911'de Çarşamba Kazası ile ilgili gözlemlerini anlatırken, arazinin pek verimli olduğunu, her türlü hububatın, özellikle de mısırın ziraatının yapıldığını ve halkın bununla beslendiğini ifade eder. Halkın yine de fakir olduğunu çünkü ziraat ve ticaret usulleri konusunda tamamen bilgisiz ve ilgisiz olduklarını aktarmaktadır. Halkın elde etmesi gereken faydanın bir takım aracılardan ve komisyoncuların elinde kaldığını, kendi ellerinde ancak yüzde 30-40 bir şey geçtiğini anlatır. Pek zeki ve çalışkan oldukları halde, ticarete en basit başarı sırrına akıl erdirecek bir anlayışa varamamış olan halkın, kendi uğraşır, koşar, terler ve üretirken, faydayı başkalarının elde ettiğini, bütün bu çalışmalar sonunda ise ancak bir amele ve hizmetkâr durumunda kaldığını ifade eder³⁰⁵.

³⁰³ BOA, DH.İ.UM, 20-9/2-34/9, 16 Mart 1336 (16 Mart 1920).

³⁰⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 17-44/1, 5 Temmuz 1332 (18 Temmuz 1916).

³⁰⁵ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, (Haz. M. Ç. Börekçi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara, 1999, s. 271.

3. BÖLÜM

SAVAŞ, GÖÇ VE MISIR

Osmanlı Devleti savaş yıllarında ordunun ve halkın iaşe temini için birçok politika izlemiştir. Örneğin; 28 ay süren Kırım Savaşı sırasında hububat ihracı yasaklanmıştır³⁰⁶. Ancak uygulanan hiçbir politika ne ordunun ne de halkın hububat temini için yeterli olmamıştır. Rusya'nın 18. yüzyılın sonlarında başlayarak 19. yüzyılda da sürdürdüğü genişleme politikası, Kafkas ve Türk halklarının yaşadığı topraklardan Osmanlı Devleti'ne, özellikle Anadolu topraklarına göç etmesine yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise Anadolu içlerine doğru ilerleyen işgaller neticesinde, bu kez Anadolu içerisinde de göçler yaşanmaya başlamıştır. Balkanların, Anadolu'nun ve Kafkasya'nın tüm halkları için 19. ve 20. yüzyıllar bir dehşet dönemi oldu. Toplum savaşın, açlığın, hastalıkların ve zorunlu göçlerin getirdiği acılardan payına düşeni aldı. Birinci Dünya Savaşı, başta Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz halkı olmak üzere ülke sınırları içerisinde, büyük siyasi, sosyal ve iktisadi yıkımlara yol açtı³⁰⁷.

Bu durumun Karadeniz'e bakan yönü ise savaş yıllarında binlerce muhacire ev sahipliği yapmak zorunda kalınması, Üçüncü Ordu'nun ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda halkın açlık ve sefaletle başa çıkmak zorunda kalmasının yanı sıra, Rus işgali ile bölge halkının da memleketlerini terk etmek zorunda kalmış olmasıdır. Gerek Kafkas ve Batum muhacirlerinin, gerekse Üçüncü Ordu'nun iaşesinin temini konusunda ön plana çıkan ürün mısırdır. Ne var ki halkın elindeki neredeyse tüm mısırı, seferberlik yolunda askere verse de, askerin iaşesine yeterli gelmediği görülmektedir.

Osmanlı halkının savaş yıllarında geçimdeki zorlukların özeti olarak şu örnek gösterilebilir. *“Memleket içinde sıkıntı üst düzeye ulaştı. Para ile de ihtiyaç sağlanamıyor. Vesika ile verilen mısır ekmeği de alışmayanlar için zor yeniyor. Çayı üzümle içiyoruz, şeker ortada yok.”*³⁰⁸. En pahalı hububatın buğday

³⁰⁶ Figen Taşkın, “Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürününün İhracatını Yasaklaması”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. III, S. 4, Ocak, 2013, s. 19.

³⁰⁷ Volkan Aksoy, “Birinci Dünya Savaşı'nda “Göç”ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S. 5, Ocak, 2018, s. 84.

³⁰⁸ Alev Gözcü, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 32, Bahar, 2016, s. 145.

olmasından ötürü, buğday ekmeği genelde zenginler tarafından ve mısırın ön planda olmadığı yerlerde tüketiliyordu. Daha verimli ve sert iklimlere dayanıklılığıyla bilinen mısır, fakir halkın ana gıda maddesiydi³⁰⁹. Halk, buğday ekmeği bulamadığında mısır ekmeği ile beslenmek durumunda kalıyordu. Karadeniz Bölgesi'nde ise mısır ana yiyecekti ve mahsul az olduğunda halk aç kalıyordu. Trabzon Vilayeti iâşede ancak kendi kendine yetebilen bir yapıya sahip olduğu için, vilayette yetiştirilen mısır ne asker için ne de bölge halkı için yeterli olmayabiliyordu. Canik Sancağı'nda üretimin daha fazla olmasından dolayı, Üçüncü Ordu'ya temini dışında Trabzon Vilayeti'nin de mısır ihtiyacını gidermesi bekleniyordu.

3.1.BATUM ORDUSUNUN MISIR İHTİYACININ TEMİNİ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Rusya ile yaptığı önemli savaşlardan birisi de Kırım Harbi'dir(1853-1856). 1853 yılında başlayan ve ne kadar süreceği belli olmayan bu savaşın hazırlıkları dışında iyi bir bütçeye de ihtiyaç duyuluyordu. Harp masraflarını karşılamada kullanılacak yeni kaynakların bulunması ile ilgili tedbirlerin de yetersiz gelmesi sonucu, Osmanlı Devleti tarihte ilk kez dış borçlanmaya gidilmişti. Devlet savaş ihtiyaçlarının karşılanması için yardım kampanyası başlatmış, Trabzon Eyaleti içinde yaşayan halk da büyük bir vatanseverlikle bu yardıma destek olmuştu. Halk para yardımından başka cephanenin naklinde de orduya destek olmaya çalışıyordu. Eyalet idarecileri ve halk tüm bunların yanında Batum Ordusu'nun ihtiyaç duyduğu yiyecek ve eşyanın temininde elinden gelen fedakârlık ve gayreti gösteriyordu³¹⁰.

Mısır askerinin beslenmesinde önemli bir yer tutmaktaydı. Devlet askerinin ihtiyaç duyduğu kokoroz, pirinç vesaire erzakın orduya ulaştırılması konusunda Canik Kazası meclis üyelerinden özel gayret ve çaba beklemekteydi³¹¹. Kokoroz, arpa, pirinç ve şa'ir, Canik'ten satın alınıp, Batum Ordusu ihtiyacı için Trabzon'a sevk ediliyordu³¹². Ordu Kazası da Batum Ordusu'nun iâşe temininde üzerine düşeni yapmaya çalışıyordu. Ordu'da hâsıl olan kokorozun belli bir miktarı orduya

³⁰⁹Sadık M. Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 391.

³¹⁰ Besim Özcan, "Trabzon Eyaletinin Kırım Harbi'ne Katkıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum, 2001, s. 247-249, 256.

³¹¹ BOA, A.MKT.MHM, 61/30, 21 Safer 1271 (13 Kasım 1854).

³¹² BOA, A.MKT. UM, 250/46, 29 Zilhicce 1272 (31 Ağustos 1856).

gönderiliyor ve mahalli ihtiyaç da göz önünde bulundurularak mümkün olursa Dersaadet'e satılması planlanıyordu³¹³.

Düzce'de askerî arazilerde tahıl yetiştiriliyordu. Bolu Sancağı'nın Düzce Kasabası'nda 121.000 dönüm araziye 100.000 kile kadar buğday, arpa, burçak ve kışın ekilmesi uygun olan hububat ekiliyordu. Bahar aylarında ise buralara mısır ekimi yapılıyordu³¹⁴.

Mısır, askerin beslenmesinde olduğu gibi, esirlerin beslenmesinde de kullanılıyordu. Örneğin; Batum Ordusu'nun, 1854 yılında gerçekleşen Şevketil Muharebesi'nde esir aldığı, Trabzon'da iskân ettirilen esirlerden Gürcü ileri gelenlerinden bir kişinin, kendisine bir senedir günlük üçer yüz dirhem mısır buğdayı ekmeğinden başka bir şey verilmediğinden ıstırap çektiği belgelere yansımıştır. Gürcü esir ailesine mektup yazıp para istemesine dahi izin verilmediğinden, esire Trabzon mal sandığından 500 kuruş tahsis edilmiş ve bu durumun düzeltilmesi için gerekenlerin yapılması konusu muhabere edilmiştir³¹⁵.

3.2.MUHACİRLER

19. yüzyılın ilk yarısında göçmenlerle ilgili kurumlar mevcuttu. 1839 yılında göç ve göçmen işlerini yürütmek İstanbul'da Şehremaneti'ne, diğer vilayetlerde ise belediyelere verilmişti. Şehremaneti 1859'a kadar halktan ve hazineden aldığı yardımlarla bu görevini sürdürmüştü. Ancak göçler ciddi boyutlara ulaştığı için yalnızca bu işle ilgilenecek daha bir birime ihtiyaç duyularak bir Muhâcirîn Komisyonu kurulması kararı alındı. Göçlerden en fazla etkilenen yerlerden biri olan Trabzon'un Valisi Hafız Paşa yönetiminde kurulan komisyona İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirûn Komisyonu adı verildi. Göç olaylarında azalma veya yavaşlama olduğunda ya da komisyona ihtiyaç ortadan kalktığında lağvedilmiş ancak göçlerin yoğunlaştığı dönemlerde bu komisyon yeniden kurulmuştur³¹⁶.

Kırım Savaşı sürerken, Osmanlı Devleti'ne Kafkasya üzerinden bir göç hareketi başlamıştır. Rus politikaları karşısında Hıristiyanlaşmak, Rus ordusunun hizmetine girmek ve başka yerlere nakledilmekle karşı karşıya kalan Kafkasya Müslümanları

³¹³ BOA, A.MKT.MHM, 81/88, 20 Rebiül-Ahir 1272 (30 Aralık 1855).

³¹⁴ BOA, DH.İ.UM, 59-1/1-21/2, 11 Mayıs 1333 (11 Mayıs 1917).

³¹⁵ BOA, A.MKT.NZD, 165/35, 16 Muharrem 1272 (28 Eylül 1855).

³¹⁶ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, s.216.

Osmanlı Devleti'ne göç etme yolunu seçmişlerdi. Örneğin, 1859 yılında 16 bin Nogay, Kafkasya'dan Kırıma gelerek buradan Osmanlı topraklarına geçmek istemişlerdir. Muhacirlerin çoğu deniz yoluyla İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum ve Rize gibi bölgelere çıkmış; karayolu ile de Kars ve Batum üzerinden gelmiştir³¹⁷. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası çoğu Türk olmakla beraber 1.5 milyon muhacir Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır³¹⁸.

1865 yılına kadar her göçmen için yüzer dirhem ortalama 12.000 kıyeye ekmek pişirilmekteydi. Yerli ahalinin ekmek tüketimi de göz önüne alınarak, sıkıntı çekilmemesi için Amasya ve çevre kazalardan ekmek ihtiyacının karşılanması yoluna gidilmekteydi. Ancak göçmen sayısındaki artışla ekmek üretimindeki artış doğru orantılı olmaması, memurların görevlerini hakkıyla yerine getirmemesi ve bazı fırıncıların hastalığa yakalanma endişesi ile fırınlarını kapatmaları sonucunda bir takım sorunlar yaşanmıştır. İtalyan Doktor Barozzi, “İnsanlar uzun süre bitkiler, bitki kökleri ve ekmek kısıntılarıyla yetindiler.” diyerek 1864'te yaşanan bu sıkıntılı durumu özetlemiştir. 1865 yılında ise ekmek konusuna düzenlemeler getirilerek, muhacirlerin sayısı tespit edilip, on yaşına kadar olanlara 100 dirhem, yukarısında olanlara ise yarımşar kıyeye ekmek verilecekti. Fırınlara yapılan ödemelerin listesi aylık olarak tanzim edilip İstanbul'daki Muhacirin Komisyonu'na gönderilecekti³¹⁹.

Batum'dan Anadolu'ya göçler, Rusların Batum'u işgalinden önce başlamıştı. Deniz yoluyla gelen Batum göçmenleri, ilk etapta Trabzon ve Kastamonu Vilayetlerine yerleştirilmeye çalışılmış onlar için Canik Sancağı'nda 50.000 dönüm boş arazi tespit edilmiştir. 1879-1881 yılları arasında Gürcistan'dan 6.000 hane halkı Trabzon'a gelmiş bunlardan 450 aile Ordu, Fatsa ve Ünye Kazalarına yerleştirilmişti. 1886 yılına kadar Ordu kazası dâhilinde 4254 Batum göçmeni iskân edilerek köy ve mahalleler kurulmuştur³²⁰.

³¹⁷ Ferhat Berber, “19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 31, Ocak, 2011, s. 21.

³¹⁸ Mehmet Demirtaş, “Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Bahar, 2011, s. 18.

³¹⁹ İbrahim Serbestoğlu, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu”, *Samsun Araştırmaları “Tarihsel Geçmiş”*, (Ed. C. Yılmaz), Samsun, 2013, s. 186-187.

³²⁰ Zehra Arslan, “Batum Göçmenleri (1914-1930)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 71, Güz, 2014, s. 44,45.

Trabzon'da Mart-Eylül 1882 tarihleri arasında yardıma pek muhtaç olan yaklaşık 6.000 göçmene 1298 malî yılı bütçesinden 560.000 kuruş sarfiyla 40.000 kile hububat satın alınarak dağıtılmıştı. Göçmenlere iâşe, iskân ve ulaşım yardımları dışında cenaze masrafları için de mahalli idarelerce yardım sağlanıyordu. Göçmenlerin ihtiyaçları için akçe temini yapılıyordu ancak belgelerden anlaşıldığı üzere tahsisat yetersizliğinden yevmiyeleri düzenli ve sürekli olarak verilemeyebiliyordu³²¹.

Rusların işgali altında bulunan topraklarını ve emlakini satarak tamamen Anadolu'ya yerleşmek isteyen Batum muhacirleri, Rusların göçleri engellemek için buna müsaade etmediklerini belirterek çektikleri sıkıntıları dile getirmekteydiler. Geçimlerini sağlayabilmeleri için yerleştirildikleri araziler ziraat için yeterli gelmemekte olduğundan meşe ve ormanları sökerek tarlalar oluşturduklarına, devletin kendileri için temin ettiği mısırın onlardan geri alınmak istendiğinden yakılarak, İzmit ve Sinop'ta iskân edilen muhacirlere yapılan zahire yardımının geri çekilmediğine dikkat çekmişlerdi. Muhtaç oldukları mısırın, padişahın bir hediyesi olarak kendilerine verilmesini istemişlerdi³²².

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kafkas göçmenleri Trabzon'un yanı sıra Samsun'u da transit geçişte kullanmaya başladılar. Kırım Savaşı ve Şeyh Şamil ayaklanmasından sonra başlayan göçmen akınları, 1877-78 savaşıdan sonra da devam etti³²³. 1878 yılında bin aileden oluşan toplam 5.000 kişi, sonrasında Sivas'ta iskân edilmek üzere Samsun'a gönderilmişti. Samsun ve çevresinde iskân edilen göçmenlerin, çalışkan ve becerikli olmaları, yörenin tarımına canlılık katmalarını sağlamışlardır. Tütün, mısır, mercimek yulaf, buğday ve fasulye gibi ürünlerin ekiminde önemli artışlar olmuştu³²⁴.

Devlet muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için büyük uğraş vermiştir. Özellikle iâşe konusunda çalışmalar yapılmıştır. 1889 yılında Çarşamba Kazası'nda 255 Kafkas muhaciri kendilerine tahsis olunan arazide yerleşmekle birlikte henüz geçimlerini sağlayabilecek durumda olmadıkları için tohumluk ve yemeklik olarak

³²¹ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 67.

³²² BOA, Y.PRK.AZJ, 9/21, 15 Rebiulahir 1301 (13 Şubat 1884).

³²³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 79,80.

³²⁴ Musa Çadırcı, "19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, s. 21.

1.785 İstanbul kilesi mısırın, mültezimlerden alınıp muhacirlere verilmesi ya da emanet kalan köylerin hasılatından temin edilmesi kararlaştırılmıştı³²⁵.

Trabzon merkez, Samsun ve Sivas şehirleri bir nevi iskân şubesi görünümündedir. Bu şehirler hem muhacirlerin iskân yerleri belli olana kadar barındıkları yerler hem de kesin iskân olundukları yerler olarak önemli bir işlev üstlenmişlerdi. Trabzon ve Samsun Limanlarına gelen muhacirler, devlet tarafından kendilerine yiyecek, giyecek, ilaç, yakacak ve benzeri yardımlar yapıлып bir süre iaşeleri sağlandıktan sonra Canik ve Sivas üzerinden yerleştirilecekleri mahallere gönderilmişlerdir³²⁶.

Karadeniz Bölgesi'ne etki eden diğer göçler ise Birinci Dünya Savaşı ile meydana gelmişti. Şubat 1916 ve sonrasında, önce Erzurum'un düşmesi ve sonra da Karadeniz sahil boyunca Fındıklı'dan itibaren Rize'ye doğru Rus kuvvetlerinin ilerlemeye başlaması bölge insanını göçe zorlamıştı. Yine Trabzon vilayet merkezi ve çevresinde batıya doğru muhacir göçü başlamıştı. Bu muhacirlerden Samsun'a Samsun ve çevresine gidenlerin sayısı 79.100 kişi olarak bilinmektedir. Ordu Kazası üzerinden batıya göç edenlerin sayısı 60.000-80.000 civarındadır. Bunlardan yaklaşık 22.000 ile 25.000 arasında bir kitle Ordu Kazası'nda savaş boyunca iskân edilmiştir. Muhacirlerin korunması, barınması ve iaşelerinin sağlanması için ülke üç mıntıkaya bölünerek muhacirlerin mağduriyetini önleyecek idari bir düzenlemeye gidildi. Canik ve Ordu Kazası'nın içinde bulunduğu Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Musul vilayet ve livalarını ve Trabzon havalisini kapsayan 1. Mıntıka bu bölgede muhacirlerin ihtiyaçlarını sağlayacak sevkiyat merkezleri ve iskeleleriydi. Doğu Karadeniz'den Ordu'ya göç eden kent ve kasaba ahalisi memleketlerinde yürüttükleri zanaat ve esnaflıkla ilgili işlerini burada yeniden kurarak bir düzen kurmaya çalışmışlardır. Köylere yerleşenler ise yine köyden gelen ailelerdi ve bunlar da boş bulunan arazilerde tarım faaliyetleri, nakliye ve taşımacılık işleriyle ilgilenmeye başladılar. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, 1916-1918 döneminde, Ordu Kazası ve çevresinde tarıma müsait olan bütün topraklarda

³²⁵ BOA, MV, 51/44/1/2, 6 Recep 1307 (26 Şubat 1890).

³²⁶ Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limaları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)" *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Giresun Belediyesi, Ankara, 2009, s. 549.

muhacirlerin gıda ihtiyacını karşılayacağını düşündüğü zorunlu patates ekimi gerçekleştirmiştir³²⁷.

3.3.TEKÂLİF-İ HARBİYE UYGULAMALARI VE ÜÇÜNCÜ ORDU'NUN İAŞE TEMİNİ

Devletler yaptıkları savaşlar sırasında askerî ihtiyaçları finanse etmek için hazinelerindeki kaynaklar tükenince, halka başvurmak ve ülke içerisindeki kaynaklara yönelmek mecburiyetinde kalmışlardır. Osmanlı Devleti de benzer nedenlerden ötürü, çeşitli zamanlarda ve farklı isimler altında olağanüstü vergiler koyarak halkın elindeki kaynaklara yönelmek ve böylece savaşı finanse ederek mağlubiyet riskini en aza indirmek durumunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince ordunun ihtiyacı çeşitli uygulamalarla karşılanmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri de Tekâlif-i Harbiye Kanunu'dur³²⁸. Bu kanunla askeri birliklerin, askerlerin ve hayvanların ihtiyacı olan yiyecek, hayvan, nakliye araçları, üniforma ve diğer eşyaların temini amaçlanıyor ve ordunun ihtiyacı olan ne varsa el koyulabiliyordu³²⁹.

Osmanlı Devleti'nin savaş süresince halkın iâşe konusunda sıkıntı yaşamaması için aldığı tedbirlerden biri de temel besin maddelerinin ithali konusunda kanun tasarısı hazırlamasıydı. Örneğin; Aralık 1915'te yabancı ülkelerden ithal edilecek içinde mısırın da bulunduğu un, buğday, çavdar, arpa, mısır, yulaf gibi ürünlerin harp sonuna kadar gümrük resminden muaf tutulması kararlaştırılmıştı. Ve bu ürünler Tekâlif-i Harbiye'ye dâhil olmayacaktı. Yalnız yabancı devletlerden getirilen askeriyenin ihtiyacı olan umumi mallardan %30 gümrük vergisi alınabilecek kalanına vergilendirme yapılmayacaktı³³⁰.

Trabzon Vilayeti, hem büyük nüfusunu hem de bölgesinde konuşlanan Üçüncü Ordu'yu beslemek zorundaydı. Savaş nedeniyle vilayetteki buğday, un, pirinç, bulgur, kuru sebze, yağ, çay, şeker ve hayvan yeminin %25'ine Tekâlif-i Harbiye gereğince el koyulup ambarlara depolandı. Arazi yapısının engebeli olmasından

³²⁷Rahmi Çiçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Kazası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 42-45,46.

³²⁸ Cezmi Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 1,3.

³²⁹ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, (Çev. Beyza Aydaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 251,252.

³³⁰ BOA, İ.MLU, 10/73/3, 14 Kanunuevvel 1331 (27 Aralık 1915).

dolayı Trabzon'da yollar yeterli olmadığından deniz yoluyla taşımacılık önem kazansa da, Rus harp gemilerinin gidip gelen kayıkları taciz ve tahrip etmesi deniz taşımacılığını azalttığı gibi, riskli hale getiriyordu. Bunun yanı sıra kayık sayısı artan ihtiyaca yeterli gelmiyordu. Üçüncü Ordu için gerekli olan zahire ve eşyanın sağlanması için, Trabzon karayolu kullanımını her geçen gün arttırdı. Karayolu taşımacılığı eşek, at, öküz arabaları ve develerle yapılıyordu. Mevcut araba ve yük hayvanlarının yetersizliği arazi koşullarının engebeli olması, taşımacılıktaki insan faktörünün önemini daha da arttırıyordu. Örneğin 1915 yılı başlarında Trabzonlular her gün 100 bin ila 150 bin kilo erzak ve levazımı Üçüncü Ordu'ya taşıyordu. Üçüncü Ordu, bu erzak ve levazımı devamlı olarak istiyor, valilik ise erzak ve vasıtaların azlığından yakınıyordu. Ordunun ihtiyacı olan erzakın bir kısmı denizden Ordu ve Giresun'a geliyordu. Erzak Ordu'dan Mesudiye'ye Giresun'dan Tamdere'ye sevk ediliyordu. Hayvan hastalıkları ve askerın satın alması nedeniyle ahali elindeki nakliye araçları yok denecek kadar azalmıştı. Bu nakliyat genelde askerlik çağı dışındaki askerle, kadınların sırtlarında yapılıyordu. Vali Kemal Azmi Bey, Trabzon ahalisinin seferberlik başladığından beri orduya karşı gösterdikleri fedakârlığı “ *bir kadının kar üstünde arkasında 30-40 okkalık yüküyle 70-80 km'lik mesafeyi almış olması halkın hamiyet ve muhabbetini gösterir*” ifadesiyle anlatmıştır³³¹.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Canik, savaşın tüm sıkıntılarını yaşayan vilayetlerden olmuştur. Ekonomik olarak halk fakirleşmiştir. Canik'in bazı köylerinde açlık sıkıntıları baş göstermiş, yiyecek ve giyecek fiyatları fahiş bir artış göstermiştir. Rusların Trabzon'a kadar gelmeleriyle onların önlerinden kaçan yüz binlerce göçmen Canik'e gelmiş ve Canik bu insanlar için geçici barınma ve iç bölgelere sevk merkezi olmuştur. Üstelik bu durumun ekonomik ve sosyal sıkıntısını yaşayan Canikliler olmuştur³³².

Trabzon Vilayeti'nin sahil kesimi buğday ve arpa ziraatından mahrum bulunduğu ve mısır mahsulünün ise ancak 3-4 ay dahi mahalli ihtiyaca yeterli gelemeyeceği aşikârdı. Gümüşhane'nin Şiran ve Kelkit Kazalarından toplu şekilde alınabilecek azami 20.000 kile zahire, Erzurum ve Erzincan ile Trabzon arasında

³³¹ Süleyman Beyoğlu, “Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon (1914-1919)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 479,480.

³³² Köse, 2011, s. 110,11.

bulunan askerin ihtiyacına sarf olunmaktaydı. Bu sebepten dolayı Trabzon Valisi Cemal Azmi, Trabzon'dan buğday ve peksimet tedarikine imkân olmadığını, Sivas'ta ise bir önceki seneden bile fazlaca erzak olması gerektiğini belirterek, Sivas, Diyarbakır ve Mamuretü'l-Aziz Vilayetlerinden her birisinin ordusu birkaç ay idare edecek hububata sahip olduklarını belirtmiştir. Yine Samsun ve Ünye'de külliyyetli hububatın varlığının bilinmekte olduğuna değinmiştir. Diyarbakır bölgesinde bolca mevcut olan deve ve eşeklerle sevkiyat yaparak ihtiyacı tamamen giderebilecekleri gibi, Canik ve Sivas'tan deniz yoluyla Trabzon'a çıkarılacak hububatın da, şimdiye kadar Erzurum'a giden askerin mühimmat ve erzakın sevkiyatının sağlanmış olduğu gibi, yine ahali vasıtasıyla Erzurum'a sevkinin sağlanabileceğini bildirmiştir³³³.

1915 yılı hasadı Trabzon ahalisinin yıllık ihtiyaçlarını giderecek düzeyde olmamıştı. Şiran ve Kelkit Kazaları hariç, vilayetin yemeklik kaldırdığı ürün 5-6 aylık ihtiyaca kâfi gelecek mısırdan ibaretti. Bununla birlikte Şiran ve Kelkit'ten 2.5 milyon kilo öşürden, 1.5 milyon kilo satın almak suretiyle 4 milyon kilo buğday ve arpa sağlanabildi. Sahillerdeki kasabalardan yarısı öşür, yarısı mubayaa yoluyla 1.5 milyon kilo fasulye ile Tirebolu'dan 70-80 bin kilo pirincin Üçüncü Ordu için tedarik edilebileceği düşünülüyordu. Bu ürünlerin nakline ise 1.800 araba ve 1.500 yük hayvanı ayrılmıştı³³⁴.

Ruslar, Trabzon'u ele geçirerek hem Erzurum cephesinde harekât yapan Türk ordusunun ikmal yolunu kesmek hem de ileri harekâtlarında bir ikmal limanına kavuşmak istiyorlardı. Bunun dışında Rus donanmasının Karadeniz'deki egemenliği de tamamlanmış olacaktı. Trabzon ahalisinin ve ordunun ihtiyacı için Samsun ve Canik havalisinden gelen erzak ve zahirelerin nakliyesi motor ve kayıklarla sağlanıyordu. Savaşın başlangıcından itibaren yalnız Trabzon Vilayeti sahilinde tahrip edilen kayık sayısı 400'ü aşmıştı. Bu ise ordunun ve halkın açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalması demekti³³⁵. Trabzon şehrinin ihtiyaçlarını karşılayan Samsun'dan zahire naklini gerçekleştiren kayıkların Ruslar tarafından bombardımana maruz kalması, yükün ve mürettebatın zarar görmesine neden oluyordu. Mali fedakârlıkların yanında şahsi fedakârlıklara da katlanmak

³³³ BOA, DH.İ.UM.EK, 73/54, 29 Teşrinievvel 1330 (11 Kasım 1914).

³³⁴ Beyoğlu, 1999, s. 480.

³³⁵ Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2014, s. 146,147.

durumunda kalan kayık sahiplerinden devlet nakliyat için teminat senedi istiyordu. Senet şartı nakliyatı zorladığından, Canik Mutasarrıfı Necmi Bey, savaş süresince buğday ve zahire taşıyan kayıklardan senet zorunluluğu aranmamasını teklif etti ve yerinde görülen bu istek kabul edildi. Trabzon ahalisinin de gösterdiği büyük gayret ve çabalara rağmen, Üçüncü Ordu'nun bir yıllık iaşesinin dahi karşılanamadığı anlaşılmaktadır. Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Kamil Paşa, Erzurum Valisi Tahsin, Sivas Valisi Muammer, Trabzon Valisi Cemal Azmi, Mamuretü'l-Aziz Valisi Sabit ve Ordu Menzil Müfettişi Fuad Beyler, gerekli önlemleri almak üzere 28 Ekim 1915'te bir toplantı yaptılar. Toplantı sonucunda Trabzon'un günlük 40 ton zahireyi Üçüncü Ordu'ya sevk etmesine karar verildi. Bu 40 tondan 20 tonu Sivas, Canik ve Sinop'tan gelecekti³³⁶.

Ordu, ihtiyaç duyduğunda devlet tarafından halka gönderilen tohumluk ve yemeklik mısırı kendi iaşesi için isteyebiliyordu. Dersaadet'ten Trabzon Vilayeti'ne gönderilen toplamda 1280 ton mısırdan 800 tonunun Ordu iaşesine verilmesine karar verilmişti. Yine 270 ton tohumluk mülhakata dağıtılması planlanırken Ordu Kumandanlığından gelen tebligat üzerine Trabzon'a yalnız 270 ton tohum verileceği Menzil Müfettişliğinden bildirilmişti. Trabzon iaşesi pek elim bir vaziyetteydi ve Erzurum'da birkaç günden beri sekiz bin kişi aç kalmıştı³³⁷. Ordu iaşesinin de vaziyeti pek farklı değildi. 800 ton ekmeklik ve 480 ton tohumluk mısıрын vilayete gönderilmesi mümkün değildi. Üçüncü Ordu Kumandanlığından mümkün merteye mısıрын vilayete verilmesi istendi³³⁸.

3.4.MUHTEKİRLER

Sözlükte, hakkını yemek, kötü davranmak, kıtlaştırmak, tedavülden çekmek, istiflemek, tekeline almak, anlamına gelen ihtikâr, ticaret malını pahalılaştırmak gayesiyle istifleyip piyasa arzını geciktirmek, anlamına gelmektedir³³⁹. Karaborsacı, vurguncu, stokçu ya da istifçi olarak da adlandırabileceğimiz muhtekirler, halkın ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçları olan tahıl ve benzeri metaları, savaş gibi darlık dönemlerinde yüksek bedelle satmak için saklayıp depoluyorlardı. İhtiyaç maddelerini ucuz fiyatla piyasadan toplayıp, fiyatlar artınca piyasaya

³³⁶ Beyoğlu, 1999, s. 481.

³³⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-48/5, 28 Nisan 1334 (28 Nisan 1918).

³³⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-48/8, 8 Mayıs 1334 (8 Mayıs 1918).

³³⁹ Cengiz Kallek, "İhtikâr", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXI, TDV, İstanbul, 2000, s. 560.

sürüyorlardı³⁴⁰. Osmanlı Devleti'nde temel gıda maddesi olan hububat fiyatlarının belirlenmesine ve fiyatın daima kontrol altında tutulmasına çalışılmış, muhtekirlerin hububatı fahiş fiyatlarla satması önlenmek istenmiştir. Lâkin özellikle üretimin düşük olduğu kıtlık dönemlerinde buğday ve arpanın iki türlü fiyatı ortaya çıkardı. Birisi devletin takdirinde olan mubayaa fiyatı, diğer ise halk arasında geçerli olan piyasa fiyatıdır. Zaman zaman ikisi arasında önemi farklar olduğu görülmüştür³⁴¹. Karaborsacılık, iâşe temini konusunda karşılaşılan sorunlardan biriydi. Devlet tarafından yapılan mubayaalarda fiyatlar düşük tutuluyordu. Bundan ötürü üreticiler de kimi zaman ellerindeki mahsulün bir kısmını devletten saklamışlar ve satış işlemlerini muhtekirler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardı³⁴². Özellikle 1. Dünya Savaşı döneminde, kendi menfaatleri peşinde koşan bir kısım muhtekirin biriktirdiği mallar dolayısıyla, piyasayı altüst eden etkisi ile halkı içine ittiği mağduriyet çok derin olmuştu. İdare, ihtikârın önünü almak için ancak 24 Mayıs 1917 tarihinde gecikmeli de olsa, ihtikârın yasaklanması hakkında geçici bir kanun çıkarabilmiştir³⁴³.

1914 yılında Ordu'da ekmek fiyatlarının sürekli olarak arttığı bir dönemde, kalıbı 7 kuruş olan sabun karaborsaya düşerek 180 kuruştan satılmaya başlanmıştı. Şekerin kilosu 3 kuruşken savaş başlamasıyla 10 kuruşa yükselmişti. Tuzun okkası 1.5 kuruştan 10 kuruşa çıktı. Zeytinyağının litresi 8 kuruştan 70 kuruşa çıkmıştı. Halkın en önemli yiyeceklerinden biri olan fasulyenin fiyatı da 5 kuruştan 40 kuruşa kadar yükselmişti³⁴⁴.

Savaş dönemlerinde mısır fiyatlarında da artışlar görülmüştür. İâşe komisyonları, seferberlik zamanları elindeki mısırı fahiş fiyatlara satmakta olan tüccarların yaptıkları ihtikârı engellemeye çalışmışlardır³⁴⁵. Düzce Kazası'nda 329 senesi mısır aşarından Tekâlif-i Harbiye usulüyle alınan 2.000 küsur kile mısır için, mahallî olarak teşkil edilen komisyon tarafından yapılan cedvel gereğince bir fiyat

³⁴⁰ Zafer Karademir, "XVII-XIX Asırda Giresun ve Çevresinde Muhtekirler (Stokçular-İstifçiler)", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Giresun Belediyesi, Ankara, 2009, s. 292.

³⁴¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 124.

³⁴² Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 71.

³⁴³ Muharrem Öztel, "Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu", *History Studies*, C. V, S. 2, Mart, 2013, s. 319.

³⁴⁴ Mithat Baş, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu, 2012, s. 303,304.

³⁴⁵ BOA, DH.İ.UM, 93-2/1-78/3, 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915).

verilerek mazbata verilmişti. Ancak bir müddet sonra yeniden düzenlenerek, fiyatı 19 kuruştan hesap edilmesi gerekirken 20 kuruştan hesaplanmaya çalışılması şikâyet edilmişti³⁴⁶. Hacı Abdullah Efendi mısırın tesliminde mevcut fiyat cetveline göre hareket ederek mısır satımını gerçekleştirdiğini iddiasından sonra durumun etraflıca araştırılmasına karar verildi³⁴⁷. Seferberlik ilanından önce Akçaşehir’de mısırın bir kilesinin fiyatı 14 kuruştan 15,5 kuruş olarak fiyatlandırılırken, seferberlik ilanı ile birlikte 13,5’tan 14 kuruşa kadar; Düzece’de ise seferberlikten önce mısırın kilesi 12 kuruşa, sonrasında da 13 kuruş üzerinden fiyatlandırılarak satılmaktaydı. Tekâlif-i Harbiye Komisyonunun aynı zaman zarfında Akçaşehir’de, Düzceli Hacı Abdullah Efendiden aldığı mısırın kilesi 24 kuruştur. Düzece Kaymakamlığınca, Abdullah Efendinin emsaline ibret teşkil etmesi için cezalandırması gerekli görüldü³⁴⁸.

1916 yılında Canik Sancağı’nda bir takım muhtekirlerin, mısırları pazar yerlerinden satın almak suretiyle fahiş fiyatla satmaları merkezde ve mülhakatta mısırın kıyyesinin 100 paraya hatta 3 kuruşa kadar çıkmıştı. Sivas Vilayeti’nin Amasya Sancağından ihracatı yasaklanması da Trabzon Vilayetinde ekmek kıyyesinin 3.5 kuruşa çıkmasına sebebiyet vermişti. Trabzon Vilayeti, düşman torpidolarının vilayet sahalarında dolaşarak kayıklara ve taşıdığı yüklere zarar vermeye çalıştığı, asker ve ahalinin iâşesinin temininde hayli zahmet çekildiği bir dönemde, Sivas Vilayeti’nin koyduğu yasağın ve Canik Sancağı’ndaki muhtekirlerin vefasızlığının fakara ahaliyi çok müşkül bir durumda bıraktığını belirtmiştir³⁴⁹. Canik Mutasarrıflığı durumu açıklayan bir cevap vermiştir. Canik’te mısır ticareti ile işgal eden yerler Ünye, Fatsa, Çarşamba ve Terme Kazaları olup, mısırın kıyyesi buralardan günlük azami 55 paraya kadar satılmakta ve öteden beri zahire alışverişi serbest tutulduğu halde mezkûr mahalde herhangi bir ihtikâr meydana gelmemiştir. Buna nazaran Trabzon’da mısırın kıyyesinin 3 kuruşa çıkmasından, ihtikâra sebebiyet verenlerin Trabzonlu mısır tüccarları ve nakliyecileri olduğu aşikârdı. Her haftanın mısır piyasası doğrudan doğruya vilayete bildirilmekteydi³⁵⁰.

³⁴⁶ BOA, DH.İ.UM, 93-2/1-78/1, 2 Haziran 1331 (15 Haziran 1915).

³⁴⁷ BOA, DH.İ.UM, 93-2/1-78/2, 1 Mayıs 1331 (14 Mayıs 1915).

³⁴⁸ BOA, DH.İ.UM, 93-2/1-78/3, 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915).

³⁴⁹ BOA, DH.İ.UM, 98-2/1-17/3, 6 Kanunusani 1331 (19 Ocak 1916).

³⁵⁰ BOA, DH.İ.UM, 98-2/1-17/4, 28 Kanunusani 1331 (10 Şubat 1916).

Muhtekirlerle ilgili bir başka şikâyet de Karadeniz Ereğli'den yapılmıştır. Bölge halkı hariç beldelerden kara yoluyla getirttikleri buğday ve mısır unuyla zaruri beslenme ihtiyaçlarını güç bir şekilde temin etmekteyken, ihtikâr nedeniyle ahalinin yanı sıra asker ailelerinin de zor durumda kaldığı görülmektedir. Muhtekirler kendi menfaatleri uğruna, bölge halkının ihtiyacı varken ellerindeki zahireyi dışarıya sevk ederek ahalinin kıtlığa maruz kalmasına sebep olmuşlardı³⁵¹.

3.5.SAVAŞ DÖNEMİ VE SONRASI HALKIN İAŞE SORUNLARININ GİDERİLMESİ

Savaşın zorlu koşulları sürerken halkın yemeklik ve tohumluk zahireye olan ihtiyacı da giderek artıyordu. Ordu iaşesi temin edilirken halkın zahire ihtiyacı da göz önünde bulunduruluyor ve ilgili vilayetler ile bölgedeki Menzil Müfettişlikleri arasında muhabere ediliyordu. Sivas Vilayeti'nden ordu iaşesi için zahire mubayaasına karar verilmişti. Önceden Trabzon Vilayeti ile Canik Sancağı ahalsinin tohumluk ve iaşe temini için, Sivas Vilayeti dâhilinden satımı serbest bırakılan dakik ve zahirenin ihracatının yasaklandığı, Trabzon Vilayeti, Sivas Vilayeti, Canik Mutasarrıflığı ve Menzil Müfettişliğine bildirilmişti. Trabzon Valisi Cemal Azmi, Trabzon Vilayeti'nin temel gıdası olan mısırın temini için bu yasağın kaldırılması gerekliliğini savunmuştur. Ancak Sivas Vilayeti zahire fiyatlarına narh koyulması sebebiyle, halkın pazara fazla ürün çıkaramamasından ve zahirenin naklinin güçleştiğinden bahsederek, narhın kaldırılıp serbest bırakılmadığı takdirde Trabzon için zahire desteğinin sağlanamayacağını aktarmıştır³⁵².

Trabzon Vilayeti'nin şiddetli tohumluk ihtiyacı için 400.000 kilo mısır İstanbul iaşesinden alınarak, ordu ambarlarına gönderilmesine karar verilen 1.500 ton zahirenin, bu miktardan düşülerek acil bir şekilde gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu sayede ahalinin bir sonraki sene için de iaşelerinin temininde sıkıntı çekmeyecekleri amaçlanmıştır³⁵³.

Akçaabat'ta seferberlik ilanından iki ay önce mısırın bir kıyyesi 25 paraydı. Şubat 1915'te Trabzon'da mısırın kıyyesi 1.20 kuruştı. Bu fiyat 1331 sonlarında 3

³⁵¹ BOA, DH.İ.UM.EK, 11-116/1, 21 Teşrinievvel 1331 (3 Kasım 1915).

³⁵² BOA, DH.ŞFR, 544/89, 19 Kanunusani 1332 (11 Şubat 1917).

³⁵³ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-68/1, 2 Cemazeyilevvel 1334 (7 Mart 1916).

kuruş idi. Ordu Kasabası'nda Temmuz 1332'de mısırın bir kıyyesi 3 kuruştı. 1332 sonunda 9 kuruşa yükselmiş ve 1333'te ise 20 kuruş olmuştu³⁵⁴.

Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, 28 Ağustos 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne tekrar halkın ekmek sıkıntısı çektiğini bildirdi. Ordu ve Giresun Kazalarında yine un kalmamış, halk açlığa mahkûm olmuştu. Vilayetin un ihtiyacı Canik'ten karşılanmaktaydı. Hat komutanlığı, asker kayıklarına çeyrek miktar erzak ve eşya yüklenmesine izin veriyor olsa da, mısır ve un getirtmek üzere Samsun, Çarşamba ve Fatsa'ya gönderilen 60'ı aşkın ahali kayıklarından hiçbirisi askeri erzak yüklemiyor veya tüccar tarafından yüksek navlun verildiği için tütün ve iç fındık yükleniyor, mısır ve un getirilmiyordu. Giresun'da ekmeğin kıyyesi 6 kuruştur ancak ekmek yapacak un bulunmuyordu. Birtakım çıkarcıların durumdan faydalanması önlenmeli ve ahali kayıkları yalnızca halkın ihtiyacı için un ve mısır nakli yapmalıydı³⁵⁵.

Mısır ve buğday fiyatında artış oldukça yiyecek ekmeği temin etmek de o denli güç bir hâl alıyordu. Ordu kumandanlığının Sivas'tan dakik ve buğday, Canik Mutasarrıflığının Canik Sancağı dâhilinde mısır mubayaasına ihraç yasağı getirmesi üzerine, Trabzon Vilayeti'nde buğday ekmeğinin okkası 14 kuruşa yükselirken, mısırın 6 okkası 75 kuruşa çıkmıştı. Trabzon Valisi Cemal Azmi, şifre telgrafında, bir müddet daha böyle devam ettiği takdirde ekmeğin okkasının 20, mısırın altı okkasının 100 kuruşa belki de daha fahiş bir fiyata çıkabilme ihtimaline değinmiştir³⁵⁶. Halkın içinde bulunduğu zor durumdan bahseden Cemal Azmi, bu şiddetli ihtiyacın giderilebilmesi için, Ordu kumandanlığından, mısır ihracının yasağının kaldırılmasını rica etmiştir³⁵⁷. Canik Mutasarrıfı Müştak Bey, Cemal Azmi Beyin bu telgrafı üzerine Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta, Sivas Vilayetinden zahire adına bir şey alamadıklarını, üstüne üstlük bir de Trabzon için mısır ihracına mezuniyet verilirse, zaten zor durumda olan Canik'in iaşe temininin bir kat daha güç olacağından bahseder. Bir yandan da Trabzon'un iaşesini

³⁵⁴ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul, 2012, s. 216, 240, 249, 281, 299.

³⁵⁵ Ayhan Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 61.

³⁵⁶ BOA, DH.ŞFR, 546/7/1/1, 15 Şubat 1332 (28 Şubat 1917).

³⁵⁷ BOA, DH.ŞFR, 546/7/1/2, 15 Şubat 1332 (28 Şubat 1917).

de imkân derecesinde düşündüğünü belirten Müştak Bey, Çarşamba'dan bir miktar mısırın Trabzon'a sevkine müsaade etmiştir³⁵⁸.

Trabzon ekmek temin etmek konusunda sıkıntılar yaşamaktaydı. Sivas Vilayeti'nden ve Canik Mutasarrıflığı'ndan, Trabzon iaşesi için satın alınacak buğday ve mısır ununun, getirilirken bir engellemeye meydan verilmemesi istenmekteydi. Aynı zamanda fındık ihracına da yasak getirilmişti. Bölgede bazı ürünlerin yetersizliği diğer ürünlerin ticaretini de etkiliyordu³⁵⁹.

Trabzon Defterdarlığı 1917 yılı ekmek sorunu ile ilgili olarak bazı konulara değinmiştir. Birincisi: Ekmek meselesi, vilayette günbegün vahim bir durum almaktadır. Mısır unu kıyyesi 12 kuruşa, buğday unu çuvalı 11 liraya varmıştır. Hesaba göre her hafta 1 lira zam görmektedir. Hazinece belediyeye tavizan 8.000 lira verilmiş ise de Samsun ve Sivas'tan ihracata müsaade olunmaması bu paranın faydasını azaltıyordu. Memurlar tarafından mubayaa edilip asker tarafından ticarete izin verildiği takdirde vilayet yasağın konulmasını istiyor; Vilayet müsaade ettiğinde de mutasarrıf veya kaymakamlar ve belediye reisleri muhalefet ettiğinden bütün çabalar boşa gidiyordu. Tüm bunlara ek olarak bir de tüccarın ihtikârı da eklenince fiyatlar bu dereceyi buluyordu. Bu hal ahalinin sızıldanmasına neden oluyordu. Bazı memurlar aç kaldık diyerek Trabzon defterdarının makamına müracaat etmişlerdi. “5-600 kuruş maaş alıyoruz, 7-8 can besleyeceğiz. Aldığımız maaş ekmek parasına bile kâfi gelmiyor. Ne yapacağız?” şeklinde durumlarını anlatmışlardı. Un meselesi ahali elinden alınıp, Osmanlı ülkesinde hükümet veya belediyeler uhdesine alınması zamanı gelmişti. Serbest piyasa ekonomisindense, devlet kontrollü piyasa tercih ediliyordu. Ancak belediyeler, hukuki çarelere riayetten hoşlanmadıkları gibi, bazı yerlerde mahalli hükümet reisleri ellerinde fazla mal olduğu halde bile komşu bölgelere bir şey vermek istemiyorlardı. Bu işlerdeki muhtelif tutumlarının müfettişlerce denetime tabi tutulmasının gerekliliği vurgulanıyordu. İkincisi: ekmek meselesinin bu sene aldığı şeklin gelecek sene Trabzon'da daha ziyade vahamet kazanmasından korkulması gerekmekteydi. Ziraat ve çiftçilik çok ama çok geri kalmıştı. Tohum tedarik edilemiyordu. Havale verildiği parası izhar edildiği halde vilayetin iki kazasına yetecek arpa ve buğday bulunamamıştı. Amasya, Samsun, Sivas ile cereyan eden bunca muhaberattan sonra

³⁵⁸ BOA, DH.ŞFR, 546/195/1, 15 Şubat 1332 (28 Şubat 1917).

³⁵⁹ BOA, DH.ŞFR, 73/85, 5 Cemazeyilevvel 1335 (27 Şubat 1917).

hiçbir netice alınmamıştı. Zaten mısır yatağı olan ve ahalisi mısır ile geçinen bu kazaların tohumluklarının büyük kısmı tüketildiğinden gelecek sene için elde ziraatı yapılabilecek fazla bir şeye sahip olamayacaklardı. Mısır ziraatı Mart, Nisan aylarında icra edildiğinden tohum tedarik ve irsaline halen zaman müsaitti. Nezaret yardım ve destek sağlarsa hiç olmazsa buğday ve arpadan boş kalan arazi mısır ile işlenmiş olacaktı. Yegâne tedarik olunabilen tohum 5-10.000 kıyye patatesten ibaretti. Senelik milyonlarca kile fasulye yetiştirmesine rağmen senelik olarak fasulye tohumuna bile ihtiyaç duyan Ordu Kazası'yla mülhakatının arazisi fasulye yetiştirmeye müsait ve verimli olmasının yanında vasıta ve nakliye konusunda güç durumdaydı. Dolayısıyla Ziraat Nezareti'nin özenli davranması gerekmektedir³⁶⁰. Ordu kumandanlığına yapılan bu müracaat sonucu öşür hasılatının kalanından 160.000 kilo buğday ve arpa ve bunun yaklaşık iki katı olarak 300.000 kilo mısır temin edilerek muhtaç çiftçiye dağıtıldı. Vilayetteki bütün arazi ve bahçelerin boş kalmaması için de patates ziraatının geliştirilmesi hususunda çalışmalara yoğunluk verilmiştir³⁶¹.

1917 yılında Sinop halkı iâşesini temin edemediğinden Kastamonu ve civarı ve aşar ambarlarından geçici olarak satın alma işlemine müsaade edilecekti. Ancak bu halk için yeterli gelmemiş olacak ki; Manizade İbrahim Beyin, Bolu'dan İstanbul'a 2.000.000 kıyye mısır satışı için iâşe heyetine müracaat etmiş olduğunu, buradan Bolu'da ihtiyaç fazlası mısır bulunduğunun anlaşıldığına göre, buradan mısır alımının mümkün olup olmadığı sorulmuştur³⁶². Ancak mısırların ulaştırılması için uygun yol ve vasıta olmadığından götürülemeyeceği, Bolu'daki mısır sahillere yakın yerlerde ise kayıkla taşınabileceği belirtilmiştir³⁶³. Sinop için Boyabat Kazası'ndan da mısır satın alınabilirdi. Lakin nakil ücreti eklendiğinde unun kıyyesi 12 kuruşa mâl olacak ve muhacirler un satın alamayacaktı³⁶⁴. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa namına Kastamonu Valisi Atıf Beye telgraf gönderilmişti. Buna göre vilayetin diğer mülhakatından mısır mubayaası İâşe Nizamnamesi ile ters düşmediğinden kabil görülmüş, nakliye masraflarıyla birlikte fiyatın pahalı olmasının normal olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Sinop'taki muhacirlere

³⁶⁰ BOA, DH.İ.UM.EK, 28-114/2/1, 5 Şubat 1332 (18 Şubat 1917).

³⁶¹ BOA, DH.İ.UM.EK, 28-114/4/1, 4 Mart 1333 (4 Mart 1917).

³⁶² BOA, DH.İ.UM.EK, 107/14/1, 12 Şubat 1332 (25 Şubat 1917).

³⁶³ BOA, DH.İ.UM.EK, 107/14/3, 3 Mart 1333 (3 Mart 1917).

³⁶⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 107/14/4, 15 Şubat 1332 (28 Şubat 1917).

yevmiye yerine ekmek verilmesi planlanmaktaydı³⁶⁵. Böylece satımı yapılacak mısırın, kilosu iki kuruştan hesap edilerek üzerine nakliye ücreti de eklenerek ortalama bir fiyatla muhtaç ve mülteci olan ahaliye ulaştırılması kararlaştırılmıştır³⁶⁶.

Savaşın etkilerinden ötürü devletin her yanında tohumluğa ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden Romanya gibi yerlerden mısır tedariki yapılmaya çalışılıyordu. 1917 yılının Mart ayında Romanya'dan gelmesi beklenen mısırın gelmesi bir buçuk ay kadar gecikecekti. Tohumlukların uzak vilayetlere dağıtılması da zaman alacaktı. Bu gecikme ile ekim mevsimine tohumluk yetiştirilemeyecekti. Düzce'den 50.000 ve Adapazarı'ndan 10.000 kilo ile 20.000 okka mısırın aşar malından alınarak çiftçiye dağıtılması ve daha Romanya'dan gecikmeli olarak gelecek olan mısırdan alınarak karşılık olarak yerine konması Bolu ve İzmit Mutasarrıflıkları tarafından bildirilmişti. Adapazarı'ndan bu yıllarda yüksek fiyat verilmemesi, piyasa fiyatının yüksek tutulmaması, mısır satışının adeta tatil edilerek, insanları kaçakçılığa teşvik etmekteydi. Devletin, savaş dönemlerinde belirli bir piyasa fiyatı koyamamıştı. Aşar malından alınan mısırların Dâhiliye Nezareti adına, çiftçiye süratle dağıtılarak ekim zamanına yetiştirilmesi, ve İaşe heyetinin belirlediği bir fiyat doğrultusunda halka dağıtılmak üzere, İaşe Talim Komisyonlarına teslim edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. İaşe-i Umumiye Merkez Heyeti reisi ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa, İzmit Mutasarrıfı Mazhar Beyin bildirdiği duruma göre aşar malından tohumluk tedarikini uygun görmüş ve onay vermiştir³⁶⁷.

1918 Nisan ayında Dersaadet'ten Trabzon'a 800 tonu ekmeçlik, 480 tonu tohumluk olmak üzere toplamda 1280 ton mısır gönderilmişti³⁶⁸. Erzurum ahalisinin de yemeklik ve tohumluğa duyduğu ihtiyaçtan ötürü bu miktardan Erzurum'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Erzurum ahalisinin nakliyat için kullanabileceği hayvanatın olmama nedeni, hayvanlarını askeriye vermelerinden ötürüydü. Of ahali hicret etmediğinden ellerinde nakliye vasıtası bulunabilirdi. Mısırın Trabzon'dan Of'a deniz yoluyla nakledilerek, oradan da Bayburt'a gönderilebilirdi. Ancak bu işlemlerin yapılması için bir ay gibi bir zaman geçecekti

³⁶⁵ BOA, DH.İ.UM.EK, 107/14/6, 3 Mart 1333 (3 Mart 1917).

³⁶⁶ BOA, DH.İ.UM.EK, 107/14/7, 6 Mart 1333 (6 Mart 1917).

³⁶⁷ BOA, DH.İ.UM.EK, 13-103/1, 15 Mart 1333 (15 Mart 1917).

³⁶⁸ BOA, DH.İ.UM, 20/18/12-48/2, 10 Nisan 1334 (10 Nisan 1918).

ve mısırlar ekim zamanına yetişemeyebilirdi³⁶⁹. Yine 270 ton tohumluk mülhakata dağıtımını yapılmak üzere yollanmıştı. Dağıtım yapılmak üzere iken Menzil Müfettişliği, Ordu Kumandanlığının tebligatı üzerine 270 ton tohumluktan yalnızca 153 tonunun Trabzon'a verileceğini bildirdi. 800 ton mısırın da tümünün ordu iaşesine hazırlandığı öğrenildi. Muhtaç ahalinin beslenmesi için elde hiçbir şey olmadığı gibi zaten pek cüzi miktarda olan tohumluk da verilmediği takdirde halkın büyük bir iâşe buhranına maruz kalacağı muhakkaktı. Bu nedenle 1.000.000 kilo³⁷⁰ zahirenin gönderilmesi, eksik verilen 117 ton tohumluğun da hemen ödenmesi gerekli olduğu belirtilmiştir. Erzurum'da birkaç günden beri 8.000 kadar kişi aç kalmıştı ve buna acil çare bulunması gerekiyordu. Rusya'dan zahire celbi yapılabilirdi. Eğer Erzurum'a en kısa sürede zahire ulaştırılmazsa halkın büyük bir kısmı açlıkla karşı karşıya kalarak telef olacaktı³⁷¹. Yalnızca Erzurum ve Trabzon açlık çekmiyordu. Erzincan, Lazistan ve Sivas Vilayetinin bir kısmı da açlıkla mücadele ediyordu³⁷². Askerin de şiddetli ihtiyacından dolayı mezkûr miktar tohumluk ve yemekliğin ordu iaşesinden alınmıyordu. Ancak 100.000 kilo mısır ve 56.000 kile arpanın tohumluk olarak verilmesi için izin verilmişti³⁷³. Bahsi geçen İaşe Müdürlüğü, iâşe krizinin giderilebilmesi için zahirenin Kafkasya'dan celbinden başka çare görülmediğini ifade etmişti. Vilayetin satın alacak parası yok ise, İaşe Müdürlüğü tarafından gerekli paranın derhal gönderileceği bildirilmişti³⁷⁴.

1917 yılı başlarında Rusya'da yaşanan iç isyan ile 1917 yılı Ekiminde Bolşeviklerin siyasi egemenliği kontrol altına almasıyla, bölgenin toplumsal hafızasında çok dramatik izler bırakan muhacirlik süreci yeni bir evreye girmişti. 24 Şubat 1918'de Trabzon'un yeniden Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmesiyle Rus işgali tehdidi nedeniyle muhacirliğe çıkan Müslüman Türk ahali geri dönmeye başlamıştı. Ancak muhacirleri yıkılmış, harap olmuş bir memleket karşılamıştı. Trabzon'da muhacirleri açlık, sefalet ve salgın hastalıklar bekler hale gelmişti. Trabzon'da yaşamın yeniden kurulması amacıyla gönderilen heyette

³⁶⁹ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-48/4, 23 Nisan 1334 (23 Nisan 1918).

³⁷⁰ Trabzon Vilayeti için, Samsun'un serbest iaşesinden 600 ton tohumluk ve 400 ton da ekmeklik zahire tahsil edilmiştir. Yeni iâşe kanununca daha fazlasına müsaade edilmiyordu. O günkü kıtlık ortamında kilosu 30 kuruştan alınabilecekti. (BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-48/12, 12 Mayıs 1334 (12 Mayıs 1918))

³⁷¹ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-48/5, 28 Nisan 1334 (28 Nisan 1918).

³⁷² BOA, DH.İ.UM, 20-18/ 12-48/6, 25 Nisan 1334 (25 Nisan 1918).

³⁷³ BOA, DH.İ.UM, 20-18/ 12-48/11, 12 Mayıs 1334 (12 Mayıs 1918).

³⁷⁴ BOA, DH.İ.UM, 20-18/ 12-48/10, 14 Mayıs 1334 (14 Mayıs 1918).

bulunan gazeteci Abidin Daver, Trabzon'da normal yaşama dönülmesi yolunda halka ekilmesi için tohumluk mısır dağıtıldığını ve muhacirlerin iskânı için gerekli gayretlerin gösterildiğinden bahsetmektedir³⁷⁵.

Savaşın sona ermesinden sonra Ünye'ye ilk vapur mısır yüklü bir şekilde 9 Nisan 1918'de gelmiş, bu münasebetle dualar okunarak kurbanlar kesilmiş, belediye tarafından 50 kişilik bir çay ziyafeti verilmişti. Trabzon ve yöresinde muhaceretten köylerine dönenlere ekim mevsimi geçmeden tohumluk mısır dağıtılmıştı. Ziraat Müdürlüğü'nün kefalet-i müteselsile yoluyla dağıttığı tohumluklar nüfus başına 3-4 kg idi. Trabzon yöresi ve çiftçilerine dağıtılan 70.000 kg mısır tohumluğunun dışında, ihtiyacı olanlara tarım araç ve gereçleri de dağıtılmıştı. Muhacirlerin şehre dönmesiyle birlikte, şehir eski hareketliliğine geri dönmekle birlikte sıkıntılar ve açlık daha da artıyordu. 1919 senesi başlarında önceden gönderilen tohumluklara ilaveten 15.000 kg arpa, 45.000 kg buğday Trabzon'a gönderildi. Hükümet, Trabzon Vilayeti'nin iâşesi için ayrıca 160.000 lira gönderdi³⁷⁶.

Yavaş yavaş memleketlerine dönen halk, tarımla ilgili her türlü vasıttan mahrum bulunmaktaydı. Geçimlerini sağlayabilmeleri için, ihtiyaç duydukları tohumluğun temini için hükümete başvuruyorlardı³⁷⁷. Üçüncü Ordu kumandanı Vehib Paşa, Trabzon Vilayeti'nin ihtiyaç duyduğu tohumluk için, Canik Mutasarrıflığı ile muhabere ederek 600 ton mısırın serbest iâşe zahiresinden ayrı tutularak, Trabzon Vilayeti adına satın alınmasının kararlaştırıldığını belirtmiştir³⁷⁸. Trabzon Valisi'nin bildirdiği üzere 1.000.000 kile tohumluk mısır alımının gerçekleştirilmesi için deniz yolu ulaşımında kullanılacak vasıtanın hazır edilerek iâşe heyetince hazırlanan cetvelin gönderildiğini aktarmıştır. Bu 1.000.000 kilo mısırın tohumluk kısmı olan 600.000 kilosu Çarşamba ve Terme iâşe ambarlarından ve kalanının Canik Livası serbest zahiresinden tertip edilmesi ve nakliyatın süratle yapılması kararlaştırıldı. Canik Mutasarrıflığından gelen cevapta Çarşamba ve Terme ambarlarında ancak 59.000 kilo mısır olduğu, satın alınmasının gerçekleşmesi için zamana ve oldukça paraya gerek olduğu, menzil ambarlarında

³⁷⁵ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeli Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 137-139.

³⁷⁶ Beyoğlu, 1999, s. 486.

³⁷⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-18/ 12-68/3, 28 Mayıs 1334 (28 Mayıs 1918).

³⁷⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-46/2, 5 Mayıs 1334 (5 Mayıs 1918).

birkaç ay daha bekletilirse çürüyecek durumda olan mısır varken diğer yerlerdeki mısırın satın alınmasının kabil gelmeyeceği bildirilmiştir³⁷⁹. Bunun üzerine tekrar Ordu Kumandanlığına müracaat edilmiş ve sürekli takibi sağlanmış ise de bir netice alınamamış, yaklaşık 80 kayık Çarşamba ve Terme Kazalarında, tohumluk sevki için Ziraat Müdürü ile başka bir memur Samsun'da beklemede kalmıştı. Yirmi gün daha netice alınamazsa ziraat mevsimi kâmilen geçmiş olacağını belirten Trabzon Valisi Necmeddin, elleriyle ve tırnaklarıyla tarlalarını hazırlamış olan fukara ahalinin şiddetli tohumluk ihtiyacının giderilmesi için bahsi geçen 600.000 kilo mısırın Çarşamba ve Terme ambarlarından yüklenmesini ve iaşe için de Minyahoran(?) vapuruyla gelen mısırdan 400.000 kilosunun vilayete verilmesi gerektiğine değinmiştir³⁸⁰. Tüm bu nakil ve sevk işlemleri aylarca sürmüştü. Ekim zamanının geçmesi nedeniyle halk, mısır ziraatını tamamen gerçekleştirilememiştir³⁸¹.

1917 yılında Giresun ve Ordu Kazalarında 62.017 dönüm araziye mısır ve fasulye ekilmiş, 850 dönüm arazi ise nadasa bırakılmıştı³⁸². Ancak bir sonraki yıl Giresun'da mısır yeterli gelmemiştir. Giresun kazasında, halkın yegâne yemekliği olan mısır ununun fiyatı sürekli artarak yükselmiş ve Haziran ayında 62 kuruşa çıkmıştı. Ahali için ekmek tedariki imkânsız bir hal almaya başlamıştı. Belediye reisi ve eşraftan bazı kişiler tarafından gönderilen telgrafta, ekmek fiyatlarının artmasının nedeninin, aylardan beri kendilerine verilecek olan tohumluğun halen gelmemesinden kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdi³⁸³.

Çevre vilayetlere göçmüş muhacirlerin yoğun bir şekilde Trabzon'a geri dönmesi iaşe ve tohumluk zahire ihtiyacının daha da artmasına neden olmuştu. İaşe ihtiyacının temini için iki yol izlenmeye çalışılmıştı. Birincisi şahıslar eliyle çevre yerleşim birimlerinden Trabzon'a zahire nakledilmesi, ikincisi ise devlet hükümet vasıtasıyla zahirenin temin edilmesiydi. Ancak zahire temini istenilen ölçüde gerçekleştirilememiş ve 1918 yılının Temmuz ayında buğday ekmeğinin kıyyesinin

³⁷⁹ BOA, DH.ŞFR, 584/22, 14 Mayıs 1334 (14 Mayıs 1918).

³⁸⁰ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-46/5, 14 Mayıs 1334 (14 Mayıs 1918).

³⁸¹ BOA, DH.İ.UM, 20-18/12-95/3, 31 Ağustos 1334 (31 Ağustos 1918).

³⁸² BOA, DH.İ.UM.EK, 108-22/1, 25 Şaban 1335 (16 Haziran 1917).

³⁸³ BOA, BEO, 4520/338950/1, 8 Ramazan 1336 (17 Haziran 1918).

80 kuruştan, mısır ekmeğinin kıyyesinin ise 40 kuruştan satıldığı gözlemlenmiştir³⁸⁴.

Yiyecek sıkıntısını had safhada yaşayan Trabzonluların bir kısmı Kızılay'ın yardımlarıyla, büyük kısmı da tohumuzluk yüzünden tarlalarını ekemedikleri için tarla kenarlarında bol yetişen domuz lahanasının (Danaburnu) yumrularını yiyerek hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Yetimlerin büyük kısmı ilgisizlik yüzünden açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Mülki yönetim, kurtuluşunun ardından Dâhiliye Nezareti'ne yaptığı başvurularda iaşe sıkıntısını dile getirerek, erzak ve tohumluk istemişti. Çevre vilayet ve sancaklardan gönderilen erzakla sıkıntı bir miktar hafifletilmişse de, her geçen gün sayıları artan muhacirlerden dolayı yardımlar etkisiz kaldı. Sonbaharla birlikte vilayetin iaşe sorunu ağırlaşmaya başladı. Bir yandan Rum çetelerinin baskısı, diğer yandan hasadın beklenenden az olması iaşe sıkıntısının kaynağını oluşturuyordu. Bu durum karşısında Trabzon Vilayet Meclisi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; elde edilen hasadın ahalinin ancak altı aylık iaşesini karşılayacağını belirterek, öşür vergisi dışında kalan bütün vergilerin kaldırılmasını ve verginin dahi vilayete harcanmasını talep etti³⁸⁵.

Refik Koraltan Trabzon'a gittiğinde şehrin kötü görünümünden, askerinin ve halkın yiyecek teminini gerçekleştiremiyor oluşundan bahsetmiştir. Mülki idarenin hastaneden bulunanlara bir tas mısır çorbası dahi temin edemediğini anlatır. Vilayetin ana besin maddesi olan mısıra, Trabzon ahalsinin ulaşamadığı ve açlıkla karşı karşıya kaldığına bir örnek de budur³⁸⁶.

Gümüşhane Mutasarrıflığından alınan bilgiye göre her gün elliyi aşkın insan açlıktan helak olmakta ve diğer insanlar ise günlerce ot haşlaması yediklerinden aynı akıbeti uğramak üzereydiler. Fahiş zahire fiyatlarından ötürü zahire alma imkânları bulunmuyordu. Mısırın kilosu 40 kuruştı. Trabzon Valisi Necmi, muhtaç

³⁸⁴ Volkan Aksoy, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Hükümetin Trabzon Muhacirlerine Yaptığı Yardımlar", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005 Bildiriler*, C. II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2007, s. 845.

³⁸⁵ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum, 2007, s. 280.

³⁸⁶ Gözcü, 2016, s. 150.

ahali için mısırın 10 kuruştan satılması adına vilayete bir miktar para tahsis edilmesinin gerektiğini ifade etmiştir³⁸⁷.

Muhacirler geçimlerini sağlamaya devam ediyorlardı. Ancak savaşın izleri halen etkisini sürdürüyordu. Hububat satarak geçimini sağlamaya çalışan ahali zaman zaman parasını vaktinde temin edemeyerek zarar edebiliyordu. Atina Kazası muhacirlerinden Şükrü'nün, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede asker iaşesi için fındık karşılığında hububat temini sağlandığı görülmektedir. Menzil Nokta Kumandanlığınca terhis olunacak asker için mağazasından arpa, mısır ve mısır ununun karşılığında, kendisine verilen mazbata gereğince alacağı ambarda mevcut bulunan 45.000 küsur kilo fındığın, kaymakam tarafından maliyeye devri sağlanacağı gerekçesiyle ödemediğini belirtmiştir. Yeni fındık mahsulünün zamanı da gelmek üzere olduğundan fiyatlarda değişimler yaşanacağından zararının büyük olacağını belirtmiştir³⁸⁸.

³⁸⁷ BOA, DH.ŞFR, 587/120, 19 Haziran 1334 (19 Haziran 1918).

³⁸⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-17/12-92, 6 Şaban 1337 (7 Mayıs 1919).

SONUÇ

Mısırın menşei ve Osmanlı Devleti'ne kaç tarihinde hangi güzergâhla girdiği konusunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bir Amerika bitkisi olduğu ifade edilen mısırın, coğrafi keşiflerden önce Anadolu'da yetiştirildiği görüşü de iddia edilmektedir. Ancak günümüz tanımıyla mısırın, Osmanlı Devleti'nde yetiştirilmeye başlandıktan sonra tarımsal üretimde önemli yer edinmiştir. Amerikan yerlilerinin mahiz olarak adlandırdığı bu bitki, Anadolu'da mısır adını alırken, Avrupa'da ise Türk Buğdayı olarak anılmaya başlamıştır.

Mısırın Osmanlı Devleti'ne ilk geliş tarihi net değildir. Karadeniz Bölgesi'nde ekimi yapılan darı, gâvers ve lâzutun mısır olabileceği görüşleri, bölge üzerine araştırma yapan tarihçiler tarafından ortaya atılmıştır. Bu bitkinin, Karadeniz'in tarıma elverişli olmayan arazisine kolayca ekiminin yapıldığı ve bölge halkı için hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Trabzon, Giresun ve Ordu'da halkın iâşesinde mısır, temel geçimlik kaynağı ve besin maddesidir. Mısır, 18. yüzyılda bölgede ticareti yapılan bir ürün haline gelmiştir.

Trabzon'da arazi koşulları nedeniyle geniş çiftlikler yerine, geçimlik düzeyde bahçecilik şeklinde tarımı yapılmıştır. Trabzon Vilayeti'nde 19. yüzyılda en fazla ekimi yapılan tahıl statüsüne sahip olmasına rağmen, hiçbir zaman iâşesine yeterli gelmemiştir. Mısırdan en çok verim alınan yer ise arazinin tarıma daha uygun olduğu Çarşamba Kazası olmuştur.

19. yüzyılda bölgede birçok kez kıtlık yaşanmıştır. Devlet, kıtlık yıllarında bölge halkına tohumluk ve yemeklik olarak mısır göndermiştir. Kıtlığın şiddetlendiği durumlarda ise mısırın dışarıya çıkmasını engellemek amacıyla gerek yerel idarece ve gerekse merkezi hükümet tarafından zahire ihraç yasakları getirilmiştir. İçeriden yeterli mısır karşılanamadığında, mısırın ithal edildiği ülke Rusya olmuştur. Rusya'dan karşılanamadığı durumlarda tüccarın Romanya'ya (Tuna havzasına) yöneldiği görülmektedir. Ayrıca, bölgede mısıra duyulan ihtiyaç arttığında gümrük muafiyetleri tanınarak zahirenin bölgeye getirilmesi amaçlanmıştır. Kıtlık yıllarında, mısır ziraatının sürdürülebilmesi için Ziraat Bankası'ndan çiftçilere kredi imkânı sağlanmıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi, artırılması ve yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda, Amerika'dan ve çeşitli ülkelerden farklı

cinslerde tohumluk mısır getirterek mısır ziraatını yaygınlaştırmak ve geliştirmek istemiştir.

Avrupalı Devletler için Rusya, Romanya ve Anadolu hububat deposu idi. Tuna'dan Avrupa'ya ve Osmanlı topraklarına büyük bir mısır ticareti gerçekleştiriliyordu. Osmanlı Devleti, özellikle İngiltere'ye yüksek miktarlarda mısır ihracatı yapıyordu. Karadeniz'in Avrupa ticaretine açılmasıyla birlikte, yabancı kumpanyaların bölgedeki etkinliği de artmıştı. Yerel tüccarlar, daha çok, İstanbul'a zahire sevkiyatı yapıyorlardı. Asırlardır provizyonizm geleneğini benimsemiş olan Osmanlı Devleti için serbest ticaret anlaşmalarına uyum sağlamak zor ve sıkıntılı bir süreç olmuştur. Avrupalı devletler, kısıtlayıcı tahıl yasalarını kaldırmalarının ardından, başta Samsun gibi mısır üretimi yapan Osmanlı limanlarına ilgilerini arttırmışlardı. Karadeniz limanları tütün ve mısır üretimi ve ihracatıyla ön plana çıkıyordu. İthal mısırla iiaşesini temin etmesi açısından tek örnek teşkil eden Trabzon ise hasadın iyi olduğu senelerde az miktarlarda mısır ihraç edebiliyordu. Samsun Limanından İngiltere, Avusturya, Fransa, Mısır ve Yunanistan'a mısır gönderiliyordu. Ancak zamanla tarımın ticarileşmeye başlaması ile birlikte daha fazla gelir sağlayan fındık ve tütün üretimi, mısır üretimini gölgede bırakmaya başlamıştı. Mısırın gölgede kalmasının nedeni, Giresun, Trabzon ve Ordu'nun ticari yönelimlerinden kaynaklanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Rusya ile yaptığı savaşlar neticesinde Karadeniz'e büyük bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Çeşitli nedenlerle bölgeye gelen muhacirlerin barınma, beslenme ve iskân meseleleriyle, devlet bizzat ilgilenmeye çalışmıştır. Muhacirlerin iiaşe sorunu mısır ile aşılmaya çalışılmıştır. Yapılan zahire yardımlarının yanı sıra göçmenlere tohumluk mısır dağıtılarak, çiftçilikle uğraşmalarını sağlama yoluna gidilmiştir. Mısır, savaş dönemlerinde her alanda önemli bir iiaşe kaynağı görevini görmüştü. Askerin beslenme ihtiyacının mısırla karşılanmaya çalışıldığı gibi, harp esirlerinin yiyecek temini de yine bu tahılla sağlanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Karadeniz bölge halkı Üçüncü Ordu'nun iiaşesini karşılamakla sorumlu tutulmuştu. Halk, ordunun mısır ihtiyacını temin etmeye çalışırken, açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Ne var ki halk, elindeki neredeyse tüm mısırları, seferberlik yolunda askere verse de, askerin iiaşesine yeterli gelmediği görülmüştü. Askerî arazilerde mısır ekimi yaptırılarak bu sorunun önüne geçilmeye çalışılmıştı. Savaşın getirdiği yoksulluk ve kıtlık ortamında yaşanan

ihdikâr, yoksulluğu daha da arttırmış, halkın yaşamını s¼rd¼rebilmeleri için gereken zahireye ulaşmalarının ¼n¼nde engel teşkil etmişti. Pazar yerlerinden mısır satın alan muhtekirler, çeşitli kaza merkezlerinde fahiş fiyatlarla satmaktaydılar. Karaborsacılık faaliyetleri y¼z¼nden temel gıda maddelerinin fiyatları artmış, ahali mısır ekmeğine dahi zor ulaşır-hatta ulaşamaz duruma gelmişti. İaşe komisyonları, seferberlik zamanları elindeki mısırı fahiş fiyatlara satmakta olan t¼ccarların yaptıkları ihtikârı engellemeye çalışmışlardır. Savaş d¼neminde mısır ve mısır ununda s¼rekli olarak fiyat artışları yaşanmıştı. Savaş sırasında olduğu gibi sonrasında da, h¼k¼met, b¼lgeye zahire yardımı yapılmasını sağlamıştır.

Mısır, aslen Amerika menşeli olmasına ve Karadeniz'e sonradan gelmesine karşın Karadeniz'in coğrafyasına, iklimine fazlasıyla uyum g¼stermiřti. Dahası bu uyum Karadeniz B¼lgesi'nin k¼lt¼r¼ne, folkloruna ve beslenmesine de yansımıştır. Karadeniz halkının g¼nl¼k yaşamında ¼nemli bir yere sahip olan bu tahıl, ahalinin ekmeği, orbası ve diğer yemeklerinde kullandıkları olmazsa olmaz bir yiyecek halini almıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO): 347/26004, 354/265/17/1; 587/43967; 597/44701/4; 597/44701/5; 597/44701/6; 597/44703/1; 604/45259; 1246/93450/1/1; 2585/193806/2/1; 2585/193806/2/3; 2593/194443; 3012/225837/1; 3097/232218; 3515/263597/2; 3515/263597/3; 3547/265952/1; 3547/265952/2; 3548/265954/2; 4520/338950/1.

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Kalemî (A.DVN): 94/75; 96/27; 96/35; 96/68.

Bab-1 Asafî Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A.DVN.DVE): 16/37/1; 16/45/1.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM): 19-8/1-24; 20-9/2-11/3; 20-9/2-34/1; 20-9/2-34/3; 20-9/2-34/9; 20-17/12-92; 20-18/12-46/2; 20-18/12-46/5; 20-18/12-48/5; 20-18/12-48/6; 20-18/12-48/8; 20-18/12-48/10; 20-18/12-48/11; 20-18/12-68/1; 20-18/12-68/3; 20-18/12-95/3; 59-1/1-21/2; 82-1/1-19/2.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 11-116/1; 13-103/1; 17-44/1; 28-114/2/1; 28-114/4/1; 73/54; 93-2/1-78/1; 93-2/1-78/2; 93-2/1-78/3; 98-2/1-17/3; 98-2/1-17/4; 107/14/1; 107/14/3; 107/14/4; 107/14/6; 107/14/7; 108-22/1.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH.MKT): 198/97/1/2; 198/97/10/1; 198/97/13/2; 198/97/4/2; 198/97/7/2; 198/97/14/1; 198/97/15/2; 351/42/1/2; 437/23/1/2; 729/3; 872/89; 1236/65/1; 1236/65/4/2; 1236/65/5; 1236/65/9; 1331/72/2; 1400/11; 1468/71/1; 1473/91; 1474/26/1/1; 1474/26/1/2; 1489/37/1/1; 1489/37/1/3; 1494/3/1; 1495/32; 1495/93; 1503/76; 1896/68; 1902/109; 1916/88; 2752/6/1; 2752/6/2; 2836/38/2.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR): 73/85; 544/89; 546/7/1; 546/195/1; 584/22; 587/120.

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât (DH.TMİK.S): 13/78.

Hattı-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 618/30518.

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR.H): 64/12/2.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî (HR.MKT): 70/1.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH): 125/104.

İrade Dahiliye (İ.DH): 985/77757/1; 985/77757/2; 1079/84669; 1459/27/1/1; 1459/27/1/2.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 127/5447/2; 127/5447/3; 128/5497/1.

İrade Meclis-i Umumi (İ.MLU): 10/73/3.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 30/45; 51/44/1/2; 84/3/1/2; 84/7; 107/3; 119/39/1.

Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT): 70/78.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM): 61/30; 81/88; 371/68.
Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT. UM): 97/55; 149/82; 215/47/1; 250/46.
Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD): 165/35; 174/13.
Şurayı Devlet (ŞD): 269/13/7; 338/35/2/1; 1222/24/1.
Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ): 9/21.

2. Araştırma ve İncelemeler

Aksoy, V., “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Hükümetin Trabzon Muhacirlerine Yaptığı Yardımlar”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005 Bildiriler*, C. II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2007, s. 841-850.

_____*II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2014.

_____*“Birinci Dünya Savaşı'nda “Göç”ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun*”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S. 5, Ocak, 2018, s. 83-101.

AnnaBritannica, “Darı”, C.VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 613-614.

_____*”Mısır”* C. XVI, Ana yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 47-49.

Arslan, Z., “Batum Göçmenleri (1914-1930)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 71, Güz, 2014, s. 43-64.

Aslan, T., “II. Meşrutiyet Döneminde Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler”, *Gümüşhane Tarihi Sempozyumu Bildiriler 25-26 Mayıs 2010*, (Ed. Bayram Nazır, Kemal Saylan), Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 2016, s. 288-300.

Ateş, M., *Ordu Ağzı Sözlüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2015.

Aydın, M., “Alman Seyyahı Karl Koch'un 1843 Yılına Ait Trabzon İzlenimleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 407-422.

Aygün, N., *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon, 2005.

_____*Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C. II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016.

Bakırezer, G., “Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Çöküşü”, *Trabzon'u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-96.

Barışata, H. Ö., “Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 389-395.

Baskıcı, M., *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

- _____. “XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükselis ve Gerileyiş”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. LXIII, 2012, s. 33-56.
- Baş, M., *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu, 2012.
- Bay, A., *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Áyanlık (1750-1850)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.
- Berber, F., “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 31, Ocak, 2011, s. 17-49.
- Beyoğlu, S., “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon (1914-1919)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 479-488.
- Bilge, M. S., *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Bilgin, A., “From Artichoke to Com: New Fruits and Vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries)”, *Living to Good Life Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Akçetin, E., Faroqhi, S. (Ed.), C. XIII, 2018, s. 279-281.
- Blake, M., *Maize for the Gods : Unearthing the 9,000 Year History of Corn*, Universty California Press, 2015.
- Bostan, H., *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Boy, A., “Çarlık Rusya Yönetiminde Kars’ta Tarım ve Hayvancılık”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Temmuz, 2017, s. 417-434.
- Büyük Ansiklopedi*, “Darı”, C. IV, Nesa Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1282.
- Carraretto, M., “Amerikan Yerlilerinin “Mahiz”inden “Türk Buğdayı”na”, Öztürk, S., (Çev.), *Yemek ve Kültür Dergisi*, S. 18, Sonbahar 2009, s. 100-110.
- Cuinet, V., *La Turquie d’Asie*, C. I, Paris, 1892.
- Çadrcı, M., “19. YY. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, s. 15-23.
- _____. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.
- Çelebi, E., *Seyahatname: Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.I, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2013.
- Çiçek, R., “Birinci Dünya Savaşı’nda Ordu Kazası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 31-54.
- Demircioğlu, S., *Tarihin Ayak İzleri Osmanlı Belgelerinde Trabzon*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2008.
- Demirtaş, M., “Osmanlı’ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Bahar, 2011, s. 17-44.

- Dumrul, C., Dumrul, Y., “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2014, s. 146-170.
- Duran, B., “Karadeniz Bölgesinin 1870-1914 Arasında Tarımsal Gelişmesi”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Samsun, 1990, s. 57-67.
- Ekinci, İ., *Tuna Nehri’nde Diploması Oyunları (1856-1883)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2014.
- Emecen, F. M., *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, Kitabevi, İstanbul, 2005.
- _____, *Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi Şalpazarı-Beşikdüzü*, Serander Yayınları, Trabzon, 2010.
- Emiroğlu, K., “Trabzon Ne Yetiştirsin?”, *Trabzon’u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97-125.
- Eren, A., “Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.
- Erler, Y., *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap, İstanbul, 2012.
- Eryılmaz, B., *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.
- Faroqhi, S. N., “Kırsal Yaşam”, Suraiya Faroqhi(Ed.), *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Aytuna, F. (Çev), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 441-456.
- Fesch, P., *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, Üyepazarcı, E. (Çev.), Pera, İstanbul, 1999.
- Fussell, B. H., *The Story of Corn*, University of Mexico Press, 2004.
- Galinat, W. C., “Maize: Gift from America’s First Peoples”, Cordell, S. L., Foster, N. (Ed.), *Chilies to Chocolate : Food the Americas Gave the World*, The University Arizona Press, 1992, s. 47-60.
- Genç, M., *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- Gezmiş, İ., *19. Yüzyılda Görele (1850-1900)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun, 2019.
- Gözcü, A., “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, S. 32, Bahar, 2016, s. 133-169.
- Gül, A., “Osmanlı Devleti’nde Kuralık Ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Güz, 2009, s. 144-158.
- Güler, İ., “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998 Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 327-349.

- Güran, T., *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Halaçoğlu, A., “İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)”, *Bellekten*, C. LXVII, S. 250, Aralık, 2003, s. 881-909.
- Hathaway, J., *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, Güven, G. Ç. (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hayri, A., *İktisadî Trabzon (İktisadî Nokta-i Nazardan Trabzon’un Vaziyet-i Hâzırası ve İstikbali)*, Öksüz, M. (Haz.), Serander Yayınları, Trabzon, 2008.
- Hütteroth, W-D., “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, Suraiya Faroqhi(Ed.), *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Aytuna F. (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 35-64.
- Hüseyin, *Memâliki Osmaniyye ’nin Ziraat Coğrafyası*, Gökmen, B. (Haz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- İpek, N., *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.
- Johnson, S. A., “Mısır: Amerikan Tahılı”, Kutay, A. (Çev.), *Yemek ve Kültür Dergisi*, S. 18, Sonbahar, 2009, s. 88-99.
- Karaman, O., “19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Giresun”, *Geçmişten Günümüze Giresun*, Bekdemir, Ü., Fatsa, M. (Ed.), Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi, İstanbul, 2015.
- Kallek, C., “İhtikâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXI, TDV, İstanbul, 2000, s. 560-565.
- Karaçavuş, A., “XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Tarım”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 9, Ocak, 2010, s. 47-70.
- Karademir, Z., “XVII-XIX Asırda Giresun ve Çevresinde Muhtekirler (Stokçular-İstifçiler)”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Giresun Belediyesi, Ankara, 2009, s. 292-307.
- Kaya, Ö., *17. Ve 18. Yüzyıllarda Karadeniz Ereğli ’nin Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2018.
- Kaynar, İ. S., *19. YY’ın İkinci Yarısından Cumhuriyete Fındığın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Orta Karadeniz Bölgesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- Kılıçaslan, M. E., *Osmanlı Kıyılarındaki Batı: Avusturya Lloyd Buharlı Vapur Kumpanyası*, Libra Kitap, İstanbul, 2019.
- Kırtok, Y., *Mısır Üretimi ve Kullanımı*, Kocaoluk Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Köse, O., “Canik’in Osmanlılara Geçışı ve Canik’te İktisadi Hayat”, *İlk Çağdan Cumhuriyet’e Canik*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2011, s. 77-118.
- Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

- Kuzucu, K., “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 2, 2006, s. 113-126.
- Kuş, A., *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015.
- Kütükoğlu, M. S., “Hayriye Tüccarı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, TDV, İstanbul, 1998, s. 64-65.
- _____ *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- _____ *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Lermioğlu, M., *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul, 2012.
- Meydan Larousse, “Mısır”, C. VIII, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 721.
- McGowan, B., “Ayanlar Çağı”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi(1600-1914)*, İncik, H. Quataert, D., (Ed.), C. II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 759-884.
- Mordtmann, A. D., *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Gertraude, S., Habermann (Çev), Pera Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Nemlioğlu Koca, Y., “19. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 49, Bahar, 2016, s. 157-187.
- Ortaylı, İ., “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul, 1978, s. 343-363.
- Osmanlı Belgelerinde Vakfikebir*, Polat M. (Haz.), Vakfikebir Belediyesi, İstanbul, 2018.
- Öksüz, M., *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Öner, F., *Karadeniz Bölgesindeki Yerel Mısır (Zea mays L.) Genotiplerinin Agronomik ve Teknolojik Özelliklerinin Belirlenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2011.
- Öz, M., *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- _____ “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Özcan, B., “Trabzon Eyaletinin Kırım Harbi'ne Katkıları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum, 2001, s. 247-260.
- Özcan, S., Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C. II, S. 2, 2009, s. 1-34.

- Özcan, T., *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.
- Öznel, M., “Tanzimat Devri ve Sonrasında Osmanlı Piyasalarında İhtikâr Sorunu”, *History Studies*, C. V, S. 2, Mart, 2013, s. 303-325.
- Öztürk, M., “19. Yüzyılın Başında Trabzon’da Fiyatlar”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım Bildiriler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 369-377.
- Öztürk, T., “Osmanlı-Rus Savaşı’nın (1768-1774) Trabzon Üzerindeki Etkileri”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005 Bildiriler*, C. I, Trabzon, s. 297-310.
- Pakalın, M., Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Pamuk, Ş., *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, C. I, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995.
- _____, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 20018.
- Parrinder, G., “Aztekler ve Mayalar”, Atasagun G. (Çev.), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 18, Ocak, 2004, s. 209-221.
- Pul, A., “Trabzon ve Samsun Limaları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)” *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008 Bildiriler*, C. I, Giresun Belediyesi, Ankara, 2009, s. 544-561.
- Quataert, D., *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Gündoğan N. Ö., Gündoğan, A. Z. (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sami, Ş., *Kâmûs-I Türkî*, Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul, 2016.
- Saylan, K., *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane (Osmanlı Dönemi)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2015.
- Serbestoğlu, İ., “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun’da Göç ve Göçmen Sorunu”, *Samsun Araştırmaları “Tarihsel Geçmiş”*, Yılmaz, C. (Ed.), Samsun, 2013, s. 179-192.
- Shaw, S. J., *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Aydaş, B. (Çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası*, Pekman, A. (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Şaşmaz, M., *Trade Reports Of The Trebizond Province On British Documents 1830-1914*, C. I, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Şen, Ö., *Trabzon Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998.
- Şengül, S., Çakır, A., Çakır, G., *Yöresel Mutfaklar*, Trakya Bölgesindeki Yiyecek İçecek Mesleki Eğitim Okullarında Kalitenin Arttırılması Projesi, Beta Basım, Ankara, 2015.

- Şerif, S., *Anadolu'da Tanîn*, Börekçi, M. Ç. (Haz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara, 1999.
- Şevket, Ş., *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2001.
- Tabak, F., “Bereketli Hilal’in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Altok, Z. (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 139-159.
- _____, *Solan Akdeniz 1550- 1870 Coğrafi Tarihsel Bir Yaklaşım*, Elhüseyni, N. (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tabakoğlu, A., “Öşür”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, TDV, s. 100-103.
- Taşkın, F., “Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hububat Ürününün İhracatını Yasaklaması”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. III, S. 4, Ocak, 2013, s. 18-36.
- Tezcan, C., *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Tozlu, S., “19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımından Trabzon Limanı”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s. 381-397.
- Trabzon Vilayet Salnamesi 1901*, C. XIX, Emiroğlu K., (Haz.), Trabzon İl ve İlçeleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- _____, *1902*, C. XX, Emiroğlu K., (Haz.), Trabzon İl ve İlçeleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- _____, *1904*, C. XXII, Emiroğlu K., (Haz.), Trabzon İl ve İlçeleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- Turgay, A. Ü., “Trabzon”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Keyder, Ç., Özveren, Y. E., Quartaert, D. (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 45-73.
- Türkmenoğlu, M. A., *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer’iye Sicillerine Göre)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.
- Ubcini, M. A., *Türkiye 1850 (Maliye-Ordu-Millet)*, Tercüman, (Tarihsiz).
- Ural, S., “Mütareke Döneminde Trabzon Vilayeti’nin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar”, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum, 2007, s. 269-287.
- Usta, V., *Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon, 1999.
- _____, “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, *Karadeniz İncelemeli Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 135-172.
- Uygun, S., *Osmanlı Sularında Rekabet: Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

- _____ “Acente-Konsolos (Mesajeri MAritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 12, Temmuz, 2015, s. 364-394.
- Uzun, A., *İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Ünal, M. A., *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- _____ *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Vartanlı, S., Emeklier, H., “Ankara Koşullarında Hibrit Mısır Çeşitlerinin Verim ve Kalite Özelliklerinin Belirlenmesi”, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi*, C. XII, S. 3, 2007, s. 195-202.
- White, S., *Osmanlı’da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Alfa Tarih, İstanbul, 2013.
- Yankıoğlu, Semra, “Mısırın Kökeni ve Tarihçesi”, Korkut, K. Z., Eser, V., Başer, İ. (Ed.), *Melez Mısırla 100 Yıl Çalıştayı*, Bisab Yayınları, Antalya, 2011, s. 7-16.
- Yarış, A., Özkaya, F. D., “Amerikan Mutfak Kültürünün Gelişim Süreci”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C. III, S. 3, 2015, s. 90-101.
- Yazıcı, M., *Osmanlıca Belgelerde Geçmişten Günümüze Trabzon’un Dış Ticaret Tarihi*, Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Trabzon, 2005.
- Yediyıldız, B., *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- _____ *Hacıemiroğlu Beyliği’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Ordu Tarihinden İzler*, Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Ordu, 2018.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi*, “Mısır (Zea mays)”, C. XIV, Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1994, s. 118-119.
- Yıldız, A., *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, Ordu Valiliği Yayınları, İstanbul, 2013.
- Yılmaz, F., *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Yılmaz, Ö., “Samsun’da Fransız Konsoloslugu’nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar, 2014, s. 57-85.
- Yiğit, Uğur, *Karadeniz Bölgesinde Yetiştirilen Mısır (Zea mays L.) Bitkilerinde Zararlı Olarak Tespit Edilen Endoparazit Nematodların Morfolojik ve Moleküler Karakterizasyonlarının Belirlenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ordu, 2018.
- Yolalıcı, M. E., *XIX. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Yurt Ansiklopedisi*, “Ordu” C. IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 6248-6339.
- _____ “Rize”, C. IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 6340-6400.

_____ “Samsun”, C. IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 6540-6664.

_____ “Trabzon” C. X, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 7169-7280.

Yüksel, A., “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 17, Güz, 2014, s. 55-70.

3. İnternet Kaynakları

<http://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/karadeniz.htm> (Erişim: 30.10.2019).

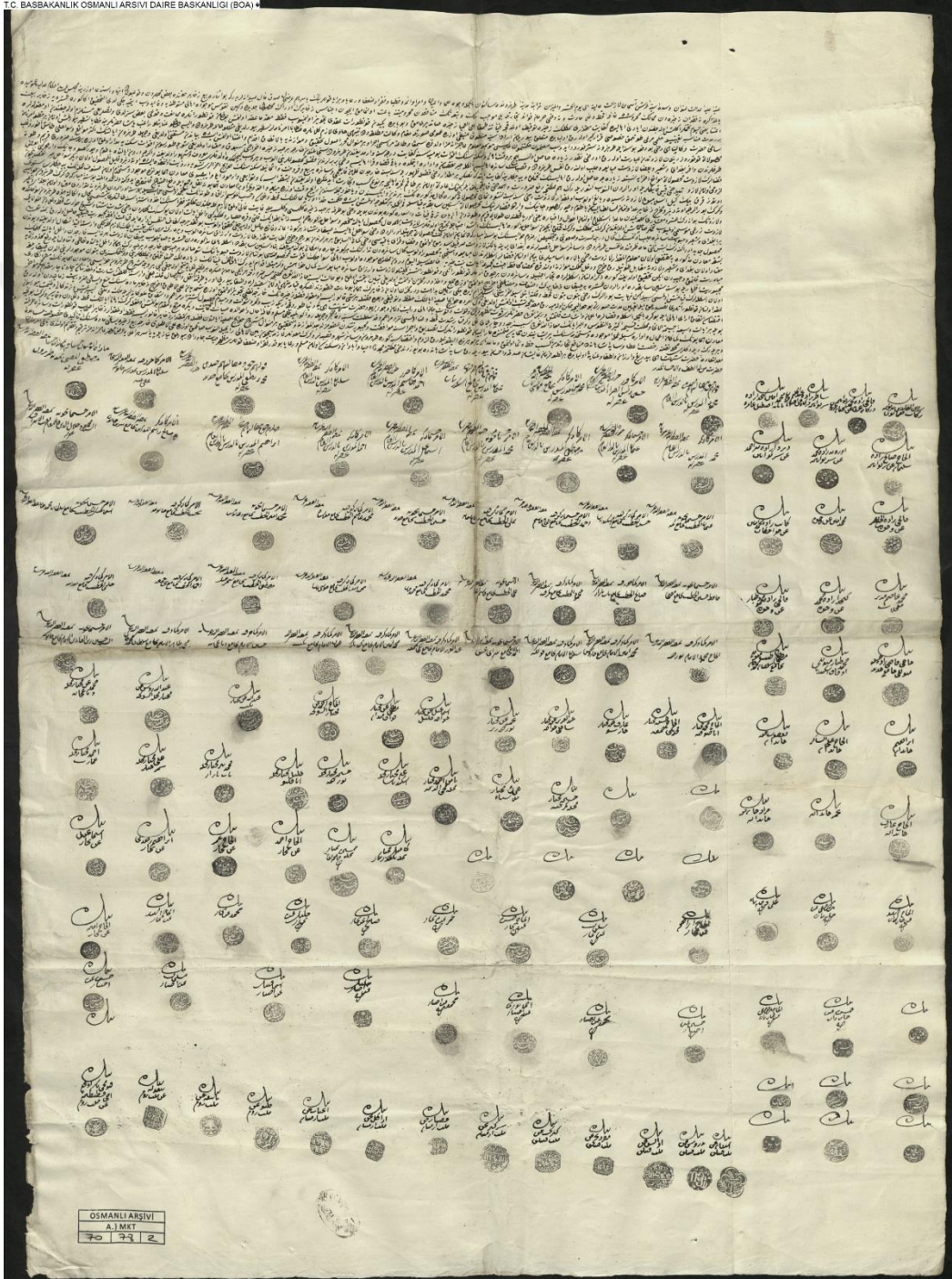
<http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-degistiren-bitki-22057526> (Erişim: 5.07.2019).

http://www.gowebtool.com/unit-conversion/weight/info.php?unit=quarter_uk
(Erişim: 24.09.2019).

<https://www.trtavaz.com.tr/fotogaleri/pileki-ekmegi-kusaktan-kusaga-aktariliyor/5910217401a30a23dc718f2f> (Erişim: 21.06.2019).

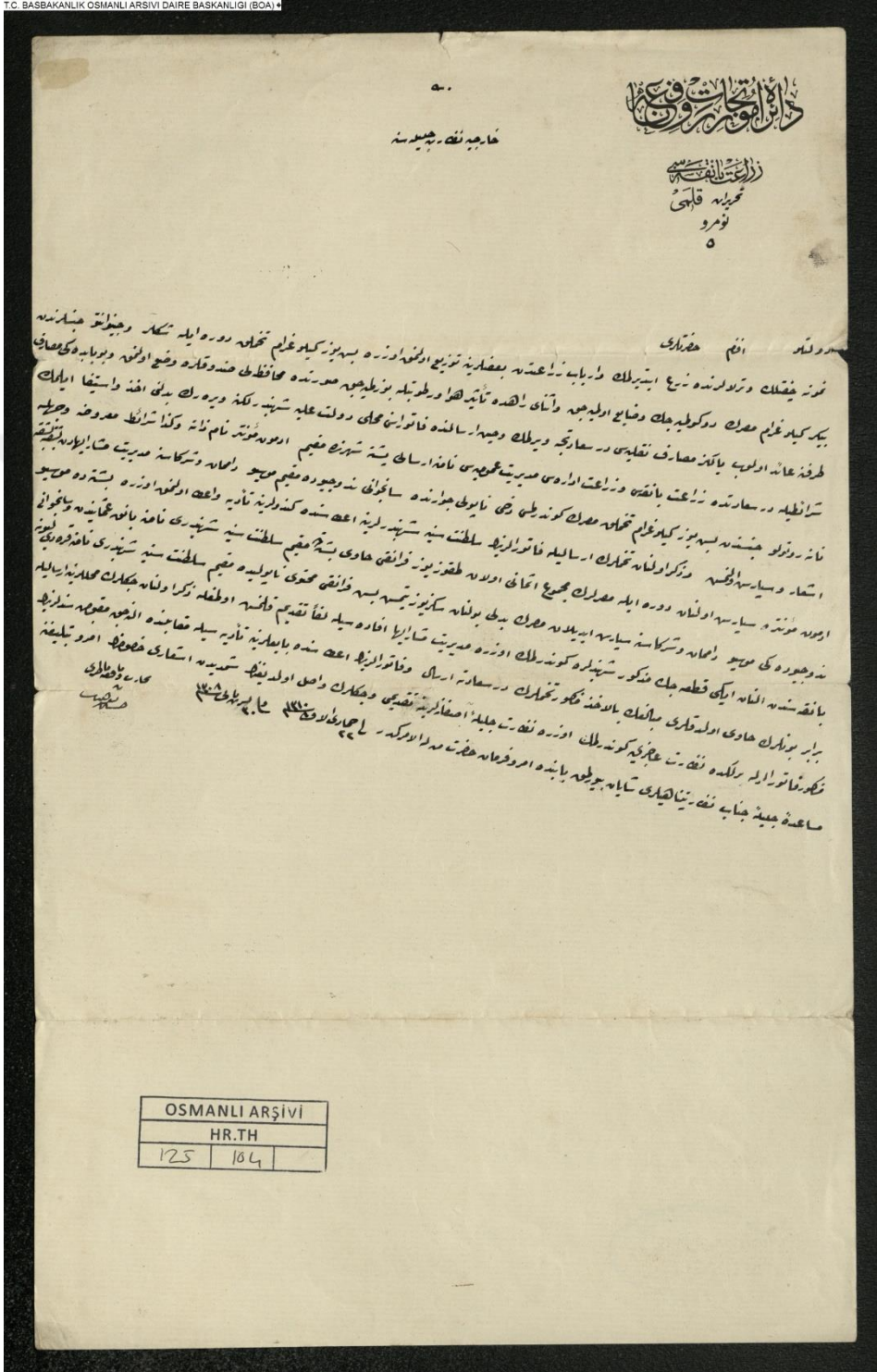
EKLER

EK-1: Trabzon'da Zahire Sıkıntısı Çekilmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınmasına İlişkin Trabzon Meclisi'nin Yazısı³⁸⁹.

³⁸⁹ BOA, A.MKT, 70/78/2, 25 Rebiulevvel 1263 (13 Mart 1847).

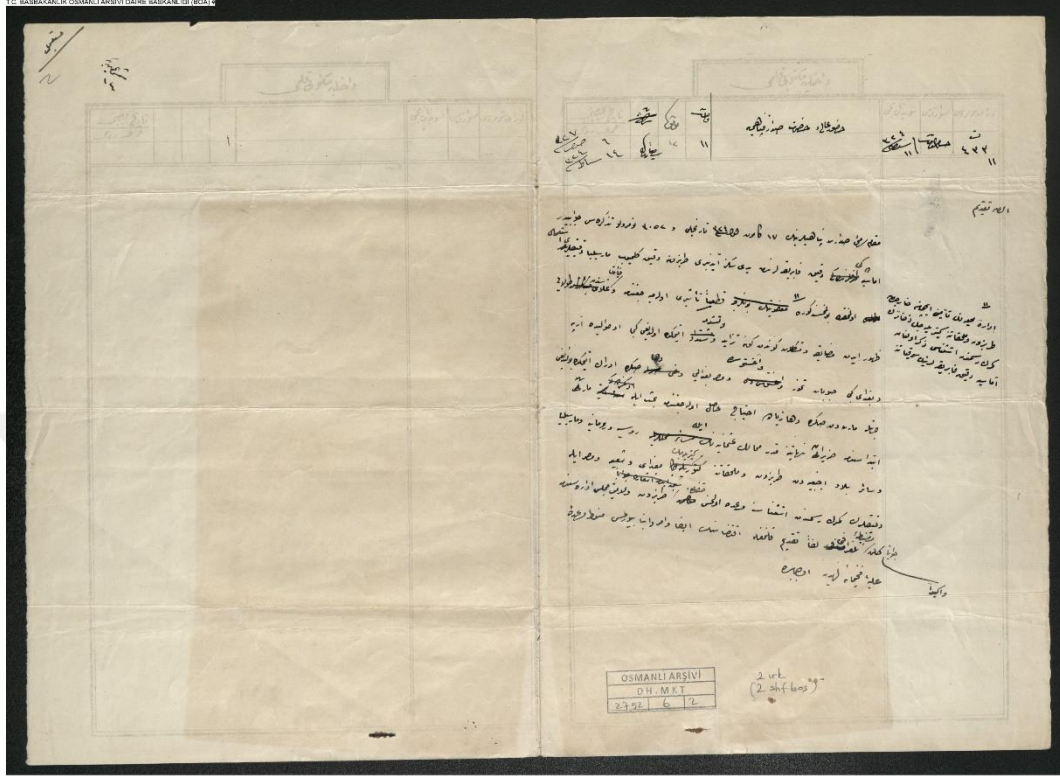
EK-3: Napoli ve Peşte'den Getirilen Tohumluk Mısırlara Dair Belge³⁹¹.

HR.TH.00125.00104.001

³⁹¹ BOA, HR.TH, 125/104, 30 Teşrinisani 1308 (12 Aralık 1892).

EK-4: Rusya, Romanya ve Marsilya'dan Trabzon ve Mülhakatına Getirilecek Olan Mısır ve Unların Gümrük Resminden İstisnasına Dair Belge³⁹².

DH.MKT.02752.00006.002

³⁹² BOA, DH.MKT, 2752/6/2, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Ayşe Boran
Doğum Yeri-Tarihi	Yomra-1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	Ordu Üniversitesi II. Genç Türkologlar Çalıştayı “19. Yüzyılda Karadeniz Bölgesi’nde Mısır Tarımı”.
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	TMGD-İZ Danışmanlık (Tehlikeli Madde Güvenlik Danışmanı)
İletişim	
E-Posta Adresi	ayssebran@gmail.com
Tarih	